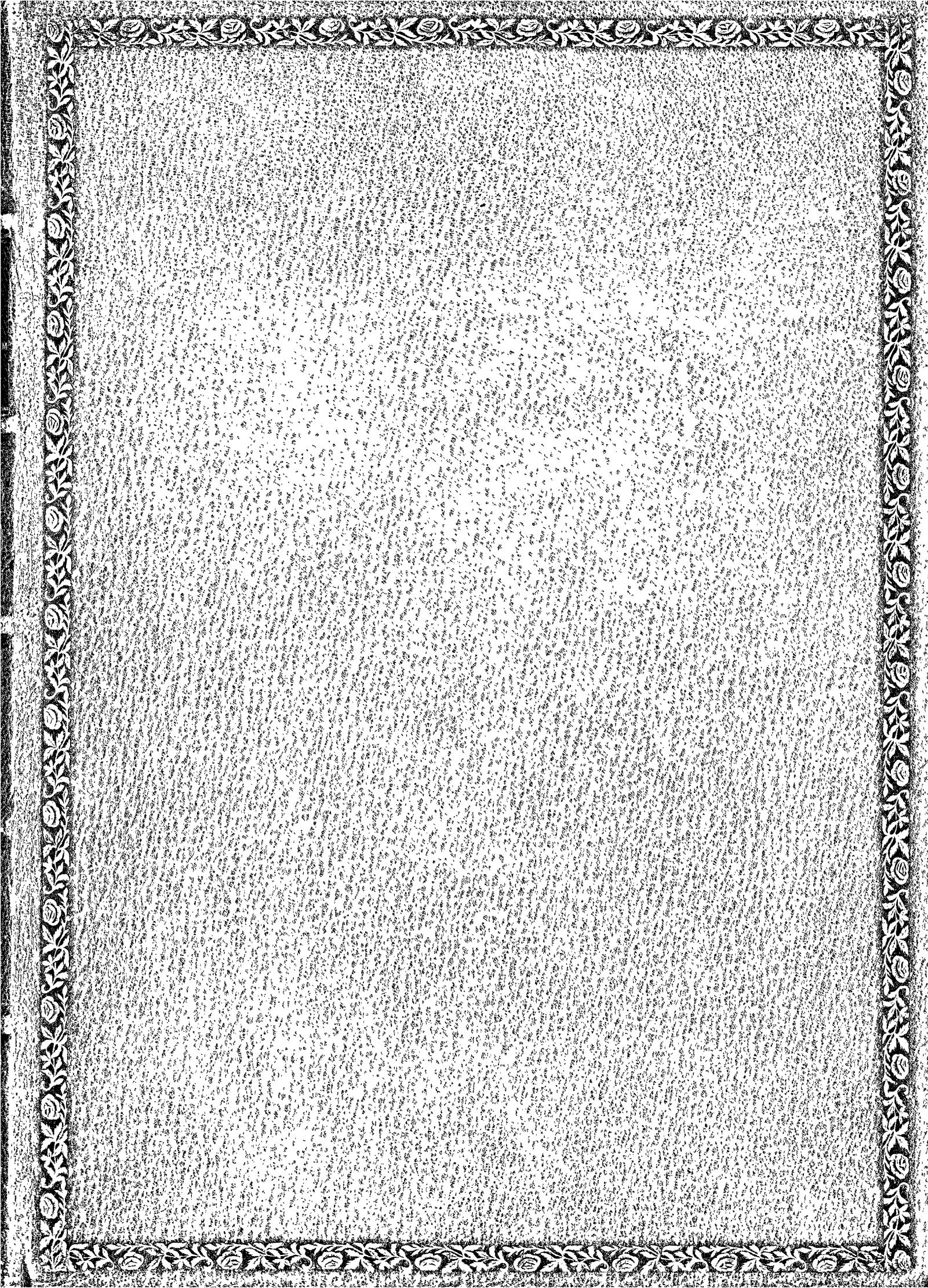
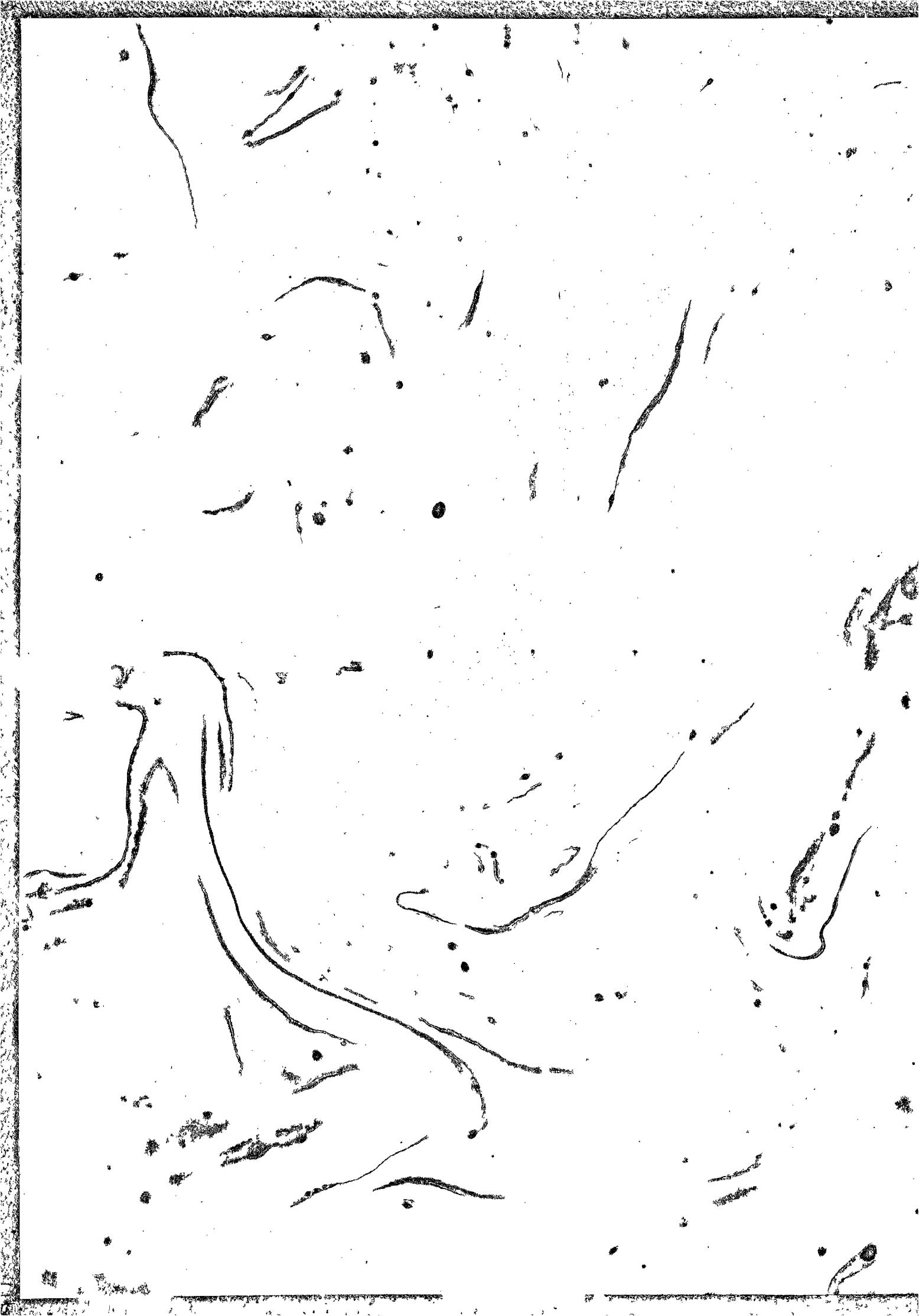

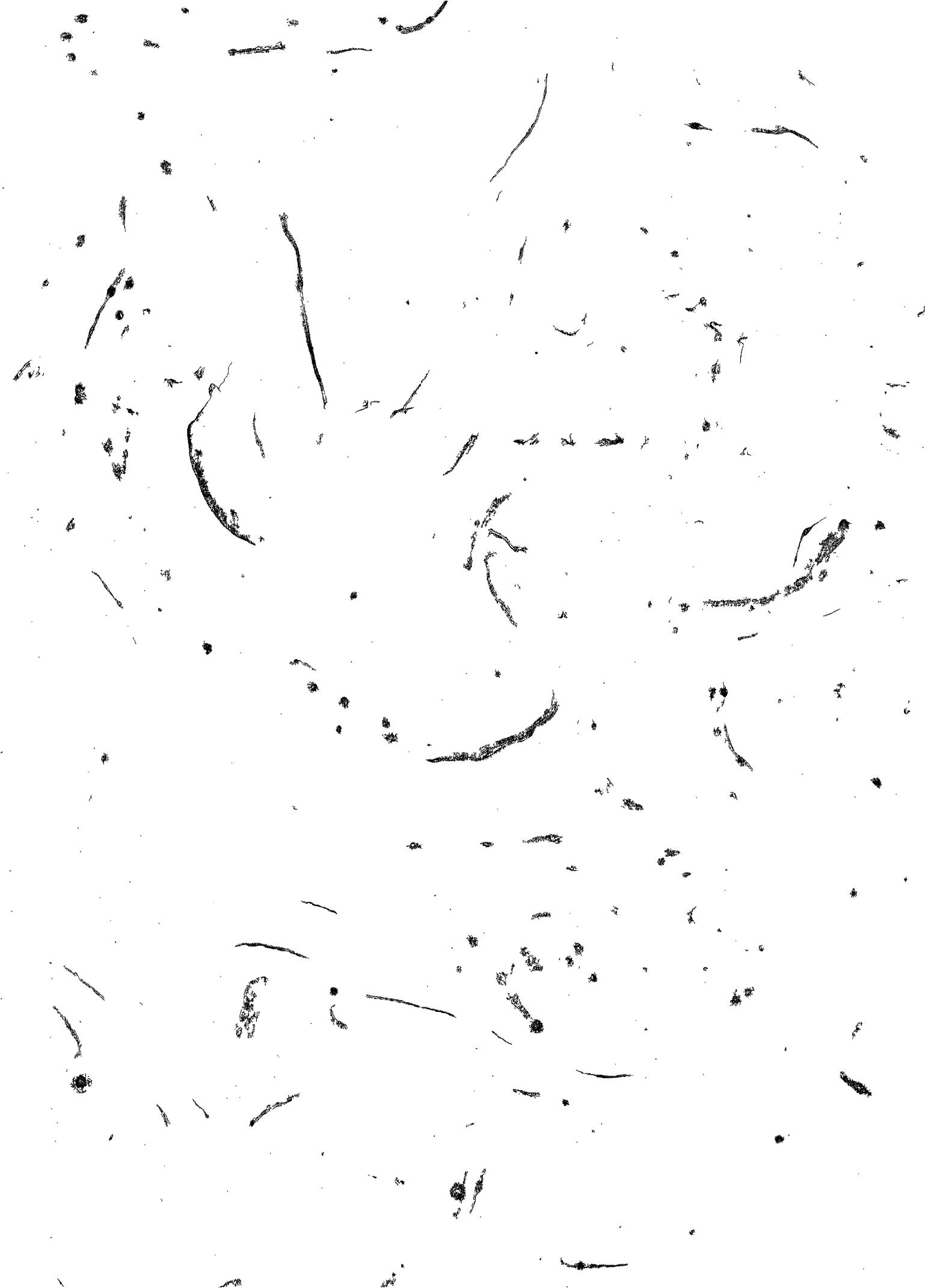
Les Bibliothèques Virtuelles Humanistes

Extrait de la convention établie avec les établissements partenaires :

- ces établissements autorisent la numérisation des ouvrages dont ils sont dépositaires (fonds d'Etat ou autres) sous réserve du respect des conditions de conservation et de manipulation des documents anciens ou fragiles. Ils en conservent la propriété et le copyright, et les images résultant de la numérisation seront dûment référencées.
- le travail effectué par les laboratoires étant considéré comme une « œuvre » (numérisation, traitement des images, description des ouvrages, constitution de la base de données, gestion technique et administrative du serveur), il relève aussi du droit de la propriété intellectuelle et toute utilisation ou reproduction est soumise à autorisation.
- toute utilisation commerciale restera soumise à autorisation particulière demandée par l'éditeur aux établissements détenteurs des droits (que ce soit pour un ouvrage édité sur papier ou une autre base de données).
- les bases de données sont déposées auprès des services juridiques compétents.

St. / 4 A

51

2000 e 2001 la prima volta che ho fatto questo

ANTIQUITATVM ROMANARVM

Pauli Manutii

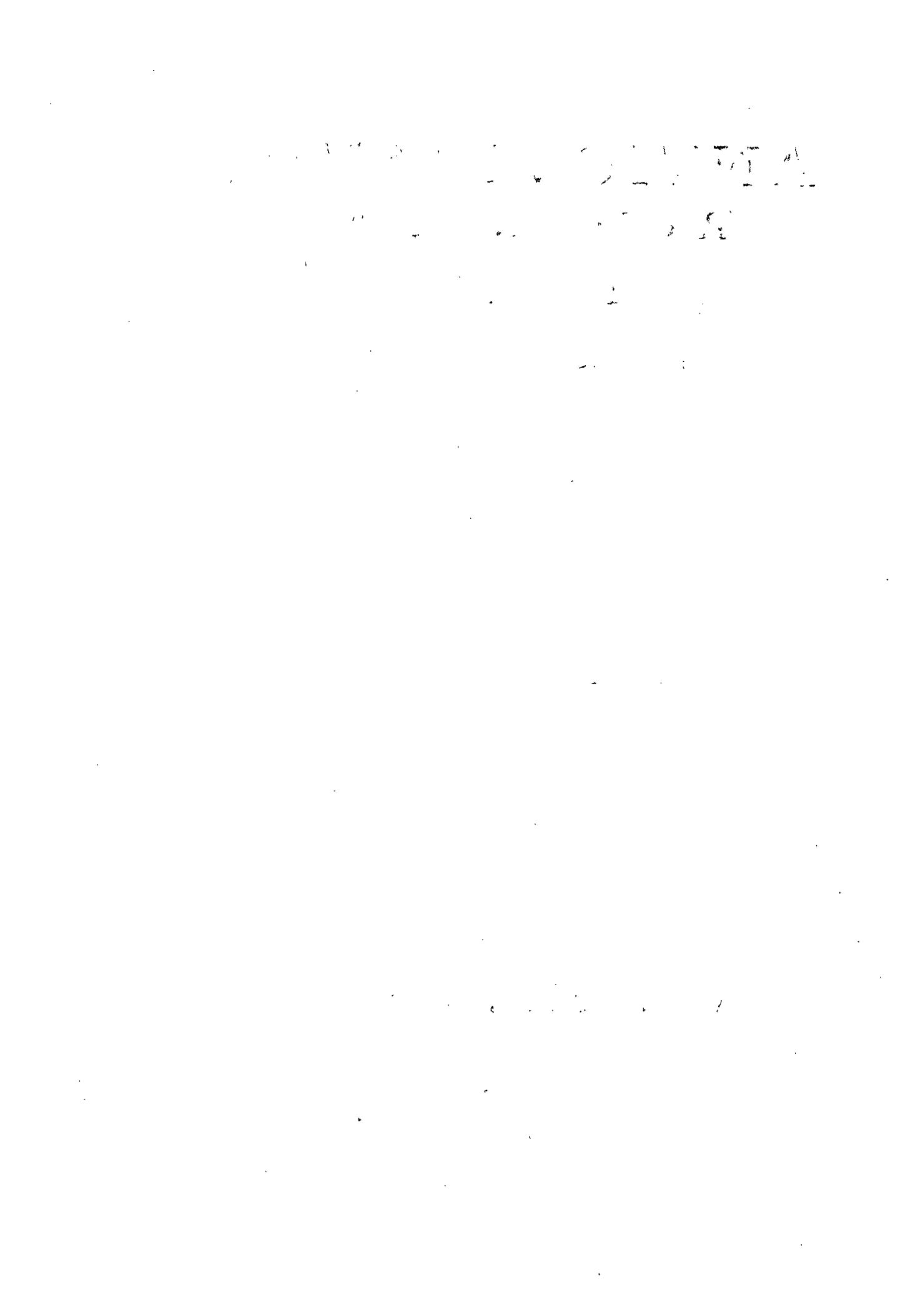
LIBER DE LEGIBVS.

Index rerum memorabilium.

VENETIIS, M. D. LVII.

Cum priuilegio Pauli IIII Pont. Max. Caroli v Imp.
Henrici Regis Galliae, Philippi Hispaniae,
Senatus Veneti, in annos XX.

PAVLIMANVTTI
^{M V M}
AD ILL. PRINCIPEM, HIPPOLYTVM
ESTENSEM, CARDINALEM,
IN LIBRVM DE LEGIBVS
P R A E F A T I O .

M N E S artes , atque omnes res , H I P P O L Y -
T E Princeps , & Cardinalis , modo augeri , mo-
do minui , nec easdem perpetuo esse , satis inter
omnes constat . patet hoc quidem oculis pri-
mum , deinde etiam mentibus . oculis notamus
euenta : mente , cur quidque eueniat , quo ue referenda sit cu-
iisque rei mutatio , intelligimus . itaque lapides , & metalla ,
quæ omnium durissima sunt , quæ uis hominum frangere uix
potest , hæc tamen consumit , & conficit uetus . quidquid
enim ex partibus aliquando coiit , & concretum est ; id easdem
in partes aliquando dilabatur , ac dissipetur , neceſſe est . habet
hoc materia illa , unde res omnes constant , ut formæ mutatio-
nem quærat ; idq; , quod sequitur , affecuta , migrat in alias na-
turas , quasi , quod appetiit , eo nunquam esse contenta uidea-
tur . neque uero hæc naturales tantum ad res conditio pertinet ,
sed inuenta quoque hominum , operaq; attingit . mores , con-
fuetudines , loquendi ratio , quam linguam appellamus , leges
ipsæ , quas ne quid unquam ex hominum memoria deleat , in
æs incidimus , omnia demum , quæ ab arte naturam imitante
fluxerunt , quotidie mutantur , ac tolluntur , non modo ab ex-
ternis causis contra uoluntatem nostram , uerum etiam à no-
bis ipsis , quia tempus ita postulet . fed artes liberales , optimaq;
studia , quæ nusquam magis , quām in Italia , honor aluerat , at-
que auxerat , ætas nulla magis afflixit , quām cum Romani im-
peratores , imperii sede in Thraciam translata , Italiam barba-
ris nationibus diripiendam , ac deuastandam reliquerunt . quòd
nisi superioribus annis Principes , ac Pontifices aliquot , maxi-
me uero Leonis X egregia , propeq; diuina liberalitas huic ma-
lo subuenisset ; quem Laurentii Medices , patris sui , clarissimi

uiri , exemplo commotum , etiam ueræ laudis cupiditas impulit , ut iacentes ingenuas artes , magnis propositis præmiis , excitaret ; barbara , credo , quod ad literas attinet , magna ex parte esset Italia : dignitas omnis philosophiæ , splendor omnis obsoleuisset eloquentiæ . sed neque ille huius præclari operis summam potuit absoluee , eruptus morte , disciplinis liberalibus nimis immatura ; & interitum illius tempora sunt eiusmodi consecuta , ut , quæ paululum iam luxerant honestarum scientiarum studia , ea perpetuis multorum annorum tenebris quasi nox quædam obscurauerit prorsus , atque extinxerit . fatalis enim bellorum tempestas non exercitationem modo literarum sustulit , uerum , quæ sunt in excolenda uirtute positæ laudes , eas labefactauit omnes , atque peruerit . ac nunc quoque , cum pacis aliqua spes , longo sane interuallo , affulsiisset , misera rursum eodem malo tentatur Italia , ueteresq; calamitates aduersus bonis artibus nescio quis Genius inuehit . Nunc te , Hippolyte Cardinalis , cui summam iuuandi generis humani uoluntatem , nec minimam cum uoluntate facultatem Deus tribuit , eximiam ad laudem uocat occasio . suscipe desertum pene ab omnibus literarum patrocinium . collige tu , quæ alii dissipant , omnium laudandarum doctrinarum studia , & restitue nobis illa , quæ uel hominum improbitas , uel , ut aliò culpa deriuetur , fortunæ uis eripuit . hæc est actio digna Cardinali , digna Principe , Hippolyto uero & Cardinali , & Principe dignissima . Vidimus tuam præteritam uitam . ab ea nihil humile , nihil obscurum , nihil vulgare , ampla omnia , præclara , inusitatæ exempli , noui generis expectantur . quæ tu , ne à te ipso dissentias , nunc quidem magna ex parte præstabis , atque adeo iam præstas , bonis uiris , & eruditis beneficentia subleuandis . quorum ex ingeniis non dubito quin quotidie aliquid efflorescere tuo beneficio uideas . quod quia præclarum est , exemplum alii sequentur . scribent omnes , quod quisque poterit , ille&ti gloria , & commodorum spe compulsi . nam , ut coniecturam de me ipso faciam ; quem esse nihil in literis fateor ; sed , ut aliquid tamen essem , laborau ; ego olim (decennium , opinor , abiit , eoq; amplius) aucto-ribus duobus eximiis uiris , Petro Bembo Cardinali , & Ber-nardino

nardino Maffeo, qui postea dignitatem eandem magnis in ecclesiā Christi meritis est consecutus, dederam me ad res Romanas, illas ueteres, obseruandas, & ex omnibus antiquorum monumentis omni studio colligendas: ut, cum illam remp. qua nulla fuit, nec erit unquam illustrior, uniuersam animo, ac scientia comprehendissem, latinis eam literis explicarem, egregiumq; bene, ac laudabiliter institutæ ciuitatis exemplum meis, quatenus quidem ipse possem, scriptis expressum, posteris relinquerem. Res erat præclara, meq; delectabat uehementer, & afficiebat ipsa tractatio. itaque meam omnem industriam, omnem curam, omnes denique in hoc studio cogitationes fixeram, ac locaram. sed accidit iniquo meo fato, ut horum utrumque, Bembum primo iam senem, cuius in benevolentia ornamenti mihi erat plurimum, deinde Maffeum non ætate minus, quam uirtute, florentem, in quo mei spes ocii sita omnis erat, à quo pendebam totus, importuna morte eruptum amiserim. destitutus eo præsidio, quo meæ fortunæ nitebantur uno, fractus animo, ac debilitatus institutum antiquitatum Romanarum opus omiseram, & ad alia me conuerteram. postea uero quam honorifica in primis conditione delata, magno sum à te tuo beneficio in tuorum familiarium ordinem inuitatus; quod ego summæ felicitatis loco duxi; erectus mente, atque animo, rursus, quod abieceram, suscepi, onusq; tantum, quantum priuatis opibus perferri uix, aut ne uix quidem potest, te uno fratus egregie sustineo. et, ut ex parte totum iudicare posses, de decem, quos exorsus sum, libris hunc de legibus potissimum, quem ad te mitterem, delegi: non quòd ita postularet ordo: (sextum enim in antiquitatum uolumine locum obtinet) sed, quòd, cum omnium librorum materies non modo coacta iam in unum à me esset uniuersa, uerum etiam satis diligenter in partes distributa; casu accidit, ut hic minus, quam ceteri, rudis, minus esset impolitus. præterea feci libenter, tuis actionibus admonitus. leges enim hic liber complectitur. porro leges nihil aliud, quam rationem, nihil, præter ordinem, docent. ratio autem, & ordo, si usquam, in tuis moribus elucet. quippe nihil agis non moderatum, nihil non æquabile, nihil, quod non cum ea,

ea , quam sustines , persona , id est cum religione uere Christia-
na, ac sedis Apostolicæ dignitate consentiat . quare cum omnia
mea tua sunt ; quandoquidem ego me tibi , quidquid sum , &
quantus quantus esse possum , totum addixi : tum uero hic de
legibus Romanis liber uere tibi debetur , tibiq; est à me iure
optimo inscriptus . quo in libro bene positam à nobis operam su-
duxeris ; de ceteris quin idem sentias , haud equidem uerebor .
pergo enim studio pari , uoluntate etiam , ut mihi uideor , acri-
ore . unum modo exoptandum est ; ut , quando nos ab hoc stu-
dio nulla utilitas , nulla uoluptas , ne ualetudinis quidem satis
imbecillæ ratio potest auellere , nostris laboribus tua beneuo-
lentia quasi propitium numen assit . sic enim fiet , ne qua pror-
fus in difficultate , ne quo unquam in scopulo nostra hæreat in-
dustria : & in eum , quò spectat animus , portum secundo cur-
su , tuæ benigitatis aura prosequente , facile peruehemur .

ANTIQUITATVM ROMANARVM

Pauli Manutii

LIBER DE LEGIBVS.

PTIMA omnium , atque æquissima naturæ lex est ; quæ tum nihil cuiquam deesse , tum ea , quæ quisque habet , æterna iubet esse . nam , quemadmo dum illæ , quæ cœlestibus corporibus præsunt , beatæ mentes , iustissimæ sunt , & suum quæque corpus iustissime regit : sic ipsa natura , quæ de superioribus illis mentibus deriuata , & in unum collecta uis est , æquissimum in agendo ordinem seruauit ; eaq; , quæ egit , patere omnibus , nec unquam non esse uult . itaque & eam partem aeris , quæ sublimior , eoq; purior est , oculis traiicientes , aspectu cœli iucundissimo omnes fruimur ; & inferiorem , mixtam , spiritu haurimus ; & sustinemur , atque alimur terra , & aqua ad ea , quæ cuique commoda ac necessaria sunt , utimur . nam , et si horum singula uni animantium generi tributa ad usum ac uitum præcipue uidentur : tamen ita uni generi proprium unumquodque est , ut diuersi generis animantibus nihil deugetur . alibus aer , mare piscibus , quadrupedibus terra , certa cuique animanti sedes , ac naturale domicilium est : omnia tamen omnibus communia sunt ; neque alieni alimenti usu animal ullum perpetuo caret . hæc sua lege natura , communis omnium mater , ita constituit , ac sanxit . cuius ad similitudinem quo prius accedunt humanæ leges , eo certior ac laudabilior ea uitæ ratio est , quam hominum generi præscribunt . neque ad aliud exemplum spectarunt homines illi , quos antiqui scriptores diuinis laudibus extollunt , quia suas ciuitates optimis institutis ac saluberrimis legibus temperarunt . celebrantur præter ceteras Lacedæmoniorum leges , à Lycurgo latæ , Atheniensium , à Solone . commemorantur & illæ , quas Locrensisbus Zaleucus , Thuriis Charondas , Getis Zamolxis , Pythagoræ discipulus , dedit . laudat etiam

B Cre-

De legibus

Cretensium leges Plato, Carthaginiensium Isocrates. Romanas vero Polybius anteponere omnibus non dubitat. haec cum ab iis, qui ceteris hominibus ingenio, ac sapientia præstiterunt, summopere laudatae prædicataeque sunt: quid aliud, nisi præclaras fuisse, credendum est? at dissimiles inter se, & si dissimiles, quo modo omnes præclaræ? quia nimis ad eundem finem, eandemque quasi metam, non eadem tamen via, omnes tendunt. ius naturæ, in quo nihil inæquale deprehenditur, primi conditores legum ante oculos habuerunt. eius imaginem in suas quisque leges, quantum imitatione licuit, transtulerunt. qui cum ad iustitiam pariter intenderent, eandem tamen in tradendo iure rationem ideo secuti non sunt, quia non eiusdem loci, non eiusdem cœli, non eiusdem hominibus ingenii leges ferebant. haec illi cum animo circumspicerent, attenteque cogitarent: modo perficere possent, quod agebant; qua ratione perficerent, laborandum non esse iudicarunt. neque enim ipsorum legum uitio factum est, ut aut Athenienses minus diu, quam Lacedæmonii, aut Lacedæmonii minus, quam Romani, floruerint; sed quod Athenæ citius, quam Sparta, & Sparta citius, quam Roma, de recta maiorum consuetudine deflectens, legum imperium maiestatemque neglexit. quare prudenter iudicat Polybius, quod, duabus potentissimis ciuitatibus, Carthagine, & Roma, multorum annorum bello de imperio decertantibus, ad extremum succubuisse Carthaginem, & uictam conditiones accepisse, ob eam maxime causam putat, quod, quo tempore inter eas incidit contentio, tum & Carthagine multo, quam antea, negligentius, & Romæ multo, quam unquam, diligentius leges colebantur. nihil enim sine iure perpetuum est. ius autem ipsuni nihil aliud est, quam bene uiuendi norma, legibus tradita, atque præscripta. quam qui tenent, soli duas maximas res, maximeque optabiles adipiscuntur. primum, ipsi quotidie magis in sua ciuitate cari sunt, atque honorati, inter ignotos clari, inter homines uiri, inter viros heroes: deine, id quod uelle bonitatis est, perficere uirtutis, facile consequuntur, ut eorum patria ciuibus frequens, pace tuta, opibus beata sit. ex hoc genere fuisse legimus Thebis Epaminondam, Spartæ Agesilaum, Athenis Aristidem, Romæ Camillum, Fabios, Decios, Scipiones Catones, innumerabiles alios. nulla enim ex omnium facultatum memoria magis ad omnem laudem ciuitas excelluit. ex hoc eum

numero multos in patria mea fuisse, apud maiores nostros Carolum Zenum, Franciscum Barbarum, patrum ætate Bernardum Iustinianum, Hermolauim Barbarum, Francisci nepotem, Hieronymum Donatum, Andream Naugerium, accepimus. ipsi uidimus, & quod in magna felicitatis parte ponimus, allocuti sæpe sumus Gasparem Contarenum; cui quidem ex iis, quos nominaui, prudentia, bonitate, amore in patriam, pietate in Deum anteferri nemo, doctrina ne conferri quidem potest. fuit enim illè uir, non modo Venetiis, quandiu gerendis magistratibus operam reip. nauauit, uerum & Romæ, & ubicunque fuit, postea quam absens pene contra uoluntatem, præter opinionem certe Cardinalis factus est; fuit, inquam, ille uir, cuius mihi nunc scribenti uultus, & os illud, regia quadam maiestate decorum, ante oculos obuersatur, in omni genere uitæ inter omnes homines admirabilis, & eximus. qui cum esset habitu naturæ excellenti, ac prope diuino; domestica etiam disciplina, præter rectum, & honestum, nihil agnosceret, nihil uellet; tamen, assiduo philosophiæ studio, ita uoluntatem auxerat, ita naturam expolierat, ut cum nemo magis uirtutem diligeret, tum nemo diligendam magis iudicaret. hunc ego mihi cum à prima adolescentia, tanquam unicum exemplum, & in moribus, & in literis ad imitandum proposuisset; nunc, in utroque à perfecta illa facultate, quæ in illo fuit, quam longe absim, quamq; id, quod imitari statueram, consequi difficile sit, re tentata, & cognita perspicio. equidem, in literis, neque temporis, quantum rei familiaris occupatio permittit, neque labori, quantum mea non admodum firma ualetudo fert, hac tenus pepercit: seduloq; sum conatus, ut, quemadmodum ille suorum studiorum rationem extare uoluit; itaque multa literis ab illo præclarissime tradita leguntur; itidem ego facerem, &, pro mea tenui facultate, meis scriptis hominum studiosorum utilitati commodisq; consulerem. par in utroque uoluntas fortasse fuit: nos inferiores ingenio, scientia uero impares maxime sumus. ille Venetam remp. hoc est eam, quæ inter omnes nostri temporis resp, plurimum excellit; nos Romanam, hoc est eam, quam omnium præstantissimam antiquitas habuit, ad scribendum delegimus. ille, quod uoluit, perfecit: nos, euenuit dubio, perficiendi tamen spe conamur. nam, et si quanta in reuersamur, intelligimus: tamen, quia superioribus quinque libris,

De legibus

primo de urbe , altero de ciuitate , tertio de religione , quarto de senatu , quinto de comitiis , operam à nobis non omnino male possumus existimamus ; incepti nondum pœnitent ; animoq; satis alacri pergemus ad ea , quæ restant . Sextus hic erit de legibus liber . in quo cum diligentia , tum ingenii , addo etiam prudentia , grauissimæ sunt partes . nam ex iis legibus , quæ Romæ latæ sint , nullam prætermittere , diligentia est : quo in genere negligentes certe non fuimus . quid autem in ferenda lege quisque cogitauerit , & utrum id , quod cogitauit , utile reip. fuerit : hæc uero neque sine ingenio , eoq; peracuto , quisquam uiderit , neque sine prudentia iudicauerit . quare cum eam partem , quæ tota studii ac laboris est , & à uoluntate pendet , absoluimus ; (nihil enim in hoc , quantum quidem in nobis erit , desiderari patiemur) eam , quæ ad ingenium , & prudentiam pertinet , quæ nobis satis parce natura tribuit , si minus pro rei suscepτæ magnitudine , ac dignitate præstabimus , iniquus erit lector , si quis infirmitatem pro crimine posuerit , meamq; caussam potius condemnauerit , quia , quod debui , non potuerim , quām probauerit ; quia , quod potui , certe uoluerim . Quinque partes erunt huius libri . primo loco , quibus nominibus appellatae leges sint , quis eiusque lator , quæ cuiusque sententia fuerit , ostendemus . hac parte absoluta , quæ erit omnium maxima , tum illa .quatuor ; quæ ad rationem ferendæ legis pertinent , ordine curabimus ; ut , à quo genere hominum , quibus in locis , quibus temporibus , quibus de cauſis latæ leges sint , expli- cemus . Ius omne aut à natura est , aut à consuetudine , aut à legibus . ius naturæ ipsum per se , sine consuetudine , & legibus , ad optimam uitæ conditionem satis erat . satis enim beate uiuere- mus , si naturam ducem sequeremur . sed quia , quod iustum , & laudabile est , multi , uel quia sunt hebetes , non intelligunt , uel , quia sunt improbi , dissimulant ; siccirco , ne peccantibus daretur excusandi locus , scripta lex est , quæ , quid agendum , fugiendum ue esset , perpetuis literarum notis testatum , atque expressum ante oculos poneret . est igitur lex tanquam præco , qui , sugerente natura , iustitiam ciuibüs enunciat : cuius uocem qui uolentes auribus percipiunt , eamq; fideliter animo custodiunt ; ita uiuunt , ut uirtutem à uitio facile distinguant , & ab altero , tanquam à pesti- fero angue , refugiant , alteram amplexentur , & amabilem præ ce- teris

teris rebus existimant. uerum, quia publica res ita cum priuata cohæret, ut altera alterius commodo nitatur, nec fere, nisi utriusque recte sit, diu uigere & stare ciuitas ulla possit; propterea, quæ utrique consulerent, leges, aliæ pro statu reip. aliæ pro singulorum utilitate, diuersis temporibus latæ sunt. fuit igitur & ius publicum, & ius priuatum. Rursus, quia publica sunt infirma, si se parentur à diuinis; publici iuris facta diuisio est, ut altera pars ad religionem, altera ad res humanas pertineret. Ius priuatum ne ipsum quidem simplex est, sed leges quidem omnes de rebus humanis, alias tamen de iure ciuili, alias de criminibus continet. Primum igitur nobis agendum est de iure publico, deinceps de priuato; & primum de publico diuino, deinde de humano: item de priuato, primum eo, quod ad ius ciuile pertinet, secundo loco de eo, quod crimina persequitur. ad vR O M A N A E leges aut à regibus latæ sunt, aut ab iis magistratibus, quos, regno sublato, alios aliis temporibus creatos, ciuitas habuit. ipsas leges magna ex parte alicunde sumptas facile crediderim. non enim dubitandum est; quin, cum ea tempestate in Italia & Albani, & Sabini, & prætér ceteros Etrusci floruerint; cumq; Albæ Romulus, in Sabinis Numa, Priscus etiam matre Etrusca, patre in Etruria orto natus esset; ad suam quisque patriam respexerit, & ea, quæ in iis populis probabiliora uidebantur instituta, delegerit, Romæq; legibus sanxerit. à Lacedæmoniis etiam non nulla, ab Atheniensibus multa ad ius constituendum uideo deriuata. nam fere, quæcunque in XII tab. decemuiri scripserunt, de Solonis legibus translata sunt. nec uero, ab ingenio pauca, atque à prudentia esse deprompta, credendum est, presertim in rep. cum in magnis opibus imperii, pro uario rerum euentu, noua iura temporum necessitas exprimeret. Regum ætate non multas in urbe leges fuisse existimauerim: non solum, quia regum iussa pro legibus erant; ad eos gravissima quæque deferebantur; eorum omnes dicto annuere, imperio parere cogebantur: uerum etiam, quia ciuitas, neque dum populo satis frequens, neque opibus locuples, legum multitudinem non desiderabat. inter paucos, & assiduis bellis exercitos, nondum licentia, nondum plane uis emerserat: non luxuries, non illa, quæ fere opes consequitur, malarum artium lues in urbem invaserat. regibus exactis, simul cum publicis opibus & natæ noua uitia

De legibus

uitia sunt, & ea, quæ fuerant, aucta. tunc, ut ad uarios morbos diuersa medicamenta inuestigata, inuentaq; sunt, sic ad ea mala, quæ manare cœperant in ciuitate, comprimenda, atque sananda, uaria legum genera peperit necessitas. neque tamen reges ipsi leges neglexerunt. poterant omnino, quidquid uellent; sed uoluit nemo, nisi quod liceret. quin, ut ait Liuius, ab ipso statim urbis primordio Romulus, rebus diuinis rite perpetratis, uocata ad concionem multitudine, quæ coalescere in populi unius corpus nulla re, præterquam legibus, poterat, iura dedit. quem Numa subsecutus, multo etiam magis ciuitatem legibus excoluit, & ab armis ad religionem, bonosq; mores totam traduxit. omnesq; deinceps, præter Superbum, ita regnarunt, ut, quod idem Liuius alio loco tradit, Brutus idem, qui tantum gloriæ, Superbo exacto, meruit, malo publico uel maximo id facturus fuerit, si, libertatis immaturæ cupidine, priorum regum alicui regnum extorsisset. quare, cum ipsos moderati ingenii, optimi q; exempli fuisse constat, tum leges habuisse, quarum ad præscriptum uniuersos ciues uiuere uoluerint. quibus de legibus, deq; iis, quæ postea latæ sunt, ita summatim agemus, nihil tamen ut patiamur desiderari. ac primum de publicis, & inter has primum de iis, quæ ad religionem pertinent, agendum est.

L E G E S publicæ de sacris & de religione iam inde à primis regibus, Romulo, & Numa, non sane paucae institutæ sunt. sed ante omnia, Romulus uidetur, ne quis unquam suas leges, aut sua facta posset infirmare, legem illam, quam regiam Vlpianus uocat, de suo imperio tulisse; cum populus, ab eo rogatus, omne suum ei, & in eum imperium, omnemq; potestatem contulit. Hoc facto ad inducendam religionem animum adiecit, & cum religione securitatem simul ciuium spectauit. de ipsa enim urbe id primum statuit, ne quis, nisi per portas, ingrederetur, egrederetur ue; mœnia sacrosancta es- sent. quam legem uidetur Cicero significasse in II de natura deorum, cum ait, muros à pontificibus habitos esse sanctos, quos uiolare nefas esset. Ita, cum & suam Romulus, & publicam salutem religione muniisset, sanxit deinde, idq; semper seruauit. ne quid publice inaugurate fieret. uidit enim, reliquas leges, quas ferre de rebus humanis cogitabat, haud paulo plus in nouo, uarieq; multis ex locis confluente populo habituras esse ponderis,

si cum

Si cum quadam erga deos pietate coniungerentur: quandoquidem id esse quasi frænum uideretur ad impetus animorum reprimendos, hominesq; in officio, rectaq; ratione continendos. Atque hac quidem de lege ita loquitur Cicero in III lib. de natura deorum, ut ab ea fluxisse Romani imperii magnitudinem significet. Romulum, inquit, mihi persuadeo, auspiciis constitutis, iecisse fundamenta nostræ ciuitatis. Tum, sacris rebus ac ritibus præesse principes ciuitatis, hoc est, patricios, lege iussit; qui, diuina tractari à plebeiis hominibus, neque pium, neque decorum iudicaret; siquidem ea, quæ uim habet necessitatis, inopia faceret, ut eorum non modo manus labe rerum uilissimarum fœdarentur, uerum animi quoque tum cogitandis, tum etiam patrandis sceleribus inquinarentur. Addidit aliam legem, ne in templo nocturnæ uigiliæ haberentur: optimo sane consilio, primum, ne quid per noctem minus caste, minus ue pudice, sacrorum specie, committeretur; quod fieri plerunque contigit; deinde, ne qua fieri coitio, ne quid iniri aduersus ipsum, publicam ue rem occulti consilii, ne quid insidiarum tendi posset: ad quam legem Cicero spectauit, cum in suis legibus illa scripsit: Nocturna mulierum sacrificia ne sunto, præter illa, quæ pro populo rite fiant. Et quoniam opinio fabularum, quibus antiquitas deos admiscere solita est, familiaritatem quandam inter homines & deos uidetur inducere; unde manat primum contemptus, & in moribus licentia, deinde ad omne facinus audacia: uinculum hoc quoque incolumentatis publicæ firmissimum sapientissimus rex futurum purauit, si poenam iis lege indiceret, qui fabulosa de diis figmenta credidissent. Quid illud? ubi diuersa religio est, tollitur societas, & consuetudo. ex eo facile odia, & ex odiis seditiones existunt. quo sæpe malo ciuitates intereunt. prouidit hoc Romulus, cavitq;, lege lata, ne deos peregrinos, præter Faunum, colerent, ne ue sacrificia externa facerent. Has leges, & eas, de quibus infra suo loco agemus, uidetur comitiis curiatis tulisse. qua de re Pomponii iurisconsulti uerba recitabo. Romulus, inquit, populo in XXX partes diuiso, quas curias appellauit, quod tunc reip. curram per sententias earum partium expediebat, leges quasdam curiatas ad populum tulit: tulerunt & sequentes reges: quæ omnes conscriptæ extant in libro Sex. Papirii; qui fuit illis temporibus, quibus

De legibus

quibus Superbus , Demarathi Corinthii filius . isq; liber appellatur ius ciuale Papirianum . Hæc Pomponius . Verum in Romulo temperatum fuit ingenium , quale scilicet nascentis urbis initia postulabant , tum ad rem bellicam , tum ad religionem accommodatum . Numa totus in re diuina fuit : itaque ad eos sacerdotes , quos Romulus instituit , qui sexaginta fuerunt , ipse alios præterea adiecit , flaminem Dialem , Martialem , Quirinalem , uirgines Vestales quatuor , falios Marti Gradiuo duodecim , pontificem maximum ex patriciis , cui omnia sacra tum publica , tum priuata commisit . hæc , non dubito , quin ad perpetuitatem legibus sancta sint , sicuti alia multa , quæ religionis cauſa tum ab aliis regibus , tum à magistratibus in rep. constituta sunt . Regibus eiusdem , lege tribunicia omnes leges exoleuerunt ; (ponam enim eiusdem Pomponii uerba) iterumq; cœpit populus R. incerto magis iure , & consuetudine aliqua uti , quam perlata lege : idq; prope XX annis . postea placuit , publica auctoritate X constitui uiros , per quos peterentur leges à Græcis ciuitatibus ; ut ciuitas fundaretur legibus : quas , in tabulis X æneis perscriptas , pro Rostris proposuerunt , ut possent apertius perspici : datumq; est eis ius eo anno in ciuitate summum , uti leges corrigerent , & , si opus esset , interpretarentur , neque prouocatio ab eis , sicut à reliquis magistratibus , fieret . qui & ipsi animaduerterunt aliquid deesse primis X legibus : ideoq; sequenti anno alias duas eisdem tabulis adiecerunt . In his legibus , quas centuriatis comitiis X uiri tulerunt , multa proprie de iure diuino sancta esse , necesse est : siquidem ita diligenter , & ita copiose scriptæ sunt , inspectis prius & sapientissimi Solonis legibus , & aliarum Græciæ ciuitatum institutis , ac moribus , ut uel ætate sua Liuius , in immenso aliarum super alias aceruatarum legum numero , fontem tamen omnis publici priuatiq; iuris XII tab. esse dicat . sed de sacris ritibus pleraque , uetustate oblitterata , euanuerunt : non nulla de legibus ad creandos sacerdotes pertinentibus , ueterum historiarum , ac monumentorum ope , quasi scalinus è naufragio , seruata sunt . Atque hoc de genere (ut à primis temporibus ordinar : unde ueluti per gradus ad postrema descendam) leges inuenio Romiliam primum ; qua cautum est , ne alii , præter patres , & magistratus , sacra inirent , peragerent ue ; deinde tribuniciam , Sextiam Liciniam , ut X uiri sacrorum ,

rum , non , ut antea , omnes patricii , sed ex parte dimidia de plebe crearentur : item aliam tribuniciam , Ogulniam , ut , cum quatuor pontifices essent , placetq; sacerdotum numerum augeri , quatuor præterea pontifices , quinque augures , de plebe omnes , allegarentur : ut omnino octo pontificum , nouem augurum numerus fieret . iam enim inter plebem , & senatum , hoc est inter inopes , & diuites , peculiare malum in liberis ciuitatibus erumpere discordia cœperat ; seq; plebs , quasi profanam , à sacris amoueri querebatur . ideoq; tribuni pl. aduersante senatu , ad extremum , latis rogationibus , obtinuerunt , ut sacerdotia communicarentur . Fuere præterea de cooptandorum sacerdotum iure partim pro plebe , partim pro collegiis latæ tribunicia Cn. Domitii , consularis L. Cornelii Sylla dictatoris , tribunicia T. Atii Labieni , consularis C. Cæfaris , consularis deinceps & M. Antonii . cum enim , ueteri lege , ac more , augures ab auguribus , pontifices à pontificibus , reliqui sacerdotes à suis quique collegiis crearentur , unus pontifex maximus à populo ; quod omnium pene historicorum , Liuji maxime testimonio constat ; Cn. Domitius tribunus pl. Neronis imperatoris atauus , pontificibus offensior , quòd alium , quam se , sui patris in locum cooptassent , lege lata , ius sacerdotum subrogandorum à collegiis ad populum transtulit , eo anno , quo C. Marius tertium consul fuit . nec multo post ipse pontifex maximus populi suffragio creatus est , opinor in locum Q. Seruili Cæpionis ; ut ex Valerii libro v i licet coniicere . huius legis in II in Rullum agraria oratione Cicero meminit his uerbis . Hoc idem de ceteris sacerdotiis Cn. Domitius tribunus pl. uir clarissimus , tulit ; quòd populus per religionem sacerdotia mandare non poterat , ut minor pars populi uocaretur ; ab ea parte qui esset factus , is à collegio cooptaretur . sunt etiam hæc in oratione pro C. Cornelio . Quid ? auunculus tuus , clarissimus uir , clarissimo patre , auo , maioribus , credo silentio , fauente nobilitate , nullo intercessore comparato , populo R. dedit , & potentissimorum hominum collegiis eripuit cooptandorum sacerdotum potestatem . Existimo autem hac lege permisum , ut absentes etiam possent petere sacerdotia . nam eam , ut opinor , significat Cicero , cum ad M. Brutum ita scribit . Ciceronem nostrum in uestrum collegium cooptari uolo . existimo omnino absentium rationem haberi sacerdotum

C   dotum

De legibus

dotum comitiis posse. nam etiam factum est antea. Caius enim Mārius, cum in Cappadocia esset, lege Domitia factus est augur: nec, quo minus id postea liceret, ulla lex sanxit. Postea L. Sylla, rerum potitus, cum alia multa contra populum, qui Marianas partes fouerat, tum hoc sanxit, ut rursus sacerdotes à collegiis createntur. de quo sic Pedianus in diuinationis commentario. His X annis, uictore Sylla, bellis ciuilibus, spoliatus est populus R. potestate tribunicia, iudicandi iure, arbitrio creandorum sacerdotum. Sed quemadmodum legem Domitiam abrogauit sua lege Sylla: sic legem Syllæ, aliquot post annis, T. Atius Labienus tribunus pl. abrogauit, Domitiamq; restituit. fecit autem hoc auctore C. Cæsare: qui, si populus in mandando sacerdotio suffragium ferret, se, qui popularis admodum erat, pontificem maximum, in demortui Metelli Pii locum, creatum iri, non sine causa putabat. quod re comprobatum est. nam, P. Seruilio Isaurico, & Q. Lutatio Catulo, consularibus uiris, & prouecta iam ætate, deiectis, ipse, nondum prætorius, in amplissimi sacerdotii gradum ascendit. Tulit & ipse legem, non quæ à Labieni lege discreparet, (fuit enim uterque popularis) sed quæ nouum aliquod ius adscriberet. Domitiam quidem legem in eo capite confirmauit, ut absentibus petere sacerdotia liceret. scripsit enim hæc in sua lege: Qui petit, cuius ue ratio habebitur. quorum uerborum sententiam Cicero exponens in epistola ad M. Brutum, Aperte, inquit, indicat, posse rationem haberi etiam non præsentis. Rursus à populo ad collegia, lege Labieni abrogata, ius cooptandorum sacerdotum retulit post obitum Cæsaris M. Antónius consul, eo consilio, ut facilius ac certius M. Aemilius Lepidus, cuius filio filiam suam collocauerat, pontifex maximus in Cæsaris locum subrogaretur. ita, quod historia demonstrat, ius creandi sacerdotes quater immutatum est, à Domitio, Sylla, Labieno, Antonio. mihi tamen & de quinta mutatione oritur opinio, ut puto, satis certa, primum ex epistola ad M. Brutum; in qua ita scriptum est. Pansa uiuo celeriora omnia putabamus. statim enim collegam sibi subrogasset, deinde, ante prætorum, sacerdotum comitia fuissent. cum enim, quo tempore hæc epistola scripta est, tum non à collegiis, sed à populo subrogari solitos esse sacerdotes, manifestum sit, quia comitia de populo dici nemo nescit; hæc autem epistola

eo anno scripta sit , quo Hirtius & Pansa cos. fuerunt, id est eo, qui Antonii consulatum primus consecutus est : liquet , Antonii legem non esse seruatam , sed eam , quam Domitius tulerat, iterum esse restitutam . nitor etiam Dionis testimonio ; qui libro XLVI leges Antonii à Pansa consule abrogatas esse narrat. quod etiam fecit Lentulus ille , qui scripsit his uerbis ad Ciceronem : Primus ego leges Antonianas fregi. ut eius potius exemplum Pansa, quām ipse Pansæ , secutus esse uideatur . est etiam ex ipso Cicerone minime dubium de abrogatis Antonii legibus argumentum . Acta , inquit oratione XIII in ipsum , Antonii rescidiſtis : leges refixistis : per uim , & contra auspicia lataſ decreuistis . præterea patet hoc eo clarius , quod in ea , de qua proxime memini , ad Brutum epistola proximam legem de sacerdotiis Cicero Iuliam appellat ; quæ petendi sacerdotii potestatem absentibus permittebat . quod si post Antonii consulatum , in quo legem tulit de iure cooptandi , proxima dicitur C. Cæſaris lex : nimirum sublata iam erat Antonia , & mos ille renouatus cooptandorum sacerdotum populi comitiis, quem sua lege primus Domitius induxerat. quanquam non id primus esset aggressus. nam aliquot annis ante C. Licinius Crassus eadem sententia legem promulgauit , nec tamen pertulit. sic enim in libro de amicitia loquitur C. Lælius , is , qui cum Africano minore coniunctissime uixit. Quām popularis lex de sacerdotiis C. Licinii Crassi uidebatur. cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur . tamen illius uendibilem orationem religio deorum immortalium , nobis defendantibus , facile uincebat . atque id actum est prætore me , quinquennio ante , quām consul sum factus . itaque re magis , quām auctoritate , cauſa illa defensa est . Hic , quando ueterum testimonia , quæ sunt de legibus ad sacerdotum creationem pertinentibus , recitaui ; adiungam dubitationis nescio quid , quod explicare , non cuiuis , ut opinor , facillimum est. non enim minus libenter meas dubitationes , quām expositiones , profero : neque ego me eum esse profiteor , cui omnia pateant . contra , si quis est , qui se multa nescire fateatur , & , qui libenter in legendō dubitet , is ego sum. Quæro igitur , utrum Cn. Domitii lex etiam ad ipsius pontificis maximi creationem pertinuerit , an uero ad sacerdotes , pontifice excepto . nam , si Domitius legem tulit non de pontifice maximo , sed de ceteris sacerdo-

De legibus

tibus à populo creandis ; quia de pontifice ferri non opus esse iudicaret , cum is iam ante à populo crearetur : cur dixit Dio libro XXXVII , legem Domitiam de cooptatione sacerdotum à Labieno tribuno pl. esse renouatam , ut pontifex maximus in locum Metelli C. Cæsar à populo crearetur ? quòd si quis Domitium & de pontifice maximo tulisse dixerit : huic ego opponam Ciceronis , & Liuii auctoritatem : qui , quod Domitius tulit , ut in sacerdotibus fieret , id iam ante in pontifice maximo esse factum significant , ut scilicet à parte populi crearetur . Ciceronis uerba sunt hæc in II in Rullum oratione . Item , inquit , eodemq; modo , capite altero , ut comitiis pontificis maximi . ne hoc quidem uidit ; maiores nostros tam fuisse populares , ut , quod per populum creari fas non erat propter religionem sacrorum , in eo tamen propter amplitudinem sacerdotii uoluerint populo supplicari . atque hoc idem de ceteris sacerdotiis Cn. Domitius tribunus pl. uir clarissimus , tulit ; quòd populus per religionem sacerdotia mandare non poterat , ut minor pars populi uocaretur ; ab ea parte qui esset factus , is à collegio cooptaretur . satis aperte significat , ante Domitii legem à parte populi pontificem esse factum . sed Liuius paulo clarus etiam hoc idem libro XXV exponit : ait enim . Comitia inde pontifici maximo creando sunt habita . ea comitia nouus pontifex M. Cornelius Cethagus habuit . comitia pontificis maximi nominat , plurimis ante Domitii ætatem annis . Quænam igitur est huius explicandæ quæstionis ratio ? hæc fortasse . Concedo , ante Domitii legem populi comitiis pontificem maximum esse factum : sed Domitium existimo , cum reliquorum sacerdotum , id est pontificum , augurum , XV uirorum , VII uirorum , flaminum , aliorumq; omnium , qui iure sacerdotii sacris rebus præessent , eadem esse conditionem uellet , ut , quemadmodum pontifex maximus item ipsi à parte populi crearentur , de sacerdotibus omnibus , generaliter tulisse , ut etiam pontificem ipsum maximum comprehendere uideretur . ita , quod de iure subrogandorum sacerdotum Domitius tulit , non illud quidem in pontifice maximo nouum fuit , sed , cum generalibus uerbis esset perscriptum , non minus ad eum , quam ad reliquos sacerdotes , pertinuit . quam ob causam , cum L. Sylla Domitiam legem abrogauit , abrogatum simul & de pontifice maximo , & de sacerdotibus reliquis dicemus : non , quòd non minatim

minatim Domitius de pontifice maximo tulisset : (iam enim , neque hoc esse factum , neque fieri oportuisse , diximus) sed , quòd , cum de sacerdotibus omnibus tulisset , legis sententia etiam ad pontificem maximum , qui & ipse sacerdos esset , pertineret . itaque , lege abrogata , omnium sacerdotum , quorum in numero pontifex maximus erat , ad collegia rursus translata cooptatio est . eademq; lege à Labieno renouata , pontificis maximi & reliquorum sacerdotum par conditio fuit , ut omnes à parte populi crearentur . quod enim communiter omnibus de sacerdotibus sanctum à Domitio fuerat , eo pontificem maximum excludi ius non fuit . Vetus etiam de religione lex illa fuit , quam Q. Papirius tribunus pl. tulit ; quæ uetabat iniussu populi quidquam consecrari , neque aut hominem , aut locum , aut rem excipiebat ullam . quod ex oratione pro domo coniici uidetur posse . Item illæ de ritu capiundæ uirginis Vestalis , Papia primum , deinde Popillia . qua de re apud Gellium scripta sunt hæc . De more rituq; capiundæ uirginis , literæ quidem antiquiores non extant , nisi quòd capta fuisse fertur , quæ capta prima est , à Numa rege . sed Papiam legem inuenimus : qua cauetur , ut pontificis maximi arbitratu uirgines è populo uiginti legantur , sortitioq; in concione ex eo numero fiat . sed ea sortitio ex lege Papia non necessaria nunc uideri solet . nam , si quis honesto loco natus adeat pontificem maximum , atque offerat ad sacerdotium filiam suam , cuius duntaxat , saluis religionum obseruationibus , ratio haberi possit ; gratia Popilliæ legis per se ratum fit . capi autem uirgo propterea dici uidetur , quia pontificis maximi manu prehensa , ab eo parente , in cuius potestate est , ueluti bello capta abducitur . in libro Fabii pictoriis , quæ uerba pontificem maximum dicere oporteat , cum uirginem caput , scriptum est . ea huiusmodi sunt . Sacerdotem Vestalem , quæ sacra faciat , quæ ius siet sacerdotem Vestalem facere pro populo R. Quiritibus , uti quod optima lege fiat ; ita te Aniata capio . Amata autem inter capiendum à pontifice maximo appellatur , quoniam , quæ prima capta est , hoc fuisse nomine traditum est . Legum de religione ultima erit , & quasi agmen coget ea , quæ sacerdotes militiæ uacationem , præterquam Gallico bello , habere iussit : non , quòd iis bello prorsus interdiceret : sed hoc tribuit , ut , si minus ire ad militiam uellent , cogi ne possent . nam sponte

De legibus

te multos augures , multos pontifices ad bellum exiisse , historiæ narrant . qui tamen extra Italiam primus pontifex maximus P. Licinius Crassus Mucianus contra Aristonicum , qui Asiam occupauerat , profectus est , is in prælio interfactus , neglectæ religionis poenas dedit . hanc legem significat Plutarchus in Fabii Maximi uita , cum ait : Crassum , quòd erat pontifex maximus , diuina quædam lex domi tenuit . eodemq; & Liuius libro VIII spectauit . Nominatæ , inquit , consulibus prouinciæ sunt ; Scipioni Sicilia extra sortem , concedente collega , quia sacrorum cura pontificem maximum in Italia retinebat ; Brutii Crasso . sed hic Crassus multis annis ante illum fuit , qui ab Aristonico est interfactus : ut ex obseruatione temporum facile est intelligere . Sequuntur proxime leges de ludis : quas cum iis , quæ ad religionem pertinent , coniunctionem , & quasi affinitatem quandam habere , satis ex eo constat , quòd nulli sine sacrificiis ludi fuerunt . et sacrificia religionis pars est . ideo & M. Varro , cum de rebus diuinis libros quinque componeret , unum de ludis , ut de re diuina , fecit . qua ratione adducti sumus , ut post leges de sacerdotiis eas , quæ sunt de ludis , exponeremus . Ac prima inter has Licinia nominatur , de ludis Apollinaribus : qui cum in unum annum uouerentur , incertoq; die fierent ; senatus P. Licinium Varum , prætorem urb. ferre ad populum iussit , ut in perpetuum in statum diem uouerentur . hi ludi , cum Annibal esset in Italia , uictoriæ caussa Q. Fulvio Flacco tertium , Ap. Claudio cos. ex Martii , clari uatis , carmine primum instituti sunt : cuius in libris hæc inuenta Liuius recitat lib. v. eademq; fere & Macrobius lib. Saturn. i . Hostes , Romani , si expellere uultis , uomicamq; , quæ gentium uenit longe ; Apollini uouendos censeo ludos , qui quotannis comiter Apollini fiant : cum populus dederit ex publico partem , priuati uti conferant pro se , suisq; . iis ludis faciendis præterit prætor is , qui ius populo plebiq; dabit summum . x uiri Graeco ritu sacra faciant . hæc si faxitis , gaudebitis semper , fietq; res uestra melior . nam is dius extinguet perduelles uestros , qui uestros campos pascit placide . hoc inuento carmine , censuerunt patres Apollini ludos uouendos , faciendosq; ; uoueri autem , & fieri à prætore urbano ; quòd is esse uideretur , qui ius populo plebiq; summum daret : cum facti essent , duodecim millia æris prætori ad rem diuinam , & duas

& duas hostias maiores dandas : & ut x uiri sacra ritu Græco facerent , hisq; hostiis , Apollini boue aurato , & capris duabus albis auratis , Latonæ boue femina aurata . Ludos prætor cum facturus esset , edixit , ut populus per eos ludos stipem Apollini , quantum commodum esset , conferret . populus eos coronatus spectauit . matronæ supplicauere : uulgoq; apertis ianuis in propatulo epulati sunt : celeberq; dies omni cærimoniarum genere fuit . Anno proximo , referente Calpurnio prætore , decreuit senatus , ut ii ludi in perpetuum uouerentur . triennio post , ut in perpetuum in statum diem uouerentur . P. Varus , ut diximus , prætor urbanus , à senatu iussus , legem tulit ; & ex ea lege ipse primus uouit , fecitq; ante diem II nonas Quinct. eumq; diem solennem deinde seruatum esse Liuius tradidit . ego tamen M. Bruti , qui Cæfarem interfecit , prætoris urbani , absensis nomine , neque uno die tantum , neque II nonas Quinct. factos inuenio , sed , cum nonis Quinct. es- sent commissi , usque ad III idus datos fuisse . quod ex duobus locis libri epistolarum ad Atticum XVI colligitur . quod ipsum , de pluribus ludorum Apollinarium diebus , confirmat , ut opinor , Liuius lib . XXXVII , his uerbis : Ludis Apollinaribus ad V idus Quinct. cœlo sereno , interdiu obscurata lux est . Alios præterea ludos Romæ fuisse , notum est . de quibus agetur in alio libro separatim . nunc leges ostendamus : id quod propositum nobis est . Liciniam Fannia sequitur : de qua Gellius hæc . Ludis Megalensibus principes ciuitatis mutua inter se conuiuia agitabant : qui ueteri s. c. quod factum est C. Fannio & M. Valerio cos. iurare cogebantur , conceptis uerbis , apud consules , non amplius in singulas cenas sumptus esse facturos , quam centenos , uicenosq; æris , præter olus , & far , & uinum , neque uino alienigena , sed patrio usueros , neque argenti in conuiuium plus pondo , quam libras centum , illatueros . sed post illud s. c. lex Fannia lata est , quæ Iudis Romanis , item plebeii , & Saturnalibus , & aliis quibusdam diebus in singulos dies centenos æris insumi concessit , decemq; aliis diebus in singulis mensibus tricenos , ceteris autem omnibus denos . Et quonia[m] spectandi locum senator[es] in imis gradibus ante omnes habuerunt ; quod instituere curules ædiles , censorum iussu , Atilius Serranus , & L. Scribonius Libo : fecit sua lege L. Roscius Otho , Ciceronis ætate , alteram in populo distinctionem .

De legibus

tionem . tulit enim , ut equester ordo seorsum à plebe in **XIIII** gradibus federet , iis tamen equitibus exceptis , qui siue suo , siue fortunæ uitio decoxissent . cui generi certum locum assignauit , pœna irrogata , si in **XIIII** sedissent . hinc illud in Antonium , oratione **II** . Tenes ne memoria , te prætextatum decoxiſſe ? patris , inquies , ista culpa est . concedo : illud tamen audaciæ tuæ , quod sedisti in **XIIII** : cum effet lege Rofcia decoctoribus certus locus constitutus ; quamuis quis fortunæ uitio , non suo , decoxiſſet . Primum igitur senatores in sedilibus circa proximis confidebant . secundo loco proxime sediffe equites putabam , cum , exceptis senatoribus , & magistratibus , dignitate anteirent : sed à Cornelio Tacito monitus opinionem mutauit . is enim , sediffe quidem in **XIIII** ordinibus equites , narrat , non tamen ante plebem , sed confuse , tantum ut **XIIII** ordines haberent . Nero , inquit libro **XV** , equitum Romanorum locos sedilibus plebis anteposuit apud circum . nam ad eam diem indiscreti ibant : quia lex Rofcia nihil , nisi de **XIIII** ordinibus , sanxit . Hic legis Titiæ & Corneliae , à duobus fortasse tribunis pl. latæ , (nam & plebeii Cornelii fuerunt) subiungenda mentio est ; quæ sanxit , ne quis in pecuniam luderet , sponſionemq; eius rei ergo faceret , nisi si certaretur disco , pilo ue iaciendo , currendo , saliendo , ludendo , pugnando : quæ uirtutis cauſſa fiebant . hanc legem utrum reip. an imperatorum temporibus latam existimem , compertum non habeo . mentionem uideo fieri apud iurisconsultos . Nec omittendum illud , quod pertinere uidetur ad ludos ; histriorum licentiam repressam esse lege . qua de re is , qui libros rhetoricorum scripsit ad Herennium , atque etiam Suetonius meminit . Non est , opinor , à legibus de religione lex illa seiungenda ; quam uetus tam fuisse Liuius afferit , priscis literis , uerbisq; scriptam ; ut , qui prætor maximus effet , idibus Sept. clauum pangeret . cuius religionis seruandæ gratia creatum esse dictatorem , idem Liuius ait , L. Manlium Imperiosum , ab eoq; clauum esse fixum dextro lateri ædis Iouis optimi maximi , ea parte , qua Mineruæ templum fuit : & addit , eum clauum , quia ræræ primis urbis temporibus erant literæ , notam numeri annorum fuisse credi : eoq; Mineruæ templo dicatam legem , quia numerus Mineruæ inuentum effet : eam autem cærimoniam , cum per aliquot annos fuisset intermissa , ideo esse renouatam , ut pestilentia fedaretur .

sedaretur. quod antea factum, prospereq; rem successisse, seniores prædicabant. Post res diuinæ humanæ sequuntur; & inter humanae primum dignitatis locum obtinent magistratus. itaque ordo postulat, ut, quæ leges de iis latæ sunt, eas hic exponamus. Prima fuit, ut opinor, hæc; ut de senatu, id est de patriciis familiis, omnes magistratus crearentur: idq; à Romulo institutum reliqui deinde reges obseruarunt. hanc autem legem, uix putauerim, comitiis curiatis, ut reliquas, à Romulo esse latae. quippe, quæ aduersus plebis uoluntatem res esset, eam rem cur ipsius plebis iudicio potestatiq; committeret? sanxit igitur hoc regio iure, publicisq; tabulis consignauit, & obseruari pro lege uoluit. quod perspicue demonstrat Dionysius lib. II, cum ait; Romulum de muneribus patriciorum & plebeiorum lege sanxisse, ut patricii sacra curarent, magistratus gererent, ius dicerent; plebeii, quia rudes inopesq; essent, agros colerent, quæstuariisq; artibus operam darent. Temperamentum illud tamen, quo ciuitatum concordia, id est salus ipsa, custoditur, maxime quæsiuit. nam, ne nimis in ordine patricium uideretur esse propensus, datum aliquid populo uoluit, &, ut is suis suffragiis magistratus crearet, leges scisceret, bella decerneret, curiatis comitiis tulit. Duumuiros quoque, qui perduellionem iudicarent, ita creari iussit, ut ad populum prouocatio esset. qua ipsa de lege & infra mentio fiet inter eas, quæ ad crimina capitalia pertinent. nec tamen hic, cum ad duumuiros, hoc est ad magistratum pertineat, omittendam putauimus. Eiusdem lege creauit populus tribunum Celerum, qui equitibus præerat, & ueluti secundum locum, ut ait Pomponius iurisconsultus, à regibus obtinebat. quo in numero fuit L. Iunius Brutus, ille reges eiiciendi, & inducendæ libertatis auctor.

Creatos etiam, regnante Romulo, quæstores, Vlpianus prodidit à Iunio Gracchano traditum in iis libris, quos de potestatis inscripsit. idem tamen hæc subiungit: Sicuti dubium est, an, Romulo & Numa regnantibus, quæstor fuerit; ita, Tullo Hostilio rege, quæstores fuisse certum est. et sane crebrior opinio est, Tullum Hostilium primum in rem. quæstores induxiisse. Legem aliam præcrea in regno Romano de magistratibus non uideo nominari. Regibus pulsis, prima de magistratibus lex fuit, quam L. Iunius Brutus tulit, ut singulis annis bini consules, regia potesta-

D te,

De legibus

te, crearentur, iisq; primum creandis centuriata comitia ab interrege, ut ait Dionysius, haberentur: quæ tamen à præfecto urbis esse habita, Liuius tradit. sic enim lib. I scripsit, in extremo: Duo consules inde comitiis centuriatis à præfecto urbis ex commentariis Ser. Tullii creati sunt. in quo uidetur illi esse cum Dionysio controuersia: quæ tamen nulla est. nam & ab interrege, & à præfeto simul urbis habita sunt ea comitia, quibus primi consules creati sunt, cum iis præfuerit Sp. Lucretius Tricipitinus, Lucretiæ pater: qui erat idem interrex, idem urbis præfектus; interrex, quod eum senatus habendis consularibus comitiis, Bruto referente, creasset; præfектus, quod ei Tarquinius, ad bellum proficisciens, curam urbis mandauerat. utrumque enim scriptum est apud Dionysium. aut igitur à præfecto urbis Lucretio creati consules sunt, ut ab interrege, non ut ab urbis præfector; aut etiam, quod, qui interrex esset, idem & præfector urbis vocari posset. urbis enim curam gerebat interrex; quia tunc, urbanas res qui curaret, magistratus omnino nullus esset. Post hanc legem duæ sequuntur proximæ, à P. Valerio consule, Bruti collega, latæ, quibus plebis potestas aucta, senatus & magistratum imminuta est; primum, ut magistratum nemo caperet, nisi qui à populo imperium acciperet: si quis aliter fecisset, capitali poena puniretur; qui eum occidisset, ei impune esset: deinde, ut aduersus magistratum prouocatio ad populum esset; ne ue quis magistratus ciuem Romanum aduersus prouocationem uerberare, aut necare uellet. quam legem centuriatis comitiis esse latam, Valerius tradidit lib. IIII. Pro patriciis ea fuit, quæ, ut opinor, T. Lartio Flauo II, Q. Clœlio cos. lata est, de dictatore sine prouocatione creando, & ut de consularibus legeretur. fuit autem haec lex ideo pro patriciis, quia, cum creari dictatorem de consularibus iuberet, sequebatur, ut de patriciis crearetur. consules enim tunc, & per annos deinde multos, patricii fuerunt: nec prius de patriciis legi dictator desit, quam creari duo consules patricii desierunt. non enim consul patricius dictatorem quenquam de plebe dixisset. itaque qui primus de plebe dictator fuit, C. Martius Rutilus, is à M. Popillio Lænate consule plebeio dictus est: cum ita casus tulisset, ut aduersus Etrusci belli terrorem dictator dicendus esset, nec nisi à consule plebeio dici posset: quia consul alter patricius M. Fabius Ambustus bello

Io retineretur . ita communicata plebi dictatura , anno ab urbe condita CCCIC. idq; contra ueterem consuetudinem, non tamen contra legem factum est. non enim lex dictatorem de plebe fieri ueterat , sed de consularibus iusserat . at C. Martius consularis . satisfecit igitur legi Popillius, cum consularem hominem dictatorem dixit ; patriciis non satisfecit , quia consularem de plebe dixit ; cum omnes antea de patriciis dicere consueissent . Eadem fortasse lege sanctum est , (legem certe , quæ hoc sanxerit , nominat Plutarchus in Fabio) ne dictator equo posset uti , idq; uel ob eam causam , quòd , cum plus inesse roboris in pedestribus copiis putaretur, propterea in legione permanere , nec locum deserere deberet imperator ; uel quòd , cum ad alia omnia dictatoris esset singularis potestas, in hoc uno uoluerunt eum populo inferiorem uideri . senatus tamen petenti Fabio Maximo Verrucoso contra ueterem legem concessit , ut equo uehi posset : datumq; id hominis uirtuti , ac tempori , cum , cæsis ad Cannas Romanis , in uno Fabio , dictatore creato , melioris fortunæ spes reposita uideretur . Illa pro plebe aduersus patricios fuit , quæ in Sacro monte lata est , & Sacratæ nomen accepit, ut plebi sui magistratus essent, iiq; sacrosancti , quibus auxilii latio aduersus consules esset , ne ue cui patrum capere eum magistratum liceret . qua lege tribuni pl. quinque primi creati sunt : nec tamen , utrum una tantum lex , an plures in Sacro monte latæ sint , satis constat . Liuius , & Dionysius , ubi rem ipsam narrant , unam nominant . sed Liuius alibi non semel , Sacratæ leges , dixit . Cicero quoque de prouinciis consularibus , Si patricius , inquit , tribunus pl. fuerit , contra leges Sacratas esse . et pro domo sua : Vetant leges Sacratæ priuatis hominibus leges irrogari . et in ea , quæ integra non extat , pro C. Cornelio : Tanta in illis uirtus fuit , ut anno post reges exactos XVI , propter nimiam dominationem potentium , secederent , leges Sacratas ipsis sibi constituerent . quibus locis non de una lege , sed de pluribus accipiendum uidetur . quòd si unam omnino legem uelimus fuisse , & , recte tamen dictum utroque numero , defendere ; rationem afferemus hanc , unam legem dici , quia re uera una sit ; plures , quia pluribus partibus , eodem tamen spectantibus , constet : quo modo XII tab. & legem , & leges appellari uidemus . Sequitur lex à Publilio , & Lætorio tribunis pl. lata , ut plebeii magistratus tributis

De legibus

comitiis fierent; qui curiatis anteā fieri solebant. Tum illa lex,
qua, ut X tribuni pl. crearentur, bini ē singulis classib⁹, anno à
primis tribunis pl. XXXVI cautum est. Alia lex fuit, quā, Dio-
nysio teste, cauebatur, ne quis, tribuno apud populum concionan-
te, aliquid contra diceret, uel dicenteū interpellaret; si quis fe-
cisset, uades tribunis daret, pœnamq; à tribunis impositam solue-
ret; qui uades non dedisset, morte puniretur; bona eius sacra es-
sent, de pœnis autem ipſis populus iudicaret. Et quoniam Atini
plebisciti, quod ad tribunatum pl. pertinuit, mentionē à Gellio
fieri uideo; quānam eius fuerit sententia, quārendum uidetur.
Ego sic existimo; tribunos pl. ante Atinium plebiscitum partim se-
natores fuisse, alios non fuisse: quōd scilicet liberum esset populo
R. tribunatum pl. mandare cui uellet. Atinius, quo modo quidem
mihi uidetur, nec ademit hanc libertatem plebi Romanæ, & auxit
potestatis tribuniciæ dignitatem. tulit enim, non, ne quis, nisi
iam senator, tribunus fieri posset, (plebis enim libertatem huius-
modi rogatione minuisset; neque id plebes ullo modo sciuisset)
uerum, ut, quem tribunum pl. creasset, is hoc ipso in posterum se-
nator esset. atque hanc esse Gellii uerborum sententiam credide-
rim, cum ait libro XIV, tribunis pl. senatus habendi ius fuisse,
quanquam senatores non essent ante Atinium plebiscitum. hoc e-
tiam ē quodam Suetoniiloco suspicamur. nam in Augusto, Comi-
tiis, inquit, tribuniciis, si cāndidati senatores deessent, ex equiti-
bus R. creauit. ex quo sequitur, non licuisse antea equitibus R.
tribunatum petere. multo igitur minus tertio ordini, iis, qui de
plebe dicebantur, qui nec equites, nec senatores erant. quin, pri-
mis temporibus, tantum abest, ut ex senatu tribuni pl. crearen-
tur, ut ob eam ipsam cauſsam instituti sint, ne senatus aduersus ple-
bem crudelius, aut arrogantius ageret: ideoq; ex ipsa plebe per
annos multos creati sunt. postea cōpere equites quoque Roma-
ni, ac senatores tribunatum pl. petere. Nec multo post X uiri, si-
ne prouocatione creati, XII tab. leges condidere, comitiisq; cen-
turiatis pertulere. quibus in legibus cum alia multa prudenter ad
temperandam ciuitatem, tum de magistratibus multa sancta esse,
credibile est. X uirorum imperio finito, cum tribuni pl. creati
essent, quos X uiri simul cum prouocatione sustulerant, quæ fir-
missima plebi auxilia, & tanquam duæ tuendæ libertatis arces fue-
rant;

rant; tribunatu inito, sine ulla mora M. Duilius de consulibus cum prouocatione creandis rogationem pertulit. quam ipsam multo ante P. Valerius consul, ut diximus, tulerat; sed, intermissam, & quasi sublatam X uirorum magistratu, Duilius renouauit, auctam opinor, aliquare, & grauiori iure confirmatam: sicuti & aliæ leges multæ diuersis temporibus plures latores habuere, cum uestus lex noua lege uel corrigeretur, uel, ut tempus, moresq; ferebant, aliis cautionibus adiectis, augeretur. hinc de communi omnium Quiritium iure leges, primum Valeria & Horatia, deinde Publilia; postremo Hortensia, prima duorum consulum, reliquæ duæ dictatorum: hinc sumptuariæ, uel, ut Cato censorius appellabat, cibariæ, Orchia, Fannia, Didia, Licinia, Aemilia, Antia: hinc de ambitu Petilia, Cornelia & Bæbia, Calpurnia, Tullia, Iulia. quæ non ideo alia post aliam latæ sunt, ut priorem legem posterior abrogaret; sed, ut dixi, uel ut corrigeretur aliquid, uel ut nouum ius, utile ciuitati, ascisceretur; uel ut, moribus ad deteriora quotidie magis inclinantibus, pœna grauior irrogaretur. quod libro II de officiis Cicero significat his uerbis. Nondum centum, & decem anni sunt, cum de pecuniis repetundis à L. Pisone lata est lex; nulla antea cum fuisset. at uero postea tot leges, & proximæ quæque duriores. caussam porro iuris eadem de re constituendi hanc uideo fuisse, ut antiquæ legi, iam uetus late senescenti, noua subueniret. quod in lege Licinia de sumptibus, quæ fere idem, quod Fannia, sanxit, quæsitum esse, in Macrobo legimus, Sat. lib. IIII. atque hoc ipsum de XII tab. euensis, idem tradit. quarum ubi contemni cœpit antiquitas; eadem illa, quæ illis legibus cauebantur, in alia latorum nomina transferunt. Retulit igitur Duilius, quod ante latum erat: &, quod Duilius retulit, id eodem anno lege lata L. Valerius & M. Horatius cos. non confirmarunt modo, sed auxerunt etiam nouo iure adscripto; cum ille de prouocatione à consulibus tantum, hi de prouocatione ab omni magistratu, quicunque crearetur, lege sanxerint. qui & aliam legem, qua ueterem illam Sacratam confirmarunt, tulerunt, ut sacrosancta essent tribunorum pl. corpora; cuius rei prope iam extincta memoria erat; religione etiam ad legem adiecta, cærimoniis quibusdam ex magno interuallo relatis. eademq; lege cautum est; ut, qui ædilibus, iudicibus, x uiris nocuisset, eius caput Ioui sacrum esset.

De legibus

efset . sed horum consulum prima lex ea fuit , quæ tribunorum pl. potestatem quammaxime auxit , quam tulere centuriatis comitiis , ut , quod tribuni pl. iussissent , populum teneret : quod ante ueluti in controuerso iure fuisse , & Liuius ait , & Dionysius confirmat . cur autem controuersum fuerit , Liuius non exponit , sed Dionysius subobscure significat ; quia , cum lege centuriatis comitiis lata populus omnis teneretur ; tributis uero comitiis latam plebeii tam tum seruarent ; plebs eandem esse conditionem in utrisque legibus uolebat ; ut , quemadmodum centuriatis comitiis , ubi plus patricii possent , latas leges plebeii obseruarent , item eo iure , quod tributis comitiis sancitum esset , in quibus plebeii patriciis suffragio præstabant , patricii tenerentur . Eodem anno idem Duilius plebem rogauit , plebesq; sciuit ; qui plebem sine tribunis pl. reliquissent , quiq; magistratum sine prouocatione creassent , tergo ac capite punirentur : qualem & consules Valerius & Horatius tulerant . Anno proximo L. Trebonius tribunus pl. rogationem tulit , ut , qui plebem Romanam tribunus pl. rogaret , is usque eò rogaret , dum x tribunos pl. faceret . nam Duilia lex de tribunis nusquam numerum præfinierat : tantum , ut relinquerentur , sanciebat , & ab iis , qui creati essent , cooptari collegas iubebat . sustulit igitur Trebonia lex cooptationem . nam cum iusserit , ab eo , qui comitia tribunis creandis haberet , omnes plane tribunos , qui x omnino erant , creari ; nimirum partem tribunorum creari , reliquos autem ab iis , qui creati essent , cooptari uetus . quod cum M. Duilius tribunus pl. fecisset ; recteq; factum , neque contra legem ab ipso latam commissum , defenderet ; anno insequenti Trebonius tribunus pl. ne in posterum fieret , lege cœvit . nec aliam legem intelligit Liuius lib. IIII , cum ait : Ante omnia refellit falsum imaginis titulum , paucis ante annis lege cautum , ne tribunis collegam cooptare liceret . hæc enim uerba nihil aliud significant , nisi id , quod idem lib. III scripsit , ut , qui plebem Romanam tribunos pl. rogaret , is usque eò rogaret , dum x tribunos pl. faceret . Secuta lex est de tribunis mil. consulari potestate promiscue ex patribus ac plebe creandis : qui tamen per annos IIII & XL patricii omnes creati sunt . Huic proxima successit de censoribus quinquenni imperio è gente patricia creandis , Geganio Macrino II , Quintio Capitolino V cos , quam ipsam legem sexennio post Mam. Aemilius

milius dictator correxit, lege lata ne plus quam annua ac semestris censura esset. grauis enim omnis diuturna potestas in libera ciuitate. Biennio post lata lex est a tribuno pl. tollendae ambitionis causa, ne cui album uestimentum addere petitionis caussa liceret. cuius deinde uim auctoritatemq; fuisse nullam, innumera de candidatis exempla declarant. Legem etiam nominat in Coriolani uita Plutarchus, Marcio Censorino suadente latam, ne cui bis eundem magistratum petere liceret. quam postea constat esse abrogatam: cu multi iterum, ac saepius consules fuerint. De duplicando quæstorum numero lata lex est, ut, praeter duos urbanos, quorum fuisse originem antiquissimam iam ostendimus, duo, qui consulibus ad ministeria belli praesto essent, crearentur, iijq; promiscue de plebe ac patribus, libero populi suffragio. Plebis autem opes maxime omnium auxerunt L. Sextius, & C. Licinius Stolo; qui tribuni pl. duas leges tulerunt; unam, ut x uiri sacrorum ex dimidia parte de plebe crearentur; alteram, ut alter utique consul plebeius esset. quam Liuius Liciniam, non Sextiam, uocat, opinor ob eam caussam, quod Licinius tulerit, subscrisserit Sextius. Leges deinde aliae de consulatu latæ sunt, omnes è rep. quæ tamen haud omnino sunt obseruatæ. quid enim utilius reip. quam ne quis iterum consul fieret? quod quidem omnium ciuium iura exæquare uidebatur, & male cogitantibus uiam obstruebat ad potentiam singulararem. hoc igitur lege sanctum est: item illud, ne quis ante XLII ætatis annum consulatum petere posset. temeritas enim florentis ætatis, prudentia maxime senectutis, aut eius ætatis, quæ ad senectutem accedit. Absentes etiam a consulatu lege summoti sunt. æquum enim fuit adesse, & populo supplicari in eo magistratu, quæ populus ipse mandabat. Duas tulit L. Sylla, utranque præclaras, unam, ne quis intra x annos consul iterum fieret; alteram, ne ædilitas, & prætura omittetur. quæ ualuerunt ambæ ad extrema reip. tempora. eam quidem de magistratibus curulibus non omittendis Cicero significat oratione XI in Antonium: Vopiscus, inquit, ex ædilitate consulatum petit. soluatur legibus. Sed, quo anno lex Licinia de altero consule plebeio rogata est, eodem M. Furius Camillus è s. c. tulit, ut ædiles ex patribus duo crearentur, qui curuli sella, ut consul, censor, & dictator, federent. Ab eodem latum existimo, ut prætor unus, qui ius in urbe diceret, quod ante

De legibus

ante consulum munus fuerat , patricius crearetur . quæ lex neque à quo magistratu , neque quibus comitiis lata sit , Liuius explicat . ego tamen , cum patricii prætorem postulassent , iisq; , ut de gente patricia crearetur , à tribunis pl. concessum esset ; non dubito , quin legem , qua patriciis honor accederet , patricius magistratus tulerit . quod si ita est ; latam à dictatore Camillo , qui controversias inter patres plebemq; sedauit , facile crediderim ; presertim cum , & legem de curulibus ædilibus è gente patricia creandis ab eodem dictatore eodem anno esse latam , Liuius narret . comitiis autem utrunque legem non iisdem latam puto , sed tributis de ædilibus curulibus , quia minor esset magistratus , centuriatis autem de prætore , qui maiores inter magistratus fuit . cum enim minores magistratus tributis comitiis , maiores centuriatis crearentur ; leges quoque , quibus creati sunt , iisdem comitiis latas esse , rationi consentaneum est . non enim , quia lex de ædilibus & è s. c. & à dictatore , id est à summo magistratu , lata sit , propterea comitiis centuriatis latam esse dicendum est : cum , & alias leges tum è s. c. tum à maiore magistratu tributis tamen comitiis latas esse , constet , ut quam Piso consul de incestu P. Clodii è s. c. rogauit : quam in foro latam esse , ubi non centuriata , sed tributa comitia habebantur , patet ex epistola , Vereor , lib. I ad Atticum . Illud additum uidetur aut tunc , aut postea , in lege de prætore urb. ne plus quàm X dies ab urbe abesset . hanc ego facio coniecturam ex iis uerbis in Philippica II : Cur M. Brutus , te referente , legibus est solutus , si ab urbe plus , quàm X dies , abfuisset ? erat enim prætor urb. eo anno M. Brutus . Quod autem hic magistratus , consulibus absentibus , consularē munus in urbe sustinebat ; factum id non lege , sed more maiorum : qui tamen fere pro lege solebat esse . itaque Vlpianus , Diurna , inquit , consuetudo pro iure , & lege in iis , quæ non ex scripto descendunt , obseruari solet . eiusq; rei caussam egregie tradidit Julianus : qui , cum hæc scripsisset ; Quibus de caussis scriptis legibus non utimur , id custodiri oportet , quod moribus & consuetudine introductum est ; subiunxit : Nam , cum ipsæ leges nulla ex alia caussa nos teneant , quàm quòdiudicio populi receptæ sunt ; merito & ea , quæ sine ullo scripto populus probauit , tenebunt omnes . quid enim interest , suffragio populus suam uoluntatem declareret , an rebus ipsis , & factis ? quare rectissi-

me etiam illud receptum est, ut leges non solo suffragio legislatoris, sed etiam tacito consensu omnium per desuetudinem abrogentur. Anno proximo, cum, pro uno consule plebeio tres patricios praetextatos esse, unum praetorem, & duos aediles, tribuni pl. in concione quererentur; concordiae causa concessum primo est, ut aediles cur. alternis annis ex plebe fierent. postea promiscuum fuit, libero in omnibus aedilium cur. comitiis populi suffragio.

Cautum etiam plebiscitis non nulli scripsere, ne quis eundem magistratum intra x annos caperet; neu duos magistratus uno anno gereret; utique liceret consules ambos plebeios creari. sed, legem de magistratu interuallo neque in consulibus, neque in praetoribus seruatam inuenio; credo, quia, quod populus postremum comitiis iuberet, id ius ratumq; esse in XII tab. sanctum erat. iussum autem populi & suffragia esse interpretabantur. qua ratione & duos consules patricios contra legem Liciniam creatos, Liuius lib. VII scriptum reliquit. Graue etiam eo anno patricii damnum accepere, quo Q. Publilius Philo dictator legem nouam tulit, ut alter utique ex plebe censor crearetur; ueterem confirmauit, ut plebiscita omnes Quirites tenerent. Nullus iam erat magistratus praeter præturam, in quo patribus plebs inuidere posset. promiscua erat curulis aedilitas; communis consulatus, atque adeo plebis potius, quam patrum; cum duos consules patricios fieri lege non liceret, duos autem plebeios nulla lex ueraret: ad diætaturam, ad censuram æque plebeiis hominibus & patriciis aditus patetebat: de prætura, quæ patriciis tantum hominibus deferebatur, nulla tamen adhuc querela, nulla plebis uox exaudiebatur: credo ob eam causam, quia, cum unus praetor crearetur, eum ipsum locum appetere, impudentiæ uideretur. itaque, cum auctus deinde prætorum numerus est, tum, ne cuius magistratus particeps plebs non esset, prætura plebeiis etiam hominibus impedita. Eodem anno M. Valerius consul de prouocatione legem tulit, diligentius sanctam. eamq; tertio tum post reges exactos latam esse, semper à Valeria familia, lib. X scribit Liuius. causam autem saepius renouandæ haud aliam putat fuisse, quam quod, plus paucorum opes cum possent, quam libertas plebis, prouocationis auxilio aduersus magistratum iniurias haud fere quisquam utebatur. quod autem eam legem ait tertio tum ab eadem familia esse

E latam;

De legibus

Iatam ; neque præterea latores ipsos nominat ; significat , primum eam , quam P. Valerius Poplicola consul , anno post reges exactos , de prouocatione aduersus magistratus ad populum primus tulit ; de qualib. II mentionem fecit ; deinde eam , quam consul L. Valerius tulit , ne quis ullum magistratum sine prouocatione crearet : de qua idem Liuius lib. IIII scriptum reliquit . in tertia ita sanctum : eum , qui prouocasset , virgis cædi securiq; necari non licere : si quis aduersus ea fecisset , eum improbe fecisse . pœnam autem in eum , qui contra fecisset , Valerius in sua lege nullam nominauit ; & , quæ tum probitas erat , pœnam in ipso improbitatis nomine satis grauem duxit . At multis post annis , cum andacia magis emineret , neque satis à facinore deterreret infamia ; graui pœna , si quis uerberasset , necasset ue ciuem Romanum , M. Porcius Cato sanxit . has leges , de prouocatione à tribus consulibus Valeriae gentis latae , ad populi libertatem potestatemq; pertinuisse , manifestum est : easq; significat Cicero Academicorum II , cum ait : Com memorant reliquos , qui leges populares de prouocationibus tulerint , cum consules essent . tres enim consules Valerios intelligit . Postea secuta est illa , quam M. Fulvio Pæto , T. Manlio Torquato cos. M' Curius Dentatus tribunus pl. tulit , ut ante comitia patres auctores fierent , hoc est , ut probare se diceret eos magistratus , quos populus creasset , quam legem , Cicero in libro de claris oratoribus , Ap. Claudio Cæco interrege comitia habente , Liuius autem , P. Sulpicio , latam esse tradunt . de quo tantum illud dicam ; ab eo , qui primus interrex esset proditus , comitia non haberi solita esse . quare , si duo interreges proditi sunt , à posteriore habitâ esse comitia necesse est . priorem esse proditum Appium Liuius afferit , Cicero Sulpicium uidetur existimasse . itaque ille Sulpiciuni , hic Appium comitia habuisse dicit . Lex autem Menia , quæ ipsa quoque de magistratibus fuit , quam in Brutø simul cum lege Curia Cicero nominat , quo anno lata sit , quidq; plane sanxerit , adhuc quæro . De communi omnium ciuium Romanorum iure , ut , quod à plebe scitum esset , eo Quirites omnes tenerentur , legem tulit Q. Hortensius dictator , bis antea latam , à Valerio Potito , Horatio Barbato cos. & à Publilio dictatore . Illa fuit pro dignitate magistratum præclara lex , quæ , si cuius pater in hostium potestate esset , ab eo magistratum capi uenit . uidelicet hoc iudicarunt

iudicarunt sapientissimi uiri, hominis non liberi filium remp. admistrare, nimis indecorum esse. itaque Liuius lib. XXVII, Seruiliu[m], inquit, negabant, iure aut tribunum pl. fuisse, aut ædilem esse: quod patrem eius, quem IIII uirum agrarium occisum à Bo[ri]is circa Mutinam esse, opinio per X annos fuerat, uiuere, atque in hostium potestate esse, satis constabat. et lib. XXX de eodem: Latum ad populum est, ne Cn. Seruilio fraudi esset, quod, patre, qui curuli sella sedisset, uiuo, cum id ignoraret, tribunus pl. atque ædilis pl. fuisset, contra quam legibus sanctum erat. Legem etiam fuisse, qua is, qui comitiis præcesset, sui rationem in petendo magistratu habere uetaretur, Liuius lib. X significat. Tulit & L. Villius tribunus pl. rogationem, quo t annos nati quique magistratum peterent, caperentq;: unde & ipsi, & posteris cognomen inditum, ut Annales Villii dicerentur. Et quoniam, quis plane cuique magistratui petendo legitimus annus esset, nominatim hac lege expressum non inuenio; quid ipse legendo obseruauerim, breuiter subiiciam. Omitto quæsturam, tribunatum pl. ædilitatem pl. quia curules tantum magistratus in lege Villia nominatos existimo. nam si quæsturæ certum annum Villius sua lege statuisset; unde postea tam incerta ratio? gesserunt enim quæsturam duo Gracchi, Tiberius, & Caius, anno ætatis XXVII, M. Cicero anno XXXI, C. Cæsar XXXIII, M. Cato Uticensis XXIX. quod si quis dixerit, liberam fuisse, quo quis anno uellet, quæsturæ petitio[n]em, modo peteretur post annum XXVI, qui esset ad petendum legitimus; ideo mirum uideri non debere, si Cicero, Cæsar, & Cato, non eodem omnes anno, petierint; quandoquidem satis duxerint leges obseruare, quæ petendæ quæsturæ annum definiebant XXVI, gerendæ XXVII: hoc si quis obiecerit; ad coniecturam, id est ad rationem ipsam, confugiam. Quid enim? simile ne ueri est, C. Cæsarem, (omitto Ciceronem: cui tamen, cum homo nouus esset, laborandum maxime fuit de dignitate, nec, quæ prima daretur, occasio negligenda) sed C. Cæsarem, quo nemo magis honores appetiuit, nemo potestatis & imperii fuit audior, eum ne uerisimile est petitionem quæsturæ ab anno XXVI, si is legitimus esset, in annum XXXII distulisse? uerum habeo, quo nitar, aliud paulo firmius argumentum. video enim, Pompeium Magnum, cum annum ageret XXXV, consulatum gessisse, solutum uidelicet

E 2 legibus,

De legibus

legibus , meritorum ingentium in remp. eximiæq; uirtutis ergo . at eo anno magistratum nullum per leges capere licuisse , Cicero demonstrat . quo modo igitur & Cicero ipse , & Cæsar , & Cato quæsturam ante annum XXXV ceperunt ? num obscurum est , leges loqui de curulibus tantum honoribus , ædilitate , prætura , consulatu ; quæsturæ autem , ædilitatis pl. tribunatus pl. rationem habuisse nullam ? sed recitentur uerba Ciceronis . Quid , inquit in oratione pro lege Manilia , tam singulare , quæm ut , ex S. C. legibus solutus , consul ante fieret , quæm ullum alium magistratum per leges capere licuisset ? dicit , Vllum alium magistratum . quod si de quæstura leges locutæ sunt , falsum est : cum , ut ostendi , quæsturam multi gesserint ante annum XXXV : quo anno gestum esse primum à Pompeio consulatum , quem Cicero significat , tum ex Appiano constat , tum ex Velleii historia ; in qua scriptum est , periisse Pompeium Cæfare & Seruilio cos. anno ætatis suæ LVIII . à quo anno si retrorsum numeres ; cadet primus eius consulatus in annum eius ætatis XXXV . ut tamen ita supputes ; non simul cum anno ætatis Pompeii finiisse consulatum , sed cum ille iam annum esset ingressus XXXVI . ita cum fastis Capitolinis , & cum Appiano Velleii congruet historia . nam , quod ait Plutarchus anno LIX interiisse Pompeium , id quoque potest esse uerum , hoc modo , ut primum eius ætatis annum capiamus C. Atilio Q. Seruilio cos. quo anno Pompeium esse natum , Velleius affirmat . tametsi , cum ait ipse Pompeium periisse anno LVIII , non incipit numerare ab eo anno , sed à proximo sequenti ; quòd scilicet non ita multo ante exitum consulatus Atilii & Seruillii natus esset Pompeius , & exiguum illud spatium in annorum numero uideretur omittendum . Constat igitur , legem Villiam nihil de iis honoribus sanxisse , qui caperentur ante eum annum , quo Pompeius primum consul fuit , siue eum uelis esse XXXV , siue malis XXXVI . nam ædilitatis curulis annus erat XXXVII . cuius rei argumentum est , quòd eam petit Scipio Aemilianus XXXVI , & , solutus legibus , consul factus est . annum porro fuisse eius ætatis XXXVI , Velleius demonstrat his uerbis . Decessit M! Aquillio C. Sempronio cos. anno ferme LVI . de quo si quis ambiget , recurrat ad priorem consulatum eius ; in quem creatus est anno XXXVI . ita dubitare desinet . ut omittam , quòd , cum ædilitas præturam biennio antecedat , &

prætura

prætura item biennio consulatum; consulatus autem geratur anno XLIII, quod paulo post ostendemus; necesse est, ut gerendæ ædilitati legitimus annus sit XXXVII. Nunc agamus, quando satis de ædilitate dictum est, de anno præturæ. at hoc, si de ædilitate conceditur, in dubium uocari non potest. geritur enim ædilitas anno XXXVII: sequitur post biennium prætura: quod indicant & multorum exempla, & illa maxime uerba Ciceronis in epistola ad Furnium: Si ædilis fuisses, post biennium tuus annus esset. ergo geritur prætura anno XL. Nec de consulatu difficultis probatio est. percurrentur fasti: neminem inuenies, nisi prætura biennio saltem ante gesta, consulem fuisse. est igitur annus consulatus XLIII. accedit Ciceronis testimonium in oratione V in Antonium: in qua sunt hæc: Quid Macedo Alexander? cum ab ineunte ætate res maximas gerere cœpisset, non ne tertio & trigesimo anno mortem obiit? quæ est ætas nostris legibus X annis minor, quam consularis. Hanc, opinor, legem Dio significauit, cum ait lib. XXXIX: Consules in senatu sententiam dixerunt, ut ei prætura daretur; licet nondum per leges liceret. quò spectauit & Plutarchus, cum dixit: Decreuit senatus, ut Catoni prætura extra ordinem daretur. et Valerius lib. III, cum inquit: Cato Cypriacam pecuniam maxima cum diligentia, & sanctitate in urbem deportauerat. cuius ministerii gratia senatus relationem interponi iubebat, ut prætoriis comitiis extra ordinem ratio eius haberetur. sed ipse id fieri passus non est, iniquum esse affirmans, quod nulli alii tribueretur sibi decerni. quanquam est quiddam, hac in re cur magnopere dubitem. nam, cum eo sit anno decretum, quo Marcellinus, & Philippus consulatum gesserunt; certe per ætatem potuit Cato petere præturam. tribunus enim pl. ante annos quinque Siliano & Murena cos. fuerat. prætura uero quadriennio tantum à tribunatu distat. eoq; magis liquet, potuisse Catonem Marcellino & Philippo cos. petere præturam, quòd anno sequenti, Pompeio & Crasso cos. petiit, non ut designaretur, sed, ut creatus magistratum statim iniret, quòd anno proximo superiore habita comitia nulla fuerant: ideoq; consules Pompeius & Crassus ex interregno facti sunt: qui deinde prætores clearunt. quòd igitur ob domesticas discordias Marcellino & Philippo cos. producta in annum sequentem comitia sunt; propterea Cato non petiit eo anno, petiit

De legibus

petiit autem sequenti, consulibus, ut dixi, Pompeio & Crasso creatis. quare, etiam si Plutarchus dixerit, Licet nondum per leges liceret: uidendum tamen est, an senatus potius decreuerit, ut omnino Cato prætor crearetur, neque à populi suffragiis penderet, quorum dubius esset euentus. quam sententiam illa quoque uidetur confirmare Valerii uerba: Campestrem experiri temeritatem, quām curiæ beneficio uti, satius esse duxit. Fuit & lex, ut duo prætores crearentur; mox alia, ut tres; deinde Bæbia, ut quatuor: &, quia leges ad temporum rationem accommodantur; propterea, simul cum urbis opibus, & ciuium frequentia, prætorum quoque numerus ita deinde auctus est, ut, quo anno C. Cæsar cum M. Antonio consul fuit, XVI prætores Romæ esse cœperint; cum ante Syllæ dictaturam VI, ut ait Velleius, post VIII, deinde X fuissent. quos deinde ab Augusto rursus X esse factos, apud Dionem in historia scriptum est. Legimus etiam apud Censorinum de prætore urb. plebiscitum, à Pletorio tribuno pl. latum, his uerbis: Prætor urb. qui nunc est, quiq; posthac fuerit, duos lictores apud se habeto; isq; supremam ad solis occasum ius inter ciues dico. Referam in hunc numerum & eam legem, quam, ad imminuendam tribuniciam potentiam, dictator Sylla tulit, primum, ne tribunis pl. alios magistratus capere liceret; deinde, ne ad eos prouocatio esset; tum, ne leges ferre possent; postremo, ne iis concionari liceret. hanc Sylla iratus plebi tulit, quia pro Marianis partibus contra ipsum steterat. sed, eo mortuo, C. Aurelius Cotta consul primum legis caput abrogauit. tulit enim, ut alios magistratus tribunis pl. capere liceret. alterum caput abrogauit Pompeius Magnus in primo consulatu, lege lata, ut ad tribunos pl. esset prouocatio. omniaq; omnino, quæ tribunis pl. ademerat Sylla, illis esse restituta, exemplis intelligitur. ius autem intercedendi, lege nunquam amiserunt: quod illis initio beli ciuilis inique eruptum, queritur Cæsar his uerbis lib. I de bello ciuili: Aguntur omnia raptim, atque turbate: neque docendi Cæsaris propinquus eius spatium datur: nec tribunis pl. sui periculi deprecandi, neque etiam extremi iuris intercessionem retinendi, quod L. Sylla reliquerat, facultas tribuitur: sed de sua salute septimo die cogitare coguntur; quod illi turbulentissimi superioris temporis tribuni pl. octauo denique mense suarum actionum respicere,

spicere , ac timere consueuerant . et in eodem libro , paulo post : Nouum in rep. introductum exemplum queritur , ut tribunicia intercessio armis notaretur , atque opprimeretur , quæ superioribus annis armis esset restituta : Syllam , nudata omnibus rebus tribunicia potestate , tamen intercessionem liberam reliquisse ; Pompeium , qui amissam restituere uideatur , bona etiam , quæ ante habuerat , ademisse . Vetus etiam lex tribunos pl. integrum diem ab urbe abesse : de qua , ut opinor , significant illa uerba Gellii lib. III , cap. II . Tribuni pl. quos nullam diem abesse Roma licet , cum post medium noctem profiscuntur , & post primam facem ante medianam sequentem reuertuntur , non dicuntur absuisse unum diem ; quando , ante horam noctis sextam regressi , partem aliquam illius in urbe sunt . Nam , quod in Liuio lib. IX legitur , duos tribunos pl. L. Liuium , & Q. Melium , cum de iis , qui pacem Caudinam fecerant , dedendis in senatu ageretur , ita locutos ; Neque exolu religione populum ditione sua , nisi omnia Samnitibus , qualia apud Caudium fuissent , restituerentur ; neque se pro eo , quod , spondendo pacem , seruassent exercitum populi Romani , poenam ullam meritos esse ; neque ad extremum , cum sacrosancti essent , dedi hostibus , uiolari ue posse : tribunos quidem plebis esse , cum hæc dicerent , Liuium , & Melium , constat ; non tamen simul illud , eosdem fuisse tribunos pl. cum pacem ad Caudium spon- derunt . non enim hoc anno , quo de sponsoribus pacis populo Sam nitum dedendis actum est , sed proximo superiore pax illa per spon sionem facta fuerat ; in qua non affuisse tribunos pl. indicant hæc , quæ subscribam , eiusdem Liuii uerba . Sponderunt consules , præfecti , legati , quæstores , tribuni mil. nominaq; omnium , qui sponderunt , extant . itemq; illa , haud ita multo post , in eodem libro . Samnitibus non fuit satis , consules spondere ; sed legatos , quæstores , tribunos mil. spondere coegerunt . tribunos pl. non nominat . ergo nulli affuerunt . Liuius autem , & Melius eo tempore tribuni mil. ut opinor , in castris fuerant . unus , quod me minerim , aut etiam , quod omnino legerim , Q. Metellus Nepos , cum tribunatum pl. gereret , contra leges in Syriam ad Cn. Pompeium sua sponte , nulla ui cogente , profectus est . quo facto subiit ignominiam , nulla tamen affectus est insigni poena , consul etiam aliquot post annis cum Lentulo Spinthero creatus est ; siue quod hominis

De legibus

minis uitia familiæ dignitas tegeret; siue quòd eum non tam ipsius facta deprimerent, quam Pompeii, & aliorum, qui plurimum in rep. poterant, amicitia subleuaret. Redeo ad institutum. De iure magistratum, ne quis peteret absensi, legem tulit Pompeius Magnus in tertio consulatu: in qua cum neminem excepisset, mox, socii sui C. Cæsar is recordatus, lege iam in æs incisa, & in ærarium condita, correxit errorem, uno Cæsare excepto. Tulit aduersus censoriam potestatem P. Clodius in tribunatu, ne quem censores in senatu legendo præterirent, ne ue qua ignominia afficerent, nisi qui utriusque censoris sententia damnatus esset. qua de lege sic in Pisonem Cicero: Ab eodem homine uetus illa magistra pudoris, & modestiæ, censoria seueritas sublata est. Tullia fuit de legationibus liberis, lata à M. Cicerone consule, ne, sicut antea, infinitum, sed annum tempus earum esset. Alias quoque de magistratibus, atque huiusmodi de genere non dubito fuisse, presertim tribunicias, ut potestas patriciorum magistratum minueretur. semper enim tribuni pl. id egerunt, ut iura magistratum, ac senatus ad uniuersum populum omnia transferrent. quare longum esset omnes enumerare: neque tamen de omnibus mentio reperitur. insignes autem præter ceteras hæ sunt, quas nominauimus. De comitiis omnes sere populares leges fuerunt. Tulit cum Volerone Publilio Lætorius, id quod iam dictum est, ut tributis comitiis plebeii magistratus fierent. quo primum tempore tributa comitia Romæ esse instituta, facile suspicor. neque enim ante hanc legem usquam ea uideo nominari: &, opinor, curiatis comitiis plebeii magistratus, centuriatis patricii creabantur. plebeii autem dicebantur, qui plebis cauſſa, & ex ipsa plebe, patricii uero, qui patriciorum cauſſa, & ex patriciis familiis primum erant instituti. postea plebi quoque ius petendi patricios magistratus concessum est: plebeios magistratus, saluis legibus, patricius nemo petiit. sed legem Voleronis, quam à non nullis uideo Voleroniam imperite uocari, cum leges à prænominibus nominari mos non esset, Publiliam appellauerim: siquidem Publiliæ gentis Volero prænomen fuit. Tulerunt deinde L. Valerius, & M. Horatius cos. ut, quod tributis comitiis lex sanxisset, eo Quirites omnes æque tenerentur, ac si centuriatis comitiis perlata lex esset. ita centuriatis comitiis tributa sunt æquata, &, quod ait Liuius, tribuniciis rogationibus acerrimum

acerrimum telum hac lege datum est : cum, quidquid tribuni pl. ferrent, id deinde ab omnibus ciuibus seruari necesse esset. Eti- am illa Publilii dictatoris contra senatum pro populo fuit ; qua cau tum est, ut omnium legum, quæ comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium patres auctores fierent : ne scilicet roboris haberet minus, si quid populare patribus inuitis latum esset. Item illa C. Cassii tribunicia, ut ordinem senatorium amitteret is, quem populus damnasset, cui ue imperium abrogasset. Quoniam au tem potestatem soluendi legibus senatus habebat ; C. Cornelius eam potestatem lege paululum imminuit: tulit enim, ne quis in se natu , nisi CC senatores affuerint, legibus solueretur ; ne ue quis, cum solutus esset, intercederet, cum de ea re ad populum ferre tur . quæ duo capita neque omnino è senatus, neque è populi uoluntate utraque fuerunt, sed prium pro populo, alterum pro se natu . inuitis tamen optimatibus, ut Pedianus ait, lata lex est ; qui uel pauci gratificari solebant. De iure, & tempore comitiornm lex Aelia & Fusia contra populum pro senatu fuerunt; cum tamen à tribunis pl. latæ sint: id quod significat Cicero in oratione in Piso nem his uerbis : Centum prope annos legem Aeliam & Fusiam te nueramus. intra centum enim annos ante Pisonis & Gabiniī con sulatum non modo consules eodem anno non fuerunt Aelius, & Fusius, sed nemo omnino ex Aelia gente consulatum gessit. quare , cum eodem anno lata lex uideatur; nimirum , à duobus tribu nis pl. latam esse , iure putabitur. Quod autem Vlricus Zafius in eo libro, in quem antiquas leges coniecit, legem Aeliam & Fusiam tradit post imperfectos Gracchos, & ante Punicum bellum tertium esse latam ; aperte loquitur pugnantia . nam si post imperfectos Gracchos ; quo modo ante Punicum bellum tertium ? cum Ti. Gracchum Scæuola & Pisone cos. annis post euersam Carthaginē, & Scipionis triumphum, XIII occisum esse , non solum historiæ , uerum & fasti declarant ; quos Paulo IIII Pontifice, felici quadam literarum fato , Romæ repertos , multis locis iniuria temporum mutilos , & imperfectos , restituit, atque absoluit magnæ do tri næ vir , & ingenio præditus eximio , Carolus Sigonius . Ac ce dit testimonium Ciceronis : qui contra Vatinium , Leges , inquit, Aelia , & Fusia in Gracchorum ferocitate uixerunt. Opinor, et iam , contra quā idem Zafius uidetur existimasse, non unam le-

De legibus

gem , sed duas , Aeliam & Fusiam fuisse . nam , etsi s̄epe Cicero ita loquitur , ut dicat legem Aeliam & Fusiam ; aliquando tamen eas separat , ut duas leges agnoscere uideatur . in oratione pro Sextio , Iisdem , inquit , consulibus sedentibus , atque inspectantibus , lata lex est , ut lex Aelia , lex Fusia ne ualeret . et in Vatinium : Num quem ex omnibus tribunis pl. tam audacem audieris fuisse , ut unquam contra legem Aeliam , aut Fusiam concilium conuocaret ? et ibidem , paulo post , aliquanto apertius : Sanctissimas leges , Aeliam , & Fusiam dico , quæ in Gracchorum ferocitate , & in audacia Saturnini , & in colluione Drusi , & in contentione Sulpicii , & in cruce Cinnano , & inter Syllana arma uixerunt . fatis ne perspicue demonstrat , duas leges fuisse , cum & sanctissimas appellat , & uerbum subiicit numero multitudinis ? præterea in ea de prouinciis consularibus , in extremo , idem declarat , cū ait : Aut uobis statuen dum est legem Aeliam manere , legem Fusiam non esse abrogatam . et post redditum in senatu : Ut lex Aelia , & Fusia ne ualerent . quibus ex locis , duas fuisse leges , non obscure patet . Sed uideamus , quæ fuerit utriusque sententia : quod etiam , ut puto , de numero erit argumentum . sententiam uero non aliunde , quam ex ipso Cicerone , possumus colligere . quare loca ipsa proponemus : ut non modo quid in iis sancitum sit , uerum etiam , quid inter utranque differeat , intelligatur . ac primum , quod ait in ea pro Sextio : Iisdem consulibus sedentibus , atque inspectantibus , lata lex est , ne auspicia ualerent , ne quis obnunciaret , ne quis legi intercederet , ut omnibus fastis diebus legem ferri liceret , ut lex Aelia , lex Fusia ne ualeret : dicendum est , quatuor illas partes , de auspiciis , de obnunciatione , de intercessione , de fastis diebus , omnes duabus legibus , quæ subiiciuntur , Aelia , & Fusia , comprehendi , sed tres priores Aelia , posteriorem autem Fusia : rursus ; è tribus prioribus , eiusdem generis , & quasi naturæ duas esse ; tertiam separatam , & tanquam alienam . nam auspicia ideo erant , ut esset obnunciatio . cum enim de coelo seruatum esset , tum ferentibus legem obnunciabatur . itaque auspiciorum quasi partus quidam erat obnunciatio : nec unquam seruatum est de cœlo , quin obnunciatum sit , siue prospera , siue aduersa signa uisa essent ; cum prospera confirmarent id , quod cum populo ageretur , aduersa impedirent . propterea sublatum esse à Clodio morem de cœlo seruandi , scripsit Dio lib . xxxviii .

cum

cum tamen antea ita diligenter auspicia seruata essent, ut M. Drusi legibus, quia contra auspicia latæ iudicarentur, senatus decreuerit populum non teneri. quod Cicero libro II de legibus, & Pedianus in commentario Cornelianæ tradidit. ergo cum hoc auspiciorum genere quasi cognatione quadam cohæret obnunciatio. at intercessio nihil habet commune cum auspiciis. auspicia enim ad religionem referebantur, quod à cœlo, id est, à deorum numine, pendere uiderentur. intercessio autem humanæ potestatis erat; & cum à uoluntate semper, nulla religionis obseruatione, manabat, tum ab ea uoluntate non nunquam, quæ ab omni religione dissentiret, & cum ipsa quasi deorum uoluntate pugnaret. præterea, seruare de cœlo, augurum, atque omnium plane magistratum fuit; quod & supra notauimus: intercedere uero, duntaxat ad tribunos pl. tum ueteri Sacratarum legum iure, tum, ut ego exi stimo, legis Aeliæ iussu pertinuit. loquor autem de intercessione ad populum, cum lex ferretur. nam in senatu, cum S. C. fieret, non tribunos pl. tantum, sed omnes, qui eadem potestate, qua ii, qui S. C. facerent, maiore ue essent, intercedendi facultatem habuisse, diximus in libro de senatu. atque etiam, quod in eo libro non diximus, forensis, ut ita dicam, erat intercessio, cum prætori de priuata controuersia decernenti prætor intercedebat. cuius generis idoneus locus erit in libro de iudiciis. nunc persequamur institutum. Dixi, legis Aeliæ fuisse tria illa membra, de auspiciis, de obnunciatione, de intercessione; quæ Clodius sua lege sustulit: quartum de fastis diebus Fusia lege sancitum. itaque in oratione de prouinciis consularibus, in extremo, paulo distinctius locutus est Cicero, cum caput illud, de fastis diebus, separatim à reliquis posuit, reliqua uero tria separatim quidem & ipsa ab eo capite, sed ipsa tamen inter se coniuncta. ut dubitandum minime sit, quin hæc in una lege simul fuerint, sicuti simul sunt à Cicerone pronunciata. quod si in una lege: ne illud quidem dubitandum de duabus legibus, Aelia scilicet, & Fusia, utram intelligamus. nam, si de tribus coniunctis unum aliquod in Aelia lege fuisse docuero; Aeliæ legi & reliqua duo tribui debere, concedendum, ut opinor, erit. docebo autem Pediani uerbis obnunciationem Aeliæ legis fuisse. nam illud in Pisonem, A P. Cladio, fatali portento prodigioq; reip. lex Aelia, & Fusia euersa est, ipse sic interpretatur: Le-

De legibus

gem tulit P. Clodius tribunus pl. ne quis per eos dies, quibus cum populo agi liceret, de cœlo seruaret. propter quam rogationem, ait, legem Fusiam, & Aeliam, propugnacula, & muros tranquillitatis, atque ocii, eversam esset. obnuntiatio enim, qua pernicio-sis legibus resistebatur, quam Aelia lex confirmauerat, erat sublata, miror autem, cur eo loco nihil de sententia Fusiae legis addiderit Pedianus; cum tamen ipsam legem simul cum Aelia nominarit. non enim tantum tulit Clodius, ne quis per eos dies, quibus cum populo agi liceret, de cœlo seruaret; quod contra lex Aelia iubebat; sed etiam, ut omnibus fastis legem ferri liceret: ut aperte demonstrant illa, quæ sunt à nobis ex oratione pro Sextio recitata, & hæc in ea de prouinciis: Aut statuendum uobis est, legem Aeliam manere; legem Fusiam non esse abrogatam; non omnibus fastis legem ferri licere; cum lex feratur, de cœlo seruari, obnuntiari, intercedi licere. Verum, ut fortasse mutilus Pedianus, quia prætermiserit id, quod Fusia lege scitum Clodius abrogauit; non item mendosus in eo, quod de lege Aelia posuimus. satis enim plane loquitur, atque ita, ut, cur de mendo suspicemur, caussam esse nullam uideam. quare habemus quod uolumus, obnunciationem ad legem Aeliam pertinere. quod si hoc; ergo & illud, auspicia quoque, à quibus obnuntiatio deriuatur, & intercessionem ad eandem legem pertinere. et, si hæc tria ad legem Aeliam; unum illud, quod reliquum est, de fastis diebus, ad Fusiam pertineat, necesse erit. Eandem utriusque legis sententiam, nisi fallor, attigit in epistola, Quæris, lib. I ad Atticum, cum ait: Lurco autem tribunus pl. qui magistratum simul cum lege Aelia iniit, solutus est & Aelia, & Fusia, ut legem de ambitu ferret. inibant enim ueteres Romani magistratum auspicato: neque omnino quidquam publice, nec domi, nec militiæ, sine auspiciis gerebatur. quod autem in tribunatu pl. Lurconi mandando factum erat, ut auspicia seruantur; id ut ipse in lege de ambitu ferenda ne feruaret, neque auspiciorum ullam omnino rationem haberet, decretum est à senatu: neque hoc solum, sed illud simul, ut omnibus fastis legem ferre posset. quod lex Fusia uetabat. ideo enim soluit eum senatus & Aelia lege, & Fusia, ut neque auspiciorum religio, neque dierum ratio impedimento esset, quo minus primo quoque tempore perfserri lex de ambitu posset. Has ipsas leges & in oratione pro Sextio
lege

lege Clodia significat abrogatas , cum ait: Mitto eam legem , quæ oninia iura religionum , auspiciorum , potestatum , omnes leges , quæ sunt de iure , & de tempore legum rogandarum , una rogatione sustulit . nam etsi non nominat ; legem tamen Aeliam significari certum est , cum ait , Quæ sunt de iure ; Fusiam autem , cum subiicit , Et de tempore . ius enim intelligit auspicandi , obnuncian di , intercedendi , quæ sanxerat Aelia lex : tempus autem , quo legem perferri non liceret , fastos uidelicet dies , de quibus cauerat Fusia lex . nec dubito , quin , cum dixit , Omnia iura religionum , auspiciorum , potestatum , ad sententiam potius Aeliæ leais , quam Fusiae , spectauerit . nihil enim horum uideo , quod ad Fusiam referri possit . nam ego quidem in uerbo , Potestatum , obnunciationem , & intercessionem significari puto ; quæ legis Aeliæ fuisse , iam diximus . et , quanquam , Auspiciorum , potestatum , dixit , ad interpretationem antecedentis uerbi , Religionum ; quod sæpe facit ; & in dictione , Potestatum , & obnunciatione , & intercessio simul includuntur : solam tamen obnunciationem ad religionem re fero . nam intercessioni cum religione nihil erat : quod paulo ante demonstrauit . Verum sic aliquis argumentabitur . si , cum dixit , Ci cero , Religionum , auspiciorum , potestatum , Aeliam legem tantum significauit , Fusiae rationem nullam habuit : cur proxime ipse se exponens intulit , Omnes leges , quæ sunt de iure , & de tempore legum rogandarum ? nam , si proxima superiora exponit ; quod nemo dubitat ; proxima uero ad solam Aeliam legem referuntur : cur non subiecit , unam , potius , legem , quam , omnes leges ? Est omnino hæc specie probabilis argumentatio , re uero fallax . nam , quid attinet argumentari de sententia Ciceronis , cum ipse semet ipsum patefaciat , atque exponat ? uidebat maioris esse momenti , legem Aeliam tolli , quam Fusiam . nam Aelia lex perniciosarum legum lationem impediens obnunciatione , & intercessione . Fu sia uero , non , ut omnino ferri ne posset lex , efficiebat , sed tan tum , ut ne fastis diebus posset : comitialibus autem ut posset , non uetabat . itaque , quo plus intererat reip. nunquam ferri malas leges , quam sero ferri : eo erat utilior ciuitati Aelia lex , quæ malum prohibebat , quam Fusia , quæ tantum differebat . potius igitur legis Aeliæ sententiam ostendit Cicero , quam Fusiae ; quod , id , in quo grauius peccauerat Clodius , commemorare , plus ad conci tandam

De legibus

tandam inuidiam posse intelligebat . nec tamen ideo legis Fusiae sententiam omisit , ut eius abrogationem Clodio condonaret . nam subiecit deinde , ut legem utranque significaret ; Omnes leges , quae sunt de iure , & de tempore : quorum alterum ad Aeliam , alterum ad Fusiam spectare , iam diximus . Quod si quis paulo obstinatior repugnat adhuc , nec facile manus dat : cedat saltem ipsi Ciceroni : cuius in consuetudine notanda nisi plurimus fuisse , nunquam haec , quae sum aggressus , ulla ex parte praestare mihi licisset ; si modo , ut praestare possim , is , cui accepta omnia refero , concesserit Deus . ipse igitur Cicero cum Vatinio saepe obiiciat , eum contra legem Aeliam & Fusiam fecisse ; tamen in ea pro Sextio , cum de eodem Vatinio loquatur , unam Aeliam nominat . ait enim sic : Qui ita se in populari ratione iactarat , ut auspiciâ , legem Aeliam , senatus auctoritatem , consulem , collegas , bonorum iudicium nihil putaret . et in ea post redditum in senatu , cum eiusdem Aeliæ uim & significationem exponat , de Fusia nihil afferat ; proxime tamen utranque nominat : Legem , inquit , tribunus pl. tulit , ne auspiciis obtemperaretur ; ne obnunciare consilio , aut comitiis , ne legi intercedere liceret ; ut lex Aelia , & Fusia ne ualerent . et in Vatinium : Audire à te cupio , quare , cum ego legem de ambitu ex s. c. tulerim , sine ui tulerim , saluis auspiciis tulerim , salua lege Aelia , & Fusia , tu eam esse legem non putas . Rursus dubitabitur in ea pro Sextio , primum , cur eas leges significauit potius , quam nominauit : deinde , si significandas duxit , cur , cum de duabus tantum legibus intelligereret , Omnes , dixit : quasi & de iure , & de tempore legum rogandarum plures leges es- sent . placet in his dubitationibus immorari . nam , ut ex lapidum confictu ignis , sic ex rationibus utrinque collatis ueritas elicetur . Significauit potius , quam nominauit , non solum , quia nominauerat antea , cum dixit : Iisdein consulibus sedentibus , atque inspe- ctantibus , lata lex est , ut lex Aelia , lex Fusia ne ualeret : ut , cum de re iam nominata , & sua sponte satis nota loqueretur , obscura non posset esse significatio : uerum etiam , quia uehementior & gra- uior saepe fit oratio , cum id , quod obiicitur , significatur potius , quam nominatur . quo potissimum genere abundant ii , qui inter ce- teros excellunt , Demosthenes , & Cicero . Omnes , autem potius dixit , quam , duas ; uel quia re uera , præter Aeliam , & Fusiam ,

de

de iure , aut de tempore legum rogandarum lex erat nulla : ut, qui Aeliam , & Fusiam , is omnes plane significaret : uel quia , cum es- sent aliae quoque leges & de iure , & de tempore , quas ultimae Ae- lia & Fusia , in eandem sententiam scriptae , confirmarunt ; qui tol- leret duas ultimas , superiores quoque omnes tolleret . nam quem admodum , magis nobili sublato , ut apud philosophos est , minus quoque nobile simul tollitur ; ut , sublato corpore , simul ea tol- luntur , quae in corpore adhærescunt : sic , qui Aeliam & Fusiam ro- gatione tollebat , quas & diligentius , & grauius , quam superiores omnes , esse conscriptas uerisimile est , eum omnes simul leges ea- dem rogatione sustulisse certum est . quod si quis , utrum , ante Aeliam , & Fusiam , & de iure , & de tempore aliae leges fuerint , du- bitat ; neque credit , nisi uel ratione admodum firma , uel graui te- ste probatur : ego , ut in utroque satisfaciam , rationem , ut opinor , afferam non imbecillam ; testem autem eum producam , quem le- uissimum appellare nemo possit . primum igitur pro ratione illud opponam : cum in oratione in Pisonem ita loquatur Cicero : Cen- tum prope annos legein Aeliam & Fusiam tenueramus : credibi- le non esse , supra centum annorum spatium urbem Romam sine ulla lege de auspiciis , & de fastis diebus fuisse : presertim cum i- dem in illa in Vatinium acerbissima interrogacione auspiciorum uetus statem his uerbis ostendat : Qui tantus furor , ut auspicia , qui- bus haec urbs condita est , quibus omnis respub. atque imperium tenetur , contempseris ? quod ipsum in III de natura deorum confirmauit : scripsit enim sic : Mihi ita persuasi , Romulum , au- spiciis , Numam , sacris constitutis , fundamenta iecisse nostræ ciuitatis . accedit Pediani testimonium in commentario Pisonia- nae . Obnunciatio , inquit , qua perniciofis legibus resistebatur , quam Aelia lex confirmauerat , erat sublata . uerbum enim , Confirmauerat , legem Aeliam obnunciandi ius non sanxisse pri- mam significat , sed , quod alia lex sanxerat , confirmasse . Ut omit- tam , quod supra commemorauit , uetusissimum fuisse ius interce- dendi , datum tribunis pl. iam ab illo tempore , cum in Sacro mon- te institutus magistratus est , qui plebem tueretur . quod cum ita sancitum esset ; intercessio tamen tribunicia Aelia lege confirmata est . Verum de lege Aelia & Fusia satis multa . pergam ad reliquas leges , quae ad comitia pertinent . Lex fuit , quam Gellius me- morat

De legibus

morat, ut, quo die auspicia capta essent, eodem ea de re, cuius rei caussa auspicatum esset, comitia absoluarentur. alioqui infirmum & inane populi iussum erat. Leges quoque tabellariæ hoc de genere uidentur. sunt enim de suffragiis ferendis: cum porro suffragium populus fert, comitia dicuntur. hæ quatuor fuerunt, omnes, ut puto, tribuniciæ, Gabinia, Cassia, Papiria, Cœlia. Gabinia sanxit, ut populus in magistratibus mandandis suffragium non, ut antea, uoce, sed per tabellam ferret. Cassia biennio post idem iussit, in omnibus iudiciis populi, perduellione excepto. Papiria & ipsa populo tabellam dedit, in iubendis ac uetandis legibus. Cœlia, quo uno in genere uocis suffragium reliquum erat, hoc est, in perduellione, quod lex Cassia exceperat, in eo genere tabellam dedit. ita quatuor tribunorum pl. rogationibus factum est, ut populus libere, quod sentiret, in omnibus comitiis, nullo inimicitiarum metu, posset ostendere. ideo tabellam uindicem tacitæ libertatis appellat Cicero in agraria II, & lib. III de legibus; in oratione autem pro C. Cornelio, principium iustissimæ libertatis Cassiam legem, quæ tabellam in iudiciis populo dedit. magis enim intererat populi, tabella uoluntatem in iudiciis tegere, cum ageretur de capite fortunisq; ciuium, quam aut in magistratibus, quod lex Gabinia sanxerat, aut in legibus, quod postea Papiria. Hæc de sententia legum tabellariorum: nunc de latoribus, & quo quæque anno lata sit. Gabinium rogauit homo ignotus, & sordidus: quod lib. III de legibus Cicero tradit. et, cum biennio ante Cassiam rogata sit, quod idem eodem in loco demonstrat; Cassiam uero Lepido & Mancino cos. esse latam, ex libro de claris oratoribus constet: necesse est, Pisone & Lænate cos. rogatam, existimare. Cassiam Lepido & Mancino cos. auctore Scipione Africano posteriore, tulit L. Cassius Q. F. Longinus Raulia, pater illius L. Cassii, qui in omnibus caussis querere solebat, cui bono; & C. Cassii, eius, quem C. Mario C. Flauio cos. leges multas ad minuendam nobilitatis potentiam tulisse, in quibus hanc, ut, quem populus damnasset, cui ue imperium abrogasset, in senatu non esset, Pedianus tradidit. Papiriam tulit C. Carbo, ille eloquentissimus; tulit autem, ut opinor, P. Popillio & P. Rupilio cos. nam eo anno tribunum pl. fuisse, quo Scipio Aemilianus de Numantinis triumphauit, omnes historiæ declarant: quem à porta ad concionem produxitum

ductum, quid de Ti. Gracchi morte sentiret, sedatiose interrogauit. Cœlia, non facile est coniicere, à quo sit rogata: sed, rogam tam Q. Metello T. Flaminino cos. crediderim, ex iis uerbis, quæ sunt apud Ciceronem lib. III de legibus: Ut opprimeret Cœlius Popillium. nam, id de P. Popillio dictum esse, quem C. Gracchus Metello & Flaminino cos. tribunus pl. in exilium eiecit, uidetur intelligendum. ut eius iudicii cauſa, quo Popillius, tribuno pl. Graccho, est oppressus, Cœlius sua lege tabellam dederit. sed hoc, quia non plane firmis nititur coniecturis, inter dubia referatur. Etiam in eo consultum est reipublicæ, quòd aduersus ambitiōnem lata lex, ne quis candidatus nomenclatore in magistratus petitione uteretur. eò tamen, ut fere fit, progressa pedetentium licentia est, ut, Ciceronis ætate, suus cuique candidato nomenclator, cum prenaret, peteret ue, adefset. atque inter laudes M. Catonis, qui Vticensis postea dictus est, hanc enumerat Plutarchus, quòd in petitione tribunatus legem, quæ candidato nomenclatorem adesse uetat, solus seruauit. Lex Maria ipsa quoque præclara: quam Plutarchus à C. Mario, qui septies consul fuit, tribuno pl. esse latam significat. eius legis hæc sententia fuit, ut pontes, quibus suffragiorum cistæ imponebantur, essent angustiores; ne scilicet multis locus esset. nam in turba fraudem aliquam committere, difficilis negocii non est. propterea, quod hac lege sancitum est, id ambitiosis oppositum fuisse, & plane Cicero dicit in III de legibus, & Plutarchus ipse significat in Marii uita, cum ait; in tribu natu legem de suffragiis tulisse, qua potentium opes tum in feren-dis suffragiis, tum in creandis magistratibus imminuit. Tulit & P. Sulpicius tribunus pl. L. Sylla, Q. Pompeio cos. ut in omnibus tribubus libertini suffragium ferre possent; cum in quatuor tantum urbanis tribubus antea ferre consueuissent. hanc legem puto à ui-store Sylla, Sulpicii inimico, esse abrogatam. puto autem ob eam cauſam, quia C. Manilius tribunus pl. aliquot post annis eandem legem ferre conatus est: idemq; postea & P. Clodius cogitauit. testis Cicero in duabus orationibus, pro C. Cornelio, pro Milone. Sancitum & legibus illud existimo, quod apud Ciceronem libro II de legibus scriptum est; ut augurum arbitratu comitatus & concilia uel instituta dirimerentur, uel habita rescinderentur. Quod autem in eorundem augurum commentariis traditum

G erat,

De legibus

erat, Ioue fulgente tonante comitia haberi nefas esse; & illud, finistrum fulmen aduersum infaustumq; comitiis esse signum; item illud, dimitienda esse comitia, cum quis eo morbo, qui insputatur, corruisset, ex quo comitialis morbus dictus est: hæc omnia & in augurum libris notata, &, ut seruarentur, legibus cautum esse, non dubito. Atque hæc, quæ ad impedienda comitia pertinent, non tam religionis caussa homines sapientissimi legibus constitui uoluerunt, quām ut, si quando perniciosa reip. rogatio ferretur, obfisti per aliquem augurem facile posset. quam totam rationem C. Cæsar, qui nihil, nisi potentia suæ caussa, fecit, in consulatu neglexit; Bibulumq; collegam obnunciantem armis foro expulit.

Pertinere & illud ad uim comitiorum uidetur, quod in XII tab. cautum inuenio, ut, quod postremum populus iussisset, id ius ratum esset. Item lex illa, qua cautum est, ne priuilegia, nisi centuriatis comitiis, irrogarentur. cuius meminit Cicero in oratione pro domo, & in ea pro Sextio, & libro III de legibus. Nec excluditur ab hoc genere illa lex, quam renouare multis post annis C. Cornelius tribunus pl. quem Cicero defendit, conatus est; ne quis, nisi per populum, legibus solueretur. itaque in omnibus s. C. quibus tum aliquem legibus solui placebat, adiici erat solitum, ut de ea re ad populum ferretur: sed paulatim ferri desitum est: resq; in eam consuetudinem uenit, ut postremo ne adiiceretur quidem in s. C. de rogatione ad populum ferenda: eaq; ipsa s. C. per pauculos admodum fiebant. quam ob cauſam, ferente legem Cornelio, ut antiquum ius renouaret, inductus à senatu P. Seruilius Globulus tribunus pl. intercessit. Firmauit etiam populi iudicia, quæ comitiorum nomine continentur, Cassia lex, C. Mario C. Flauio cos. à C. Cassio tribuno pl. L. Cassii Rauiliæ filio, de quo proxime meminimus, rogata; ut, quem populus damnasset, cui ue imperium abrogasset, in senatu ne esset. Migremus nunc paullisper ex urbe in prouincias. Tulit primo de prouinciis C. Gracchus tribunus pl. Tiberii frater, ut consulares prouinciæ per senatum quotannis decernerentur. Postea C. Cæsar, qui dictator fuit, ne prætoriæ prouinciæ plus, quām annum, neu plus, quām biennium, consulares obtinerentur. tulit autem hanc legem uicto Pompeio: cum ipse iam per nouem annos Galliam contra C. Gracchi legem obtinuisse, consecutus id, quod nemio antea, & s. c. & leg.

ge. Hic, quando legum caussa de prouinciis incidit mentio , non alienum est, & quot omnino in ditione populi R. & à quibus , quo ue anno captæ, tum, quæ consulares, quæq; prætoriæ fuerint, subiicere. Quo anno M. Cicero Ciliciam pro consule administravit, qui fuit ab urbe condita D C C I I, M. Marcellus Ser. Sulpicio cos. prouinciæ X V fuerunt in ditione populi R. Sardinia, Corsica, Sicilia, duæ Hispaniæ, citerior, ulterior ; Asia, Aetolia, Macedonia, Illyrium, Dalmatia, Africa, Achaia, Galliæ duæ, cisalpina, transalpina; Cilicia, Bithynia, Pontus, Creta, Syria, Cyprus . quibus ex omnibus prouinciis uectigal capiebat annum resp. ut à Plutarcho proditum est , octuagies quinques decies centena millia . Sardiniam cepit , inter primum & secundum Punicum bellum , consul T. Manlius Torquatus ; de qua triumphauit : eaq; prima , anno urbis D X V I I I, prouincia populi R. facta est , missis ad eam componendam X legatis : quod in faciendis prouinciis seruatum est. Corsicam uicit , ac prouinciam fecit C. Papirius Maſo consul , & , à senatu triumpho non impetrato , ipſe de sua sententia in monte Albano primus triumphauit , anno D X X I I. et hanc una cum Sardinia semper unus rexit magistratus Romanus , Siciliam primus uicit , magnaq; ex parte prouinciam fecit Q. Catulus primo Punico bello : post aliquot annos , captis Syracusis , uniuersam in prouinciæ formam redegit M. Marcellus bello Punico secundo , aut certe , qui ei succedit , M. Læuinus . nam de Marcello Velleius tradit : debellatum uero in Sicilia à Læuino potius prætore , quam à Marcello consule , & Cicero in Verrem , & Liuius significant. Marcellus quidem , secutus exemplum Papirii Masonis , in Albano monte triumphum egit , urbemq; ouans est ingressus. Hispaniæ tum à Scipione Africano maiore , secundo Punico bello , tum , aliquot post annis , M. Catonis Censorii uirtute , multis uictoriis domitæ : & in eas magistratus Romani modo pro consuli bus , modo pro prætoribus ierunt . uarie tamen possessæ , & , ut ait Velleius , ſæpe partibus amissæ , certa ac ſtabilis eſſe populi R. pofſeffio , ſtipendiumq; pendere non prius , quam Auguſto principe , cœperunt. Asiam cis Taurum montem bello Antiochino L. Scipio , maioris Africani frater , profectus in eam consul , ad imperium adiunxit , annoq; post consulatum proximo triumphauit , ab urbe condita D L X I I I I . post eam poffedere deneficio ſenatus populiq; R,

De legibus

reges Attali, donec M. Perperna consul Aristonicum, qui eam, Attalo rege mortuo, occupauerat, deuicit, ac cepit. eam tamen in prouinciae formam non Perperna, sed, qui ei successit, M. Aquilius consul rededit: qui etiam de Aristonico triumphauit, anno D C X X I I I I . Aetoliam M. Fulius Nobilior subegit. bellum gere-re coepit consul, pro consule confecit, & triumphauit biennio post, anno urbis D L X V I . Macedoniam XL diebus deuicit consul iterum L. Aemilius Paullus, anno D X X C V I , neque tamen prouinciam fecit, sed de sententia x legatorum, quos ad componendam Macedonia, atque Illyricum senatus de mo^re misit, Macedonas omnes liberos esse iussit; &, ut suis legibus uiuerent, suas urbes, & agros haberent, magistratus annuos crearent, permisit; ueteris etiam stipendii, quod regibus pependerant, dimidia parte releuauit: anno proximo, Perse rege inter captiuos Romam ducto, triumphauit. prouinciam uero Macedoniam fecit anno urbis D C V I I Q. Metellus, is, qui ex ea pro praetore triumphauit, & Macedonici cognomen est adeptus. hanc prouinciam postea cum Achaia coniunxit, eq; duabus unam fecit, rogatione perlata, P. Clodius tribunus pl. & utranque L. Pisoni, quasi præmium, quod in Cicerone eiiciente consensisset, dedit administrandam. Illyrium & Dalmatiam eodem anno, quo Macedoniam Paullus, L. Anicius praetor debellauit, & unam prouinciam fecit, triumphauitq; , post Paullum aliquot diebus, rege Illyriorum Gentio cum fratre, coniuge, & liberis ante currum ducto. Carthaginem, & Numantiam, illam Africæ, hanc Achaiæ caput, exciderunt eodem anno, & triumpharunt, Scipio Aemilianus, & L. Mummius; tulitq; inde Scipio cognomen Africani, Mummius Achaiæ. factæ sunt prouinciae duas, Africa, & Achaiæ. Africam autem intelligo regionem uniuersam, quam Carthaginenses possederant. nam Numidia, & ipsa pars Africæ, Massanisæ regnum fuit, Syphace superato; paruitq; regibus, & à C. Cæsare demum, post Scipionem, & Iubam, Mauritaniæ regem, deuictos, in formam prouinciae redacta. Mauritiam uero, & ipsam in Africa, multis post annis, Calligula imperator in duas prouincias diuisit. Galliam cisalpinam puto prouinciam esse factam eo tempore, cum M. Marcellus, is, qui consul quinquies fuit, primusq; Annibalem acie uicit, Virdumarum, Gallorum regem, singulari certamine occidit, deq; Gallis Insubribus triumphauit, anno D X X I .

patet

patet enim prouinciam esse factam, quia coloniae plures annis sequentibus eò deductæ. transalpinam uero Galliam, quæ Narbonensis quoque dicta est, Q. Fabius, L. Paulli nepos, deuictis Allobrogibus, unde cognomen sumpsit, in prouinciæ formam rededit, anno DCXXXII. Ciliciam perdomuit P. Seruilius pro consule; qui, quod Isauron, Ciliciæ arcem, euertit, Isauricus est dictus; triumphauitq; anno DCLXXIX. ex eo tempore Cilicia prouincia fuit. Bithyniam populo R. rex Nicomedes, ut antea rex Attalus Asiam, testamento reliquit: eaq; simul cum Ponto, in quo Mithridates regnauit, una prouincia fuit, Bithyniæq; nomine appellata. utrunque uero prouinciam fecit, Mithridate uicto, Pompeius Magnus pro consule, triumphauitq; anno DCXCII. eiusdem Pompeii lex à Plinio iuniore in epistolis memoratur, Bithynis, & Ponticis data: ne quis annis XXX minor magistratum caperet, ne ue in senatu esset; qui uero magistratum cepisset, ei liceret in senatu esse: ne decuriones, in curiam à censoribus lecti, pecuniam pro introitu darent. sed id obseruatum semper non est. nam, ut apud eundem Plinius legimus, quandoque bina millia soluerunt. quæ uocabantur. sportulæ: item, ut senatores certis de cauissimis à censoribus ordine mouerentur: ut Bithynicis ciuitatibus adscribere sibi, quos uellent, ciues liceret, dum ne ciuitatis essent alienæ, sed earum quisque ciuitatum, quæ essent in Bithynia. atque hæc à Pompeio sunt ad exemplum Romanæ ciuitatis instituta. Cretam debellauit Q. Metellus pro consule, & triumphauit anno DCXCII; Creticusq; postea nominatus. Syria, Pompeii Magni singulari uirtute, ultimo bello Mithridatico uicta, leges accepit, prouinciarumq; populi R. numerum auxit. triumphauit ex ea Pompeius pro consule, item ex Asia, Ponto, Armenia, Paphlagonia, Cappadocia, Cilicia, Scythis, Iudæis, Albanis, Iberia, Creta, Basternis, præterea de regibus Mithridate, & Tigrane, anno DCXCIII. Cyprus ultima, stante rep. in prouinciæ formam redacta, misso in eam M. Catone quæstore cum iure prætorio, lege P. Clodii tribuni pl. Pisone & Gabinio cos. anno DCXCV. sed primum ea simul cum Cilicia, tanquam una prouincia, s. c. tradita est P. Lentulo pro consule. quod illa uerba Ciceronis in epistola ad Lentulum significant: Te posse perspicere, qui Ciliciam, Cyprumq; teneas, quid efficere, & quid consequi possis. postea quæstores in eam missi.

quod

De legibus

quod ab eodem Cicerone didicimus; qui ad C. Sextilium Rufum in quadam epistola ita scribit: Tuæ laudi conducere arbitror, cum primus in eam insulam quæstor ueneris, ea instituere, quæ sequantur alii. Tertia pars superest, quæ prouinciæ consulares, quæ uectriæ prætoriæ dicerentur. Ne quis erret, neutrum perpetuum fuit. non enim hæc, uel illa prouincia semper aut cōfularis, aut prætoria, sed ita nomen mutabant, ut uarie modo à consularibus, modo à prætoriis administrabantur. quam potestatem senatus habebat, ut, quos uellet, in quas uellet mitteret, administratione annua: quod lege Sempronia C. Gracchi tribuni pl. sanctum erat. Cæsari tamen Galliæ in quinquennium, contra legem Gracchi, & lege Vatinia tribunicia, & S. C. mandatæ sunt, posteaq; in alterum quinquennium lege Trebonia item tribunicia, Pompeio Magno & Crassio II cos. confirmatæ. qua de re sic ad Lentulum Cicero: Stipendium Cæsari decretum; &, ne lege Sempronia succederetur, facile perfectū est. Decerni autem solitas lege Gracchi, non à populo, sed à senatu prouincias, idem in oratione pro domo, in P. Clodium inuehens, plane demonstrat. Ita ne uero? inquit. tu prouincias consulares, quas C. Gracchus, qui unus maxime popularis fuit, non modo non abstulit ab senatu, sed etiam, ut necesse esset quotannis constitui per senatum, lege sanxit, eas, lege Semproniâ per senatum decretas, rescidisti? extra ordinem, sine sorte, nominatim dedisti, non consulibus, sed reip. pestibus? Erat igitur eadem prouincia, ex uoluntate senatus, modo consularis, modo prætoria. itaque Macedoniam (ut hæc exempli cauilla nominetur) Cn. Dolabella, C. Curio, M. Lucullus, L. Torquatus, C. Antonius, omnes consulares, administrarunt: tum, Cn. Octavius prætorius, pater Augusti naturalis, rursus consularis L. Piso, &, Pisone reuocato, Q. Ancharius prætorius. idemq; patet in ceteris. Quo autem anno S. C. illud Cœlius in epistola sua ad Ciceronem misit; in quo S. C. hæc sunt; senati placere, in Ciliciam prouinciā, inq; VIII reliquas prætorias mitti: regebantur VIII prouinciæ, quæ in eo S. C. prætoriæ uocantur, à magistratibus VIII prætoriis, Cypro excepta, quam quæstor, ut proxime ostendi, cum iure, ut opinor, prætorio, administrabat: quia, lege Clodia missum esse in eam M. Catonem cum iure prætorio, adiecit etiam quæstori, Velleius prodidit. propterea Cyprum inter prætorias esse memoratam, facile credo. reliquæ septem fuere,

fuere, Sicilia, Sardinia, Asia, Macedonia, Bithynia, Creta, Africa. et cum Sardinia Corsicam simul fuisse, cum Bithynia Pontum, pa-
lo ante dictum est. Sed quæratur fortasse, quot fuerint, & quæ fue-
rint, & à quibus administratae eo anno prouinciae consulares. Se-
ptem fuerunt, hæc, duæ Galliæ, Illyricum & Dalmatia, quas unus
C. Cæsar tres regebat; duæ Hispaniæ, quas Cn. Pompeius per le-
gatos absens administrabat; Syria, cui M. Bibulus, Cilicia, cui
M. Cicero præterat. ita fuerunt hoc anno XV prouinciae, consula-
res VII, prætoriæ VIII. et in unam consularem Ciliciam, in præ-
torias autem omnes eo S. C. successores mitti placere, decretum
est. Neque uero miretur quisquam, si Aetoliam, Græciam, A-
chiam, Thessaliam, Bœotiam, Pamphyliam, Phrygiam, Lycao-
niam, Lydiam, Ioniam, Cariam, Mysiam, Gallogræciam, siue Ga-
latiam, Pisidiam, Lyciam, Cappadociam, Armeniam non nomi-
nauerim. nam Aetolia Græciæ pars fuit: Græcia uero cum Acha-
ia, Thessalia, Bœotia ad iurisdictionem Macedoniae pertinuit; om-
nesq; simul ab uno regebantur. id seruatum est post consulatum
Pisonis, & Gabinii. nam eo anno legem tulit P. Clodius, ut omnes
illæ prouinciae ab eo, qui Macedoniae præfasset, régerentur. non
enim tulit, ut à Pisone nominatim regerentur, (nam fuisset priuile-
gium, non lex) sed, ut ab eo, cui Macedonia daretur. is autem fuit
eo anno L. Piso; cuius caufsa lata lex est. Pamphyliam uero, Phry-
giam, Lycaonię, qui Ciliciam, idem administrabat. at Lydię,
Ionię, Carię, Mysię, etiam Phrygię parti præterat idem, qui Asię:
nec mirum est, Phrygię in duas iurisdictiones dispartitam fuisse,
ut una pars Cilicię, altera tribueretur Asię. nam etiam ipsius Asię
tres dioecesis ad Ciliciam attinuisse, Cicero ipse, aliiq; prodide-
runt. Galatię regebat Deiotarus rex, socius fidelissimus popu-
li R. Pisidię, & Lycię inter socios erant, suisq; legibus, sine magi-
stratu Romano, utebantur. itaque Cicero eas gentes appellat au-
xilia in epistola ad Atticum. Exercitum, inquit, infirmum habe-
bam, auxilia sane bona, sed ea Galatarum, Pisidarum, Lyciorum.
hæc enim sunt nostra robora. Cappadocia rex erat Ariobarzanes,
ipse quoque socius populi R. nam Pompeius reges multos, à Mi-
thridate pulsos, in regnum restituit, & fœdere ac societate reip.
obstrinxit: Armeniam Tigrani regi, qui Mithridatem armis iuue-
rat, uenia data, concessit: nationes quasdam prouincias fecit po-
puli R.

De legibus

puli R. aliis, ut sui iuris essent, suisq; legibus uiuerent, permisit. Hæc est Romanæ ditionis ab Hispania ulteriore, ultima ad occidem prouincia, ad Euphratem, qui terminus ad orientem imperii fuit, descriptio quædam, breuiter à nobis informata. nec enim uagari longius licuit in ea tractatione, quæ nostri argumenti propria non est: quia tamen disiuncta non uidetur, hæc attigimus. In prouincias ibant uel consulares cum XII fascibus, uel prætorii cum sex, totidem utrique, quo in urbe habebant. interdum etiam prætorios cum iure consulari, & XII fascibus, senatus in prouincias mittebat, ut Q. Ciceronem in Asiam: de quo Suetonius, Extant, inquit, M. Ciceronis epistolæ, quibus Quintum fratrem, parum secunda fama proconsulatum Asiae administrantem, hortatur, & monet, imitetur in promerendis socii uicinum suum Octavianum. proconsulatum uocat hominis prætorii administratiōnem. eadem ratione titulus est, Q. Metello Celeri pro cos. in duabus epistolis, quæ lib. v. fam. primæ leguntur: qui tamen consulatum non gesserat, sed ex prætura in Galliam cisalpinam profectus erat. et in oratione pro Flacco notauiimus hæc: Cum prouinciam Asiam proconsulari imperio obtineres: cum tamen prætorio de homine loquatur. Primis temporibus, cum prouinciæ tuendæ armis essent, & in discrimine uersarentur, exibant in eas, inito statim magistratu, consules, & prætores, uel ut quæque cuique sorte obtigerat, uel etiam quandoque consulibus inter ipsos comparantibus. sic enim loquebantur, cum inter eos de duabus consularibus prouinciis conuenisset. nam comparandi consuetudinem apud prætores non uideo fuisse. quod si bellum produceretur; imperium in iisdem prouinciis pro consulibus, aut pro prætoribus à senatu prorogabatur. postea L. Sylla lege cauit, ne quis plus anno prouinciæ præcesset; qui uiderit, opinor, in rep. diuturnis imperiis assuescere, tutum non esse. itaque Galliarum illa per decenium Cæsar's administratio libertatis exitium fuit. hac de lege Ciceron in epistola ad Appium his uerbis: Eò discessisti, quò ego tē ne persequi quidem possem triginta diebus, qui tibi ad decendum lege, ut opinor, Cornelia constituti esent. et in eadem: Ut habere rationem possis, quo loco me salua lege Cornelia conuenias; in prouinciam ueni pridie cal. Sext. Nunc de legibus agamus, quæ rectoribus prouinciarum imperium dabant. eæ duæ fuerunt

fuerunt, curiata, uetus admodum lex, & Cornelia, quam tulit L. Syl
la dictator. curiata dabat imperiū populus, ut Liuius indicat lib. ix,
Cornelia senatus. nam, cum s. c. esset factum, ut prouincias magi-
stratus fortirentur, aut compararent inter se; tum, si ii, uel sine lege
curiata, in prouincias proficiscerentur, imperiū habere dicebantur,
donec in urbē reuertissent. ideo, quod in epistola Ciceronis ad Len-
tulum scriptum est, Ap. Claudius, frater P. Clodii, cupidus prouin-
ciæ, dicitabat, sese, si licitum esset legem curiatam ferre, sortiturum
esse cum collega prouinciam; si curiata lex non esset, comparaturū
cum collega, Lentuloq; Spintheri, Ciliciam pro consule administran-
ti, successurum: legem curiatam consuli ferre opus esse, necesse non
esse: se, quoniam ex s. c. prouinciam haberet, lege Cornelia impe-
riū habiturum, quoad in urbem introiisset. Quod autem in agra-
ria ii scriptum est, Rem militarem sine curiata lege attingere non li-
cet; propterea dictū, quia sumptu publico ibant in prouincias, quorū
de imperio lata curiata lex esset. poterant igitur publica pecunia mi-
lites alere, & bellum gerere. at sine curiata lege poterat quidem ali-
quis priuato sumptu in prouinciam ire: exercitum uero habere, bel-
lumq; de suo gerere, cui tantæ opes erant, ut liceret? non igitur sine
curiata lege, quæ pecuniam dabat, rem militarem attingere cuiquā
licebat. nam, cum ad Atticum Cicero ita scribit: Appius sine lege
suo sumptu in Ciliciam cogitat: non intelligit de pecunia in stipen-
dia militum eroganda, (nec enim sustinere sumptum potuisset) sed,
opinor, de suo cohortisq; uiatico. ipse enim Cicero, uiaticum dari
solitum comitibus eorum, qui irent in prouincias, significat in episto-
la ad Cassium his uerbis: Cetera cuiusmodi sint, ex hoc iudica, quòd
legato tuo uiaticum eripuerunt. Curiata porro lex, non, ut primis
temporibus, uniuersi populi suffragiis, curiatim in forum conuenientis,
ferebatur, sed tantum à xxx lictoribus, xxx ueteres curias
repräsentantibus. itaque Cicero in oratione ii in Rullum, cum lo-
quatur de curiatis comitiis, id est de lege curiata, qua x uiris impe-
riū dari Rullus uolebat, Illis, inquit, comitiis, ad speciem, atque
ad usurpationem uetus statis, per xxx lictores auspiciorum caufsa
adumbratis. Ferri autem solitam à consulibus legem curiatam,
idem Cicero in eadem oratione significat his uerbis: Consulibus, le-
gem curiatam ferentibus, à tribunis pl. sape est intercessum. idemq;
confirmant illa uerba in epistola ad Lentulum: Legem curiatā con-

De legibus

suli ferre opus esse, necesse non esse. Nam, quod in sua lege Rullus posuerat, ut à prætore ferretur : extra ordinem fuit : quia uidebat adduci consules minime posse, ut eam ferrent, utpote qui nullum x uiris imperium dari uellent : itaque Ciceronis extant orationes legem Rulli de x uiris . Has duas leges de imperio, Corneliam, inquam, & curiatam, Cicero significat lib. vii ad Atticum his uerbis: Nec senatus decreuit, nec populus iussit, me imperium in Sicilia habere. In prouincias populi R. coloniæ ducebantur ; propterea, quando de prouinciis proxime dictum est, subscribemus hic legem illam, quam Cn. Pompeius Strabo consul, Cn. Pompeii Magni pater, tulit; ut transpadanis coloniis idem ius , quod reliquis coloniis, esset ; id est, ut, petendi magistratus gratia, ciuitatem Romanā adipiscerentur, & hereditates à populo R. capere, reliquoq; iure ciuium R. uti possent. hoc iure postea Latinas omnes esse priuatas, in eo Suetonius ostendit, cum ait, Cæsarem colonias Latinas, de petenda ciuitate agitantes, adiisse, & aliquid utique effecturum fuisse, nisi consules conscriptas in Ciliciam legiones ob id ipsum retinuissent. Sequitur militia : de qua legem ueterem video fuisse, ut, qui ciuem ab hoste seruasset, is ab imperatore quercea corona donaretur : quam Cn. Marcio Coriolano datā esse, Plutarchus memoria tradidit. Fuit & illa, ne dolo malo, ne ue aliena iniquitate, sed iure & propria uirtute bellum gereretur. quam Camillus, is, qui urbem Romam à Gallis Senonibus liberauit, ita diligenter coluit ; ut, cum Falerios, Faliscorum urbem, obsideret, eamq; illi tradere publicus literarum magister, deductis in castra nobilibus pueris, tentasset, iniustum beneficium recusarit, magistrumq; uinctum Falerios cum pueris remiserit. Lex etiam lata est, quam Sacratam Liuius appellat, ne cuius militis scripti nomen, nisi ipso uolente, deleretur : & ne quis, ubi tribunus mil. fuisse, postea ordinum ductor esset. Duas aliquot post annis tribuni pl. eodem anno rogarunt, unam L. Atilius, & C. Marcius, ut tribuni mil. senideni in quatuor legiones à populo crearentur ; quæ antea, per quam paucis suffragio populi relicitis locis, dictatorū & consulū ferme fuerant beneficia: alteram M. Decius, ut ii uiros nauales, classis ornandæ reficiendæq; cauſsa, populus iuberet. Leges duas C. Gracchus tribunus pl. tulit, unam de uestibus militi publice dandis, stipendio non imminuto ; alterā, ne quis infra xvii ætatis annum ad militiam cogeretur . ex quo patet, interdum ad militiam ante

ante coactos fuisse, qui nondum annum ætatis XVII agerent. quod
puto difficillimis reip. temporibus, exhausta cladibus ciuitate, ut se-
cundo Punico bello, extra ordinem esse factum. Legibus de mili-
tia recte subiicientur leges de triumpho. non est enim triumphus si-
ne militia. Antiquissima fuit, quæ nunquam seruata non est; ut, qui
ob rem in bello bene gestam triumphum ducturi essent, ante triun-
phum urbem ne ingrederentur. triumphabant enim cum imperio:
& imperium deponere, urbem intrantibus necesse erat. triumphum
autem senatus decernebat: sed imperium in urbe, quo die triun-
phum duceretur, populus dabat, rogatione ab aliquo tribuno pl. la-
ta. id aperte demonstrant illa apud Liuum, lib. XLV. Tribus his om-
nibus triumphus ab senatu decretus: mandatumq; Q. Cassio præ-
tori, cum tribunis pl. ex auctoritate patrum ageret, rogationem ad
plebem ferrent, ut iis, quo die urbem triumphantes inueherentur,
imperium esset. Et erant impediendi triumphi rationes multæ, pri-
mum, cum tribuni pl. imperatori, qui triumphum peteret, aliqua
de caussa infensi, de rogatione ferenda omnes recusarent; deinde,
cum rogationem quidem tribunus aliquis ferret, sed eam populus
suffragiis antiquaret; tertio, ubi, tribuno rogationem ferente, unus,
plures ue de collegio intercederent; postremo, cum tribunus impe-
ratori ob res in bello gestas diem diceret, sicuti C. Memmius L. Lu-
culo; qui, duobus potentissimis regibus, Mithridate, & Tigrane,
deuictis, tamen non nisi triennio post triumphare potuit. ad extre-
num, accusationem Meminio remittente, Cicerone consule triun-
phum duxit. unde illa: Nos enim currum clarissimi uiri nostra ma-
nu in urbem duximus. hanc legem de imperio unius dīci intra ur-
bem Cicero significat his uerbis lib. IIII ad Att. Pontinius uult ad
III non. Nou. triumphare. huic obuiam Cato, & Seruilius prætores
aperte, & Q. Mucius tribunus pl. negant enim latum de imperio.
et est latum, Hercule, insulse. latum insulse dicit, quia legem de im-
perio Pontinii Ser. Galba prætor clam ante lucem tulerat. quod à
Dione traditum est. et agi quidquam cum populo ante horam pri-
mam, leges uietabant. Paulo post secuta est altera, (si modo primis
temporibus lege potius, quam more, triumphabant) ut, qui hostes
acie uicissent, triumphantes urbem inirent. idq; factum etiam cum
intra VII lapidem urbis Romanæ fines includerentur, apud Valeriu
notauimus. Post, ut imperatorum ambitioni, qui leuibus præliis

De legibus

prospere factis¹, triumphum petebant, obuiam iretur, lege cautum est, ne quis triumpharet, nisi qui & v millia hostium una acie cecidisset, & de suo exercitu multo pauciores amississet. quo in utroque ne falsus senatui numerus ederetur, altera lex à L. Mario M. Catone tribunis pl. lata est, ut punirentur ii, qui aut hostium occisorum, aut ciuium amissorum in numero mentiti essent. Sancitum & illud est, ut, pro aucto imperio, non pro recuperatis quæ populi R. fuissent, triumphus decerneretur. quam ob caussam neque Q. Fulvio, qui Capuam receperat, neque L. Opimio, qui Fregellas, permisit senatus ut triumpharent. Eademq; fuit eorū conditio, qui ad res gerendas sine magistratu missi erant. qui etsi res triumpho dignas gessissent, triumphare tamen lege uetabantur. itaque nec P. Scipioni, qui postea Annibalem uicit, ob recuperatas Hispanias, nec M. Marcello ob captas Syracusas triumphum senatus decreuit. Pompeius tamen, qui Magni cognomento est usus, Sylla dictatore cōcedente, contra legem, eques Romanus adhuc, triumphauit. Illud etiā fortasse lege datum, ut, qui triumphans urbem ingressus esset, ei laurea corona in spectaculis uti liceret. id ex eo coniicio, quod Valerius, cui Plinius lib. naturalis historiæ xv subscribere uidetur, C. Papirium Masonem tradit, cum, triumpho à senatu non impetrato, in Albano monte triumphasset, myrtlea corona pro laurea in spectaculis usum esse. Inter publicas leges illa quoque referenda, quam, quo anno Cn. Manlius cum C. Marcio consul fuit, tribuni pl. tulerunt, ne quis populum seuocaret. nam, cum Manlius ad Satrium in castris, nouo exemplo, tributim de uicesima eorum, qui manumitterentur, legem tulisset; eiusq; legis, quia publicum uectigal haud parum augeretur, patres auctores fuissent; tribuni pl. non tam lege, quam exemplo, moti, ne quis postea populum ab urbe auocaret, capite sanxerunt: nihil enim non per milites iuratos in consulis uerba, quamvis perniciosum populo, si id liceret, fieri posse. Leges agrariæ num sunt de iure publico? sunt omnino, quia pertinent ad populi commodum. Primus omnium promulgauit Sp. Cassius Viscellinus in III consulatu, perferre tamen non potuit, Virginio collega, omniq; senatu resistente. hic anno proximo, quasi de regno cogitasset, à patre, ut Valerius, & Plinius Secundus affirmant, à populo, ut ab aliis traditum Liuius ait, damnatus, nefarii consilii pœnas morte persoluit. in quo fœdissimum in Valerio erratum deprehendi. nam

libro

libro II, ubi de parentum seueritate aduersus liberos agit; ita scribit: Cassius filium, qui tribunus pl. agrariam legem primus tulerat, adhibito propinquorum & amicorum consilio affectati regni criminē damnauit, uerberibusq; affectum necari iussit; ac peculium eius Cereri consecrauit. tribunum pl. ait fuisse Cassium, qui agrariam legem promulgauit; quod aperte falsum esse, Liuus, & Dionysius demonstrant. tulit enim de agro Hernicorum diuidendo in IIII consulatu: quo tempore Cassii erant patricii, (consules enim fiebant) & patricio tribunatum pl. dari leges uetabant. inde plebis concitandæ agrorum diuisio seditionis tribunis pl. occasio semper fuit. itaque de ferendis legibus non sine magno ciuili motu s̄aþe actum. Primus pertulit Sex. Licinius Stolo tribunus pl. is, qui etiam, ut alter consul de plebe crearetur, legem rogauit. eius lege nemini ultra D agri iugera, neque pecoris maioris ultra C, minoris ultra D capita licuit habere. his adiungebantur capita seruorum, ac ingenuorum, quæ quis ad custodiam agri, pecorisq; certo numero haberet. Et, ut appareat leges à tribunis pl. odio nobilium potius, quam studio publici commodi, esse latae; paucis post annis hic ipse Stolo, accusante M. Popillio Lænate, primus, ut ait Valerius, sua lege damnatus est, quod M iugerum agri cum filio possideret, emancipandoq; filium fraudem legi fecisset. rationem postea locupletes inierunt, ut plus D iugeribus possiderent, nec tamen Licinia lege dānari possent. aliis enim ad emendum agrū summissis, ipsi possidebant. huic malo mederi primus uoluit C. Lælius, (de minore loquor: nam ita duo Lælii, ut duo Africani, fuere) Africani Scipionis amicitia non minus, quam sua uirtute, clarus: sed, aduersante locupletum magno numero, cum excitari ciuilem discordiam & contentionem uideret, ocio ac tranquillitati ciuium consulens, susceptam rem abiecit: ex quo Sapientis cognomen est consecutus. Liciniam secuta est Quinctia, à C. Quinctio Flaminino tribuno pl. lata, quam, non nullis ante II bellum Punicum annis, tulit ad populum, inuito senatu, de agro Gallico & Piceno uiritim diuidendo. Post captam autem Carthaginē de agris in Africa diuidendis Rubria lex lata est, Liuia uero de x viis, qui diuiderent. quarū legum in tabula ænea mentionem inuenimus. Ti. Gracchus tribunus pl. aliquot post annis legem pertulit, cuius sententia hæc erat: si quis filium emancipatum haberet, ei dimidiam partē D iugerū attribuere posset: III uiri agris diuidendis plebi crearentur:

De legibus

crearentur : ne quis agrum à 111 uiris acceptum uenderet. hæc lex utrum seruata sit, an, occiso Tiberio, neglecta, parum constat. seruatam ait Plutarchus ; idq; senatum uoluisse, ut plebis dolor, Tiberii morte suscepimus, leniretur : neglectam, uidetur Liuius tradidisse ; cum in epitome, renouatam à Caio, Tiberii fratre, scriptū sit. res ita conueniet, si & seruatam, leniendæ plebis cauſa, primis post Tiberii interitum annis, & poste a ita neglectam credamus, ut eandem Caius referre necessarium duxerit. quod & aliis non paucis in legibus esse factum animaduerti. Tuit & Sp. Thorius legem, qua agrum publicum uectigali leuauit : quam uitiosam & inutilem Cicero appellat in Bruto, quia nocuit ærario. Sequuntur eodem de genere tribuniciae duæ, Titia, Marcia ; Titia, M. Antonio oratore, A. Postumio Albinus cos. à Sex. Titio lata ; Marcia, quibus consulibus incertum, à L. Marcio Philippo. Est etiā agrariæ Plotiæ, & Flauiae mentio apud Ciceronem lib. I ad Atticū : quam utranque fuisse tribuniciam, constat. utraque autem uidetur hoc sanxisse, ut uel agri, quos à senatu locupletes emissent, reddita possessoribus pecunia plebi distribuerentur ; uel, si neminem ueterem possessione moueri senatus uellet, alii agri ea pecunia, quæ ex nouis uectigalibus per quinquennium recipieretur, emerentur, & plebi, quæ agros non haberet, partirentur. hoc certe uidetur in Flauia scriptum fuisse, ut ex epistola ad Atticū lib. I licet coniicere : in alia uero, quæ ante hanc proxima est epistola, Flauiam eandem fere, quæ fuit Plotia, Cicero scribit esse. ex quo, non dissimilem utriusque sententiam fuisse, facile cognoscitur. sed Flauiam, quæ Q. Metello Celere & L. Afranio cos. promulgata est, cur existimem esse perlata, nihil habeo. Dictator quoque Sylla, lege lata, multos agros in Etruria militibus suis diuisit. Scriboniam tribuniciam C. Curionis filii nominat, eamq; uiariam appellat, nec dissimilem agrariæ Rulli, M. Cœlius epist. fam. lib. VIII. Ultimus agrariam legem pertulit C. Cæsar in primo consulatu : qua Stellatem campum, maioribus consecratum, ut ait Suetonius, & agrum Campanum, ad subsidia reip. uectigalem relictum, diuisit extra fortē XX millibus ciuium, quibus terni pluresq; liberi essent. Postremo loco duas P. Clodii tribuni pl. leges cōstituemus, quæ ad ius publicum uidentur pertinere ; unam, ut frumentum populo, quod antea semis æris ac trientibus in singulos modios dabatur, gratis datur : quam legem & L. Saturninus in tribunatu ferre conatus erat.

altera

altera fuit de collegiis restituendis, quæ nouem ante annis Cæ^Cilio & Marcio cos. sublata fuerant: quibus alia quoque, quæ antea non fuerant, Clodius adiunxit. quod ei Cicero sæpe in orationibus exprobavit. Supersunt leges de iure priuato: quarum duo genera esse dividimus, unum, earum, quæ ad ius ciuile, alterū, quæ ad crimina pertinent. De iure ciuili, quod, ut ait iurisconsultus, de iure gentium quædam detrahit, quædam assumit, lex erat de adoptionibus; quæ ut curiata lege fierent, cautum erat. licebat autem non patricio plebeium, sed plebeio patricium adoptare. atque hoc in genere tria lex iubebat obseruari: primum, ut is adoptaret, qui neque procreare iam liberos posset, & cum potuisset, expertus esset: alterum, ut tum generum ac dignitatis, tum sacrorum ratio haberetur, id est, ut ita fieret adoptio, ut ne quid aut de dignitate generum, aut de sacrorum religione minueretur: tertium, ne qua omnino calumnia, ne qua fraus, ne quis dolus adhiberetur: quæ si seruarentur omnia, tum adoptionem recte fieri. nihil tamen horum in adoptione P. Clodii seruatum esse, arguit Cicero in oratione pro domo sua: neque solum ob hanc caussam ait esse infirmam irritamq; illam adoptionem, uerū etiam, quod, cum curiata lex ferretur, tum seruatum de celo sit: quod cum fieret, neque legem ferri, neque omnino quidquam agi cum populo licebat. primum enim adoptandi cauſas esse oportuit, de quibus pontifices iudices erant: deinde, si cauſæ probarentur, curiata lex ferebatur: quam qui ferret, is omnia seruare debebat, quæ in ceteris legibus, cum ferrentur, seruari mos fuit. quod utrumque significat Cicero in ea oratione, cù ait: Vt is adoptet, qui, quod natura iam assequi non potest, legitimo & pontificio iure querat. itaque, quod est apud Cornelium Tacitum lib. XVII, Lege curiata apud pontifices adoptio fiebat; id ita est intelligendum, ut, nisi & lex ferretur, & adoptandi cauſas pontifices probassent, adoptio fieri non posset. utrumque uero separati agebatur; cum de cauſis pontifices cognoscerent, legem uero magistratus ferret. Adoptantis aetatem XVIII annis maiorem, quam eius, qui adoptaretur, esse oportere, à Modestino scriptum est his uerbis: Non tantum cum quis adoptat, sed & cù arrogat, maior esse debet eo, quē sibi per adoptionem, uel per arrogationē filium facit; sed utique plena pubertate, id est XVIII annis, eū præcedere debet. De testamētis leges multæ fuere; quarum nominantur Voconia, Furia, Falcidia, Cornelia, Iunia,

De legibus

nia, Velleia. Voconia, de mulierum hereditatibus inter secundum & postremum Carthaginense bellum à Q. Voconio Saxa Aricino tribuno pl. suadente M. Catone censorio lata, sanxit hoc, ne quis h̄ redem relinqueret filiam supra HS XXV M. nam Dio lib. LVI ita scriptum reliquit. Augustus quibusdam feminis tribuit, ut supra XXV M heredes esse possent: licet hoc lex Voconia uetaret. Etiam hoc eadem lege cautum est, ut à Theophilo, in tit. instit. de lege Falcidia, didicimus, ne plus legatarius, quam heres, haberet. quo de genere Trebellianum quoque S. C. extat, ne bona ultra dodrantem uniuersali fidei commisso ab herede relinquī possint. Voconia, & Furia, Falcidia, Iunia, Velleia, tribuniciæ fuere, Cornelia consularis, L. Syllæ. de Voconia diximus. Furia cauebatur, ut à Theophilo scriptum legimus, ne cui plus, quam M numimum, legaretur; quod amplius legatum esset, quadruplum restitueretur. Falcidia cauebatur, ne cui plus liceret legare, quam dodrantem ex tota hereditate, id est, ut, siue unus heres institutus esset, siue plures, apud ipsum, eos ue quarta pars tantum remaneret. meminit huius legis Celsus, lib. XXII digestorum, his uerbis: Cum de lege Falcidia queritur, heredis probatio est, locum habere legem Falcidiæ. quod dum probare non potest, merito condemnabitur. In Iunia Velleia hoc erat, ut, qui testamentum faceret, omnes eos uirilis sexus necessario institueret heredes, qui, cum nascerentur, ei heredes sui futuri essent; eorumq; in locum liberi succederent: qui nisi instituti essent, aut si exheredati, ad exemplum postumorum, essent, testamentum ne ualerebat. atque in hac lege duplex caput fuit, primum, ut, mortuo filio, nepotes nondum nati possint institui; item, ut, uiuente filio, nascituri nepotes possint institui, si, auo uiuente, & mortuo filio, nascantur; ne facti sui, cum nascentur, si se præteritos inuenerint, rumpant testamentum. altero capite cautum est, ut nepotes, iam nati uiuente filio, ab auo heredes instituantur, uel nominatim exheredentur; ne forte, mortuo post testamentum filio, facti sui heredes, ad exemplum postumorum testamentum infirment. quæ tradita sunt in iurisconsultorum libris. Cornelia falsum testamentum facientibus pœnam irrogabat: eaq; lege senatores soli tenebantur, ut in Suetonio legimus. nisi si, non senatores, sed signatores, legas. quod si quis in hostium potestate decessisset; eius testamentum perinde lex Cornelia confirmabat, ac si, qui testamentum illud fecisset, in hostium potestatem

statem non peruenisset. testis Iulianus lib. XXVIII digestorum. Testamenta porro lex infirmabat, irritaque; prorsus iubebat esse, quae im- proba, inofficiofa, inhumana dicerentur, hoc est, contra leges, merita, pietatem facta: item, quae a V testibus, iisque; fide dignis, non essent ob-signata. quod ad VII deinde testes praetorum edicto translatum est. postremo ab imperatoribus inuentum, ut testes subscriberent, ut legitur instit. de testamentis, paulo post principium. atque horum generum caussas, de rescindendis confirmandis ue testamentis, a Cuiris esse iudicatas, quod hastae iudicium dicebatur, Cicero, Valeriusque; declarant. Aelia Sentia, quam iurisconsulti nominant, non uidetur ad nostrum institutum pertinere. non enim stante rep. sed Augusti temporibus, a Sex. Aelio, L. Sentio cos. lata est. ueruntamen, quia spectat ad testamenta, quorum leges hoc in loco exponuntur, simul cum aliis eam legibus enumerare non alienum duximus. in ea scripta sunt haec: ut unus modo heres necessarius fieret: plures si fierent, irritum esset: ne duo plures ue ex eadem caufsa heredes scripti essent: qui primo loco esset nominatus, heres esset: item, quibus de caussis manumitti seruos placeret: ne quis, licet ex tutoris auctoritate, posset manumittere, nisi caufsam apud consilium probaret: ne ue serui, in fraudem creditorum, aut libertate donarentur, aut heredes insti-tuerentur. nam cum, pluribus heredibus seruis institutis, iisdemque; ma-numissis, futurum esset, ut creditores ad suum peruenire non possent; quia, data seruis libertate, premium hereditatis diminueretur; ideoque; seruorum manumissio iniusta uideretur, quia contra rem creditoris es-set; lex Aelia Sentia sanxit, ut unum duntaxat seruum cum libertate heredem debitor facere posset. atque haec uidere licet uer. I instit. quibus de caussis manumittere non licet. postremo iubebat, ut, si esset do-natio facta inter uirum & uxorem, maritusque; re nondum tradita, uita excessisset, ne mulier rei uindicationem post obitum mariti haberet, sed tantummodo exceptionem, si non possideret contra petitores. Haec de lege Aelia Sentia, ueterem fortasse aliquam legem referente, obseruauiimus. Alia uero fuit Aelia Sanctia, a Cicerone in Topicoru libris nominata: quae assiduo uindicem esse assiduum, id est locupleti locupletem, iubebat. pertinuit igitur ad iudicia. atque hac de lege nihil amplius, neque de latoribus, neque de tempore, neque de senten-tia, compertum habemus. sed, praeter eam, leges hoc de genere X ui-deo nominari, diuersis temporibus latae, tribunicias V, Semproniam, Seruiliam, Liuiam, Plotiam, Vatiniam; praetoriam, Aureliam; consu-

De legibus

lares, Corneliam, Pompeiam, Iuliam, Antoniam. his de singulis prius quam agamus, tria loca, quæ ad hoc de iudiciis argumentū pertinent, unum Plutarchi, alterum Pediani, tertium Ciceronis examinabimus. ordinem enim, & sententiam earum legum, quas nominauimus, perturbant, & obscurant. quare, ut erroris cauſa tollatur, disputabimus primum ea, quæ ueterum in libris aut re uera, ut ego sentio, falsa sunt, aut eiusmodi, ut, uera cum sint, falsa tamen uideri possint. hoc ubi satiſ apertum fuerit; tum, ueritate quasi è tenebris educta, leges ipsas, & quibus singulae temporibus latæ sint, & quæ cuiusque uis ac sententia fuerit, ostendemus. Ac primum, quod in Gracchorum uita Plutar chus tradidit, legem à C. Graccho esse latam, ut CCC equites simul cum CCC senatoribus iudicarent, id ego (pace tanti viri dixerim) fal sum esse iudico. non enim lege Gracchi equites cum senatoribus, sed soli equites rem iudicariam administrarunt. probatur antiquorum exemplis. nam Paterculus, ubi leges C. Gracchi commemorat, Da bat, inquit, ciuitatem omnibus Italibus: extendebat eam pene usque ad alpes: diuidebat agros: uetabat quenquam ciuem plus D iugeribus habere: noua constituebat portoria: nouis coloniis replebat prouincias: iudicia à senatu transferebat ad equites: frumentū plebi dari insti tuerat: nihil immotum, nihil tranquillum, nihil denique in eodem sta tu relinquebat. satis plane loquitur. non dicit, cōmunicata inter equites & senatores iudicia, sed à senatu ad equestrem ordinem translata. et idem infra. Tribunatum iniit M. Liuius Drusus: qui cum senatui priscum restituere cuperet decus, & iudicia ab equitibus ad eum trans ferre ordinem; (quippe eam potestatem nauci equites Gracchanis legibus, cum in multos clarissimos, atque innocentissimos uiros fæuisserent, tum P. Rutilium, uirum non fæculi sui, sed omnis æui optimū, interrogatum lege repetundarum, maximo cum gemitu ciuitatis damnauerant) in iis ipsis, quæ pro senatu moliebatur, senatum habuit aduersarium. et infra. Per idem tēpus Cotta iudicandi munus, quod C. Gracchus erexit senatui ad equites, Sylla ab illis ad senatum transtulerant, æqualiter inter utrumque ordinem partitus est. hæc ille: quæ Pedianus in commentario diuinationis confirmat his uerbis. C. Gracchus legem tulerat, ut equites Romani iudicarent. iudicauerunt per annos XL, sine infamia. post uictor Sylla leges tulerat, ut senatorius ordo iudicaret: & iudicarunt per X annos, turpiter. et in eodem commentario infra: Rutilium Rufum, quod in Asia cum prætore suo con fensisset, ne publicani aliquid agerent in prouincia sua, equites Ro mani,

mani, qui tum iudicabant, damnarunt. Quòd si quis in tenu-
da Plutarchi caussa ita pertinax est, ut Velleii, & Pediani testimo-
nio standum neget; uel quòd de solis equitibus non satis aper-
te loqui uideantur; uel quòd ipsi quoque falli, ut homines, alu-
cinariq; potuerint: audiat Appiani uerba: quæ, ut ego statuo,
Plutarchum manifeste condemnant. is igitur libro primo sic: M.
Liuius Drusus tribunus pl. senatum, & ordinem equestrem, iu-
dicatorum caussa, quæ adempta senatui, & equitibus tradita fue-
rant, dissidentes, lege conciliare, & ad concordiam perducere co-
natus est: itaque tulit ad populum, ut ad utrùnque ordinem cō-
gnitio caussarum pertineret. sed quoniam ob superiorum tempo-
rum discordias numerus senatorum ad CCC redactus erat; per-
suasit equitibus, ut de suo ordine totidem legerent, ne in iudiciis
numero inferiores essent. quid apertius? non enim tribus aut
quatuor uerbis rem obscure significat, sed ita copiose, ita non am-
bigue declarat, ut de illius sententia dubitare, nisi qui nodum in
scyrpo uelit quærere, nemo possit. quid opus fuit, legem à Druso
ferri de cominunicandis inter duos ordinēs iudiciis, si, quod ait
Plutarchus, eiusdem sententiæ legem C. Gracchus ante pertule-
rat? presertim cum, eam fuisse abrogatam, nemo dicat. accedit
ad hæc Liuii testimonium: cuius in epitome lib. LX X scriptum
est. P. Rutilius, uir summæ innocentiae, qui legatus Q. Mucii pro
consule à publicanorum iniuriis Asiam defenderat, iniuisus eque-
stri ordini, penes quem iudicia erant, repetundarum damnatus
in exilium missus est. et ibidem. Senatus, cum impotentiam e-
questris ordinis in iudiciis exercendis ferre nollet, omni ui niti cœ-
pit, ut ad se iudicia transferrentur. et libro sequenti. M. Liuius
Drusus tribunus pl. legem tulit, ut æqua parte iudicia penes sena-
tum & equestrem ordinem essent. Age, falsus testis Velleius, leuis
Asconius, Appianus mendax, uanus & futilis Liuius: quid de Ci-
cerone? an ipsum quoque præ Plutarcho nihil putabimus? nemo
est, opinor, qui non illum grauem, & certum ueritatis auctorem
ducat, presertim in ratione iudiciaria; in qua ita uersabatur, ut
excelleret. quid igitur hic ait? ante bellum Italicum nunquam e-
quites cum senatoribus iudicasse. quo patet, Gracchi legem de
solis equitibus fuisse. uerba ipsa recitabimus: ne nobis, quod a-
iunt, sine pignore credatur: in oratione pro C. Cornelio, cuius in-

De legibus

ter Pediani commentarios fragmenta quædam sunt , ita scriptum est : Memoria teneo , cum primum senatores cum equitibus Romanis lege Plotia iudicarent , hōminem diis ac nobilitati perinsum , Cn. Pompeium caussam lege Varia de maiestate dixisse . Cum primum , dicit . ex quo satis liquet , lege Gracchi , quæ multis ante annis lata erat , nullam in iudiciis equitum & senatorum so cietatem fuisse . quod ipsum interpres eorum uerborum Pedianus confirmat : adscribit enim hæc . M. Plautius Siluanus tribunus pl . Cn. Pompeio Strabone L. Porcio Catone cos . secundo anno belli Italici , cum equester ordo in iudiciis dominaretur , legem tulit ad iuuantibus nobilibus : quæ lex uim eam habuit , quam Cicero signifcat . nam ex ea lege tribus singulæ è suo numero quinos denos creabant , qui eo anno iudicarent . ex eo factum est , ut senatores quoque in eo numero essent , & quidam etiam ex ipsa plebe . et in ea pro Scauro . Reus est factus à Q. Seruilio Cæpione lege Ser uilia , cum iudicia penes equestrem ordinem essent . non obscure significat solos equites iudicasse . quod & Pedianus demonstrat , qui subscribit hæc : Scaurus tanta fuit constantia , & animi magnitudine , ut Cæpionem contra reum detulerit , & , breuiore die in quisitionis accepta , efficerit , ut ille prior caussam diceret ; Marcum quoque Drusum tribunum pl . cohortatus sit , ut iudicia com mutaret . quid est , Iudicia commutaret ? nempe id , quod iam ex Appiano recitauius ; ne solis equitibus iudicandi potestatem relinqueret . Eodemq; referenda sunt illa uerba in Bruto : Equestrem ordinem C. Seruilius Glaucia beneficio legis deuinixerat . Sequor igitur libentius ego quidem auctorem in hac re Ciceronem , quām Plutarchum : primum , quòd in rebus Romanis homini potius Romano , quām Græco , credendum est: deinde , quòd ab ætate C. Gracchi propius absuit , quām Plutarchus : postremo , quòd , iudiciorum peritissimus cum esset , ueteres leges minus ei cognitas fuisse uerisimile non est . Atque hæc de Plutarcho . nam locum in epitome Liuiana , ex quo uidetur idem Liuio placuisse , mendosum libenter existimauerim : ut homini parcum alioqui Romanarum rerum peritissimo . iam enim , ante legem Plotiam nunquam cum senatoribus equites iudicasse , Cicerone teste , ut alia omittam argumenta , probatum est . et ipsum quoque Liuium idem sensisse , indicare uidentur illa , quæ iam recitaui , ex epitome ,

me, lib. LXX. Venio ad Pedianum: qui & ipse; non, ut Plutarchus, in genere iudicum, sed in legum ordine ac numero peccauit. is in commentario diuinationis ita scripsit: C. Gracchus legem tulerat, ut equites Romani iudicarent. iudicauerunt per annos XL, sine infamia. post uictor Sylla legem tulerat, ut senatorius ordo iudicaret: & iudicauit per decem annos, turpiter. haec, si legum sententiam consideres, uera sunt. nam & equites lege Gracchi, ut iam diximus, & senatores lege Syllæ iudicarunt. itaque eadem sunt à nobis supra recitata, ut probaremus illud contra Plutarchum de solis equitibus lege Gracchi iudicantibus. si ordinem ac numerum legum species; falsa Pedianus narrat. non enim post legem Gracchi secuta proxime est lex Syllæ, sed lex Cæpionis, & deinde Drusi, post Siluani, postremo Syllæ. Drusus autem lege, quæ fuit eadem cum Cæpionis lege, eo ipso, quo lata est, anno sublata, rursus lege Sempronius per annum soli equites iudicarunt. multos enim ab equitibus, lege Varia de maiestate accusatos, Appianus afferit esse condemnatos. anno post, successit Plotia: & Plotiam tum denique Syllæ lex consecuta. quare culpam Pediani, non uideo, qui liceat excusare; qui equites dicat lege C. Gracchi per annos XL, hoc est ad L. Syllæ dictaturam, iudicasse: cum tantum usque ad eum annum soli ea lege iudicauerint, quo M. Plautius Siluanus tribunus pl. (legem enim Liuiam, quæ statim, ut diximus, sublata est, omitto) ad populum tulit, ut singulæ tribus quinos denos è suo numero crearent iudiciorum causas, eosq; non uno ex ordine, sed ex omnibus, hoc est senatorio, equestri, ipsa plebe. quod si generatim dixisset, nulla Gracchanæ legis mentione facta, equites per annos XL iudicasse: uere dixisset. liceret enim intelligere, id quod res est, equites modo solos lege Gracchi, modo cum senatu, atque etiam cum plebeiis hominibus lege Plotia iudicasse. ad quam sententiam referendum est illud Ciceronis in II in Verrem actione: Cognoscet ex me populus R. quid sit, quamobrem, cum equester ordo iudicaret, annos prope L continuos nullo iudece equite Romano iudicante ne tenuissima quidē suspicio acceptæ pecuniæ ob rem iudicandam constituta sit. quo loco fortasse adductus est Pedianus, ut, solos, equites Gracchi lege usque ad Sylam dictatorem iudicasse, crederet. qui cum exponit illud, Annos prope L continuos, ait: Tanto enim fere tempore equester ordo
lege

De legibus

lege Sempronia iudicauit : cum Cicero , ut opinio mea fert , equites quidem iudicasse dicat usque ad Syllam dictatorem , non tamen de solis equitibus , ut Gracchi lex iusserat , sed & de solis equitibus primum , & mox de equitibus una cum senatoribus aliisq; etiam ex ipsa plebe iudicantibus significet : quod lege Plotia cautum erat . Pedianum autem satis aperte de uno ordine equestri , per annos XL iudicante , locutum esse , tum ea , quæ proxime recitauit , uerba demonstrant , tum etiam illa , quæ in eiusdem commentarii scripsit argumento : quæ sunt hæc . Agitur causa senatoriis iudiciis in inuidia apud populum constitutis , flagitante plebe iudicia equestris ordinis ; quæ fere ante annos x Sylla sustulerat . uocat iudicia equestris ordinis ea , quæ Sylla sustulit : cum non unius equestris ordinis , sed omnium ordinum iudicia fuerint : siquidem , ut omnibus ordinibus iudicandi potestas daretur , lex Plotia sanxerat . quòd si quis dixerit ; fieri posse , ut , Plotia lege ante Syllam dictatorem abrogata , rursus Gracchi lex restituta sit ; ideoq; Syllam , lege Gracchi postea sublata , equestris ordinis iudicia sustulisse : hic tamen nihil dicet . nam cum Pedianus illa , quæ ipsa recitauimus , literis mandauit : Gracchus legem tulerat , ut equites Romani iudicarent : iudicauerunt per annos XL : de Gracchi tantum lege uidetur accepisse , oblitus uidelicet Plotiae legis , de quæ scripsit postea idem in commentario orationis pro C. Cornelio . Quòd autem ab eo anno , quo Gracchus eam legem tulit , ad Syllam dictatorem annos XL numerat : id si paulo subtilius ad ueritatem uelis reuocare , falsum inuenitur : cum inter consulatum Opimii , qui Gracchum occidit , & dictaturam Syllæ anni XL i intersint ; nec tamen Opimio consule , sed biennio ante , ut ex epitome Liuiana Plutarchoq; cognoscitur , Gracchus in primo tribunatu eam legem rogauerit . sed est hoc apud scriptores antiquos in more positum , ut integros numeros malint , decem , centum , mille , quam cum exigui numeri additione , pronunciare . quod à Pediano factum , mirum non est ; cum ipse à Cicerone idem esse factum animaduertisset . nam in oratione aduerfus L. Pisonem , cum dixisset Ego in C. Rabirio perduellionis reo XL annis ante me consulem interpositam senatus auctoritatem sustinui contra inuidiam , atque defendi ; subiungit Pedianus hæc : Possit aliquis credere , lapsum memoria Ciceronem ; qui dicat , XL annis ante se consulem factum

Etum esse S. C. aduersus L. Appuleium Saturninum tribunum pl. cum XXXVI anni à C. Mario L. Valerio Flacco cos. numerentur. sed hic non subtilis computatio annorum facta est; uerum summatim tempus comprehensum est: & perinde accipiendum, ac si dixerit, prope XL annis. hæc enim consuetudo est ipsius Ciceronis. itaque in ea quoque, quam habuit in Catilinam in senatu, cum octauus decimus dies esset, postea quām factum s. C. ut uiderent consules ne quid resp. detrimenti caperet, dixit: Vigesimum iam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis.

Præterea, cum senatores per XI annos, hoc est ab eo anno, quo Sylla dictator est factus, ad Pompeii & Crassi primum consulatum soli potestatem habuerint iudicandi; integrum tamen numerum Cicero ponit in II in Verrem actione. ait enim sic. Omnia non modo commemorabuntur, sed etiam, expositis certis rebus, agentur, quæ intra X annos, postea quām iudicia ad senatum translata sunt, in rebus iudicandis nefarie, flagitioseq; facta sunt.

quem Pedianus imitatus est, cum dixit, Senatorius ordo iudicauit per X annos, turpiter. idem tamen, quod intelligeret non plane X annos fuisse, sed XI, quibus ordo senatorius iudicauit, alio loco dixit: Flagitante plebe iudicia equestris ordinis, quæ fere ante annos X uictor Sylla sustulerat. In eo certe nimis magnum Cicero numeri fecit incrementum, quod eo, de quo meminimus, loco, equestrem ordinem annos prope I continuos iudicasse dixit: cum anni tantum XLIII fuerint. sed oratoriæ licentiæ datur, ut res in narrando plus interdum, quām concedit ueritas, efferatur. quanquam historici quoque, qui quidem arctioribus tradendæ ueritatis legibus astringi uidentur, id sibi iuris arrogarunt. nam Liuius, Vrbs, inquit, à Romulo uiribus datis, tantum ualuit, ut in XL deinde annos tutam pacem haberet. cum Numæ regnum intelligat, quod per annos XLIII, perpetua pâce, durauit. Tertius restat de tribus, quos proposui, locus in Cicerone considerandus. nam cum in ea pro C. Cornelio dixerit, Lege Plotia primum senatores cum equitibus Romanis iudicasse; falsum hoc esse, possit aliquis obiicere; cum biennio ante M. Liuius Drusus, quod Appiani uerbis iam ostendimus, legem tulerit, ut cum equitibus senatores pari numero iudicia tractarent. Respondemus: utrumque uerum esse; & lege Plotia primum senatores cum equitibus iudicasse; &

De legibus

se; & Drusum tamen ante rogationem tulisse, ut cum equitibus senatores iudicarent. nam etsi lege Drusi ita sanctum est: tamen, quod ea lex iussit, propterea non est obseruatum; quod eo ipso anno L. Marcius Philippus consul, inimicus Drusi, obtinuit à senatu, ut leges eius omnes uno s. c. tollerentur: itaque decretum est, contra auspicia esse latae, neque iis populum teneri. hoc tum à Pediano in commentario Cornelianæ, tum à Cicerone in lib. de legibus II, & in oratione pro domo sua proditum est. ut omittam quod in Appiani notauimus historia, e quites, Druso imperfecto, lege Gracchi iudicasse de iis, quorum dolo malo bellum Italicum esse commotum diceretur, idq; ex ea lege, quam de maiestate Q. Varius tribunus pl. eo anno rogauit. quo in nomine mendosi sunt ii, qui typis impressi ueneunt, Appiani libri. nam, pro Q. Varius, habent Q. Valerius: cum legem illam de maiestate non à Valerio, sed à Vario latam esse, Valerius, Cicero pro C. Cornelio, & in Bruto, & Pedianus declarant. Venio nunc ad leges ipsas, quas x nominaui, Semproniam, Seruiliam, Liuiam, Plotiam, Corneliam, Vatiniam, Aureliam, Pompeiam, Iuliam, Antoniam: quibus de singulis ita nobis est agendum, ut, temporum ratione seruata, prima quæque cognoscatur. Ante C. Sempronii Gracchi tribunatum soli senatores, uetustissima, ut opinor, Romuli lege, iudicabant, exceptis caassis, in quibus de pecuniis ob iudicandum captis agebantur. nam de his ad equites quæstio pertinebat. idq; non antiquum fuisse, sed tributum esse equestri ordini ætate Ti. Sempronii Gracchi, Tiberii & Caii patris, qui etiam senatum, quod id fieri passus esset, reprehenderit, cum futuras ex eo publicas discordias calamitatesq; prædiceret; Appianus historiæ suæ lib. I scriptum reliquit. C. Gracchus, Tiberii filius, tribunus pl. Cn. Domitio Ahenobarbo, C. Fannio Nepote cos. legem tulit, quam paucis ante annis frater eius Tiberius ferre conatus erat, ut equites soli iudicarent. sic enim, contra quām Plutarchus prodidit, ex Velleio, Pediano, Appiano, Cicerone ipso probauit. Postea Q. Seruilius Cæpio consul, qui deinde cum Cimbris male pugnauit, legem rogauit, ut cum equitibus, qui antea lege C. Gracchi soli iudicauerant, etiam senatores iudicarent. hanc tamen legem, quam & Cassiodorus, & Obsequens, & Cicero ipse latam significant, non multo post esse abrogatam, ex eo suspicor, quod paucis post annis
C. Norbanum,

C. Norbanum, quo accusante Cæpio damnatus erat, non ab equi tibus, & senatoribus, sed à solis equitibus esse iudicatum, Cicero lib. II de oratore declarat his uerbis. Animos equitum Romanorum, apud quos tum iudices caussa agebatur, ad Q. Cæpionis odium, à quo erant ipsi propter iudicia abalienati, renouabam, atque reuocabam. Facit etiam mecum illa ratio, quòd, cum M. Liuius Drusus tribunus pl. Philippo & Cæsare cos. legem tulerit, ut cum equitibus senatores iudicarent; quod proxime, cum de lege Liuia agetur, probabimus: manifestum est, solos equites ante Drusi tribunatum iudicasse. Præterea, scriptum est apud Ciceronem in oratione pro C. Cornelio, non ante legem Plotiam senatores cum equitibus iudicasse. at, legem Plotiam Pompeio Strabone, & Porcio Catone cos. latam esse, Pedianus docet. ex quo, legis Seruiliæ de communicandis inter equites & senatores iudiciis nullam habitam esse rationem, ac ne Liuiæ quidem, quæ id sanxit, facile est cognoscere. Post Cæpionem M. Liuius Drusus tribunus pl. eius Drusi filius, quo tribuno pl. ad labefactandam C. Gracchi potentiam senatus usus erat, L. Marcio Philippo, Sex. Iulio Cæsare cos. tulit ad populum, ut cum equitibus senatores caussas cognoscerent. cuius legibus, Philippo consule referente, s. c. sublati, in eundem, quo ante fuerat, statum re iudicaria restituta, soli equites ex lege Gracchi iudicarunt. Anno deinde interiecto, M. Plautius Siluanus tribunus pl. Cn. Pompeio Strabone, L. Porcio Catone cos. qui fuit annus belli Italici secundus, tulit ad populum, ut singulæ tribus è suo numero quinos denos, per annum iudicatueros, suffragio crearent. quo factum est, ut senatores quoque in eo numero essent, & quidam etiam ex ipsa plebe. Post uictor Sylla, dictator primus reip. constituendæ caussa factus, infensus equitibus, quia pro Cinnanis partibus steterant, legem tulit, ut nemo, nisi qui senator esset, iudicare posset. quod ante C. Gracchi tribunatum fieri solitum esse, diximus. Sylla mortuo, quod ille sanxerat, per annos XI seruatum est, hoc est, usque ad Cn. Pompeii & M. Crassi primum consulatum: quo anno L. Aurelius Cotta prætor populum rogauit, populusq; iussit, ut tres ordinis, senatores, equites, tribuni ærarii simul iudicarent. tametsi, & centurionibus aditum ad res iudicandas patuisse hac ipsa lege, & sequentibus Pompeia, Iulia, censu tamen præfinito, Cicero docet

De legibus

in Philippica I. uidetur autem Paterculus , nisi mendosi libri sunt , neque tempus , neque sententiam huius legis perfecte nouisse : qui lib. II legem à Cotta latam per id tempus significet , quo Gabinius tribunus pl. rogationem tulit , ut Pompeius contra piratas summo cum imperio mitteretur . quod falsum esse constat . nam Gabinius biennio post Pompeii consulatum , hoc est Pisone & Glabrone cos. eam legem tulit : quod & Velleius ipse afferit , & inde facile licet existimare , quod , absoluto bello piratico , statim C. Manilius tribunus pl. tulit ad populum , ut Mithridaticum bellum Pompeio mandaretur . id Plutarchus Velleiusq; confirmant . Manilium autem legem Cicerone prætore latam esse , luculenta ipsius oratio declarat . porro autem Ciceronem gesuisse præturam Lepido & Tullio cos. qui fuit annus post Pisonis & Glabronis consulatum proximus , quis est qui ignoret ? testem habemus Pedianum : ut alia , quæ facile probarent , argumenta prætermittam . tulit igitur de piratico bello rogationem Gabinius tribunus pl. Pisone & Glabrone cos. at Cotta , cum rogationem de iudiciis eo anno tulerit , quo designatus ædilis Cicero Verrem accusauit , defendantे Hortensio consule designato ; plane uidetur eo anno tulisse , quo Pompeius & Crassus consules fuerunt . quod aperte Dio narrat . Hoc de tempore . Quod ad sententiam attinet ; non uideo , qui probari possit id , quod idem narrat , Cottam iudicandi munus inter equites & senatum æqualiter esse partitum : cum , eam potestatem non his modo , sed præterea tribunis ærariis esse permissem , sexcenti loci demonstreret . nisi forte illud (libenter enim tueor antiquitatem) Aequaliter inter utrumque ordinem partitus est , ideo Paterculus dixit , ut significaret non solum senatum , ut antea , sed equestrem pariter ordinem post legem Aureliam iudicasse : ut ærarios tribunos , qui deinde cum senatoribus & equitibus iudicarunt , et si non nominauit , non tamen exclusisse uideatur . quo modo & Ciceronem lib. V in Verrem locutum uidemus . ait enim , cum Cottæ legem significet . Iudicium de iudicibus , & de te futurum est . at quo tempore futurum est ? nempe eo , cum populus R. aliud genus hominum , atque aliud ordinem ad res iudicandas requirit , nempe ea lege de iudiciis iudicibusq; nouis promulgata . Alium ordinem , dixit , cum tamen non uno de ordine , sed de tribus , hoc est , de senatoribus , equitibus , tribunis ærariis in ea lege mentio fieret . Eodemq;

demq; modo , cum , censorum iudicia rescissa esse iudicum sententiis, significare uellet, in oratione pro Cluentio locutus est. Senatores, inquit, equitesq; Romani in compluribus iam reis, quos contra leges pecunias accepisse subscriptum est, suæ potius religioni, quam censorum opinioni, paruerunt. et in Diuinatione : Iudiciorum leuitate ordo quoque alius ad res iudicandas postulatur . Pedianus etiam in commentario II orationis in Verrem , Cottam , inquit, prætorem significat , qui legem promulgarat de restituendis equestri ordini iudiciis. cum tamen Cottæ lex non de uno equestri ordine, sed de senatoribus , equitibus , tribunis ærariis mentionem faceret. Plutarchus etiam in Pompeio iudicia ad equites ait esse translatæ : cum tamen lege Cottæ inter tres ordines essent communicata . Quòd si quis putat in uno ordine , quem Cicero ad res iudicandas requiri significat , simul cum equitibus tribunos ærarios intelligi ; opinione fallitur. nam senatores , equites, tribuni ærarii, non ordines duo, sed tres à scriptoribus antiquis appellantur. itaque Pedianus in commentario Cornelianæ , L. Cotta, inquit, lege sua iudicia inter tres ordines communicauit, senatum , equites, tribunos ærarios : et in commentariis duarum orationum, in Pisonem, in extre mo ; pro Milone , in principio . Lex Vatinia secuta est . tulit enim eam , ut opinor, P. Vatinius tribunus pl. Cæsare & Bibulo cos. qua sententia, nondum inuenire potui : sed fuisse popularem, cum Vatinius senatum , senatus illum uehementer oderit, facile possum existimare. Lex Pompeia , quam tulit Cn. Pompeius Magnus in consulatu II, nihil ab Aurelia de tribus ordinibus discrepabat, (nam po stea de tribus ordinibus iudicantibus exempla multa sunt , maximeq; apud Pedianum)sed ex amplissimo censu, è centuriis legi iudices iubebat. Iulia , quam C. Julius Cæsar, rerum potitus, tulit, iudicia ad duo genera iudicum rededit, equestrem ordinem, ac senatorium ; tribunos ærarios , quod erat tertium , sustulit . Antonia consularis, M. Antonii, qui III uir fuit, hoc sanxit , ut ad duas iudicium decurias accederet tertia è centurionibus, hoc est, ut cū equitibus, & senatoribus (tertium enim ordinem , tribunos ærarios lex Iulia sustulerat) centuriones iudicarent . quod genus hominum ne superiores quidem leges, Iulia , Pompeia , Aurelia , iudicandi iure excluferant ; sed præscriperant, quo censu eos esse oporteret : sicuti senatoribus quoque , & equitibus , & tribunis ærariis census erat

De legibus

præfinitus: cum in iudice, ut ait Cicero, & fortuna spectari deberet, & dignitas. Antonii uero lex plus æquo impudens & dissoluta, quæ rationem census nullam habuit, omnibus, quicunque ordinem duxisserent, iudicandi potestatem permisit. atque hanc Antonii legem de tribus decuriis non esse abrogatam, cum ille hostis iudicatus est, cum eiusdem legem de sacerdotiis abrogatam esse supra docuerim, è Suetonio cognoscitur: qui in Augusto ita scripsit: Ad tres iudicū decurias quartam addidit, ex inferiore censu, quæ ducenariorum vocaretur, iudicarentq; de leuioribus summis. Hæc de ordine iudiciorum, pro uariis legibus, uario. De numero autem iudicium, lex Gracchi CCC fecit, omnes ex equestri ordine, totidem, quot antea senatores iudices fuerant: lex Drusii CCC equites, & CCC senatores, numero pari: lex Plautii DXXV: iussit enim è singulis tribubus, quæ XXXV erant, quinos denos creari: lex Syllæ CCC, omnes ex ordine senatorio. lex Aurelia cum lege Syllæ de numero, ut opinor, congruebat, cum in ordinibus discreparet. nam libro epist. fam. VIII de iudicibus CCC, cum lex Aurelia seruaretur, mentionem fieri uideo. quod si ita est; auctum deinde numerum esse lege Pompeii, uere dicemus: quia Velleius auum suum inter CCCLX à Pompeio lectum esse narrat, eundemq; numerum Plutarchus in Pompeio tradidit. lex Cæsaris, cum de tribus ordinibus unum, ut diximus, sustulerit; numerum simul iudicium, ut ego sentio, commutauit. lex Antonii cum tertiam decuriam addiderit; satis liquet, eorum, qui res iudicarent, ampliorem numerum esse factum. quem rursus & ab Augusto esse auctum, cum ad tres decurias quartam addidit, facile cognoscitur. De iudicium ætate legem fuisse, ne quis intra XXX ætatis annum iudicaret, facile possum ex eo coniicere, quòd Suetonius de Augusto scripsit: Iudices à XXV ætatis anno elegit, id est, quinquennio maturius, quam solebant. Callistratus quidem iurisconsultus, lege Iulia cautum esse, ait, ne minor annis XX iudicare cogeretur, ne ue minorem annis XX compromissarium iudicem liceret eligere. Sanxit idem eadem lege, ut opinor, de numero patronorum. nam ante L. Domitii Ahenobarbi, & Ap. Claudii Pulchri consulatum raro quisquam pluribus, quam quatuor, patronis usus erat. his consulibus M. Scaurū, de repetundis accusatum, sex defenderunt. eoq; progressa res est, ut eadem cauſa post bella ciuilia non nunquam à duodeciñ patronis

nis ageretur. cui licentiæ, ut in Pediano scriptum est, C. Cæsar dictator lege modum imposuit. Et fortasse idem Cæsar, qua in lege de numero patronorū, in eadem tulit de ratione iudicandi. quod Gellius lib. xiiii, cap. ii significare uidetur his uerbis: Atque in rerū quidem diffissionibus, comperendinationibusq; & aliis quibusdam legitimis in rebus ex ipsa lege Iulia, & ex Sabini Massurii, & ex quo-rundam aliorum iuris peritoruni commentariis commoniti sumus. Legimus etiam apud Priscianum de lege Lætoria, quæ minorem annis xxv stipulari uetabat. De diebus quoque iudiciariis leges non minat Vlpianus his uerbis: Si feriatis diebus fuerit iudicatum; lege cautum est, ne iis diebus iudicatum sit, nisi ex uoluntate partium; &, quod aliter aduersus ea iudicatum erit, ne quis iudicatum facere, ne ue soluere debeat; ne ue quis, ad quem ea de re aditum erit, iudicatum facere cogat. In hoc ordine locum habent leges illæ, quæ & de personis, quæ facinus iudicare possent, & de cauissis, in quibus possent, tum de indiciis, deq; testimonii dicendi potestate agebant. Ac primum illud ponatur, legibus eos iure iudicandi exclusos non esse, quos ignominia censores notassent. id Cicero significat his uerbis in oratione pro Cluentio. In omnibus legibus, quibus exceptum est, de quibus cauissis aut magistratum capere non liceat, aut iudicem legi, aut alterum accusare, hæc ignominia caussa prætermissa est. timoris enim caussam, non uitæ pœnam, in illa potestate esse uoluerunt. et ibidem, paulo post, Prætores urb. qui iurati debent optimum quenque in selectos iudices referre, nunquam sibi ad eam rem censoriam ignominiam impedimento esse duxerunt. postea tamen inductum lege Iulia, ut senatu moti iudicare non possent. quod & lege Cassius, de senatoribus, traditū est; & Paulus quoque, ut proxime docebimus, significat. Turpi autē iudicio damna tis ademptam esse iudicandi potestatem, idem Cicero in eadem oratione, paulo ante, demonstrat. Quod si, inquit, illud iudicium putaretur: ut ceteri, turpi iudicio damnati, in perpetuum omni honore, ac dignitate priuantur; sic hominibus ignominia notatis neque ad honorē aditus, neque in curiam reditus esset. turpia uero, famosaq; iudicia erant, calumniæ, præuaricationis, furti, ui bonorū raporum, iniuriarum, de dolo malo, pro socio, mandati, tutelæ, depositi, & alia quædam à Iuliano memorata digest. lib. iii. Famosos etiam, non minus, quam qui turpi iudicio damnati essent, Pegasus & Ner-

De legibus

ua filius eos iudicarunt , qui quæstus caussa in certamina descendif-
sent , aut propter præmium in scenam prodiissent . athletas autem ,
quia ludicram artem non facere , sed uitutis gratia exerceri uide-
rentur , infamia liberabant Sabinus & Cassius . quæ scripta sunt apud
Vlpianum . Præterea , cum ab eodem ita traditum sit lib. digest.
XLVIII ; qui iudicio publico damnatus esset , eum ius accusandi
non habuisse , nisi si libertorum , uel patronorum suorum mortem ,
uel rem suam exequeretur ; consentaneum uideri potest , eundem
iudicandi munere exclusum . quanquam ad rationem accedit aucto-
ritas . nam ita scriptum postea comperi apud Marcellum iurisconsul-
tum . Omnes etiam de ui priuata damnatos iudicare lex Iulia prohi-
bebat . qua de re Martianus his uerbis lib. dig. XLVIII : De ui pri-
uata damnati pars tertia bonorum ex lege Iulia publicatur : & cau-
tum est , ne senator sit , aut decurio , aut ullum honorem capiat ; ne
ue in eum ordinem sedeat , ne ue iudex sit . Huc illa pertinent , quæ
tradita sunt à Paulo iurisconsulto : quæ seruata credimus etiam reip.
temporibus . nihil enim à iure , aut æquo dissentunt . Quidam , in-
quit , lege impediuntur , ne iudices sint ; quidam moribus , quidam
natura : natura , ut surdus , mutus , & perpetuo furiosus , & impubes ,
quia iudicio carent : moribus , ut feminæ , & serui ; non , quia non ha-
beant iudicium ; sed , quia receptum est , ne ciuilibus fungantur offi-
ciis : lege , qui senatu motus est . qui uero possunt esse iudices , nihil
interest , in potestate , an sui iuris sint . Cum iudicibus recte coniun-
gentur testes . itaque subscribemus ea , quæ de testimonio dicendo
idem Paulus tradidit . Lege , inquit , Iulia , & Papiæ iudiciorum publi-
corum cauetur , ne cui inuito denuncietur , ut testimonium dicat
aduersus sacerorum , generum , uitricum , priuignum . Cassius etiam
Longinus ; cuius libri non extant ; sed eorum testimonio Martia-
nus digestorum lib. I utitur ; putabat , ei , qui ob turpitudinem se-
natu motus , nec restitutus esset , non licere neque iudicare , neque
testimonium dicere : quia lex Iulia repetundarum ea fieri uetaret .
Calumniæ damnatis publico iudicio quid licuerit , satis aperte Pa-
piniani præclara sane uerba demonstrant . Quæsitum , inquit , scio ,
an in publicis iudiciis calumniæ damnati testimonium iudicio pu-
blico perhibere possint . sed neque lege Rhemmia prohibentur ;
& leges Iuliæ de ui , repetundarum , peculatus eos homines testimo-
nium dicere non ueterunt . ueruntamen , quod legibus omissum
est ,

est, non omittetur religione iudicantium: ad quorum officium pertinet, eius quoque testimonii fidem, quod integræ frontis homo dixerit, perpendere. Mulieribus quoque uidetur licuisse testimonium dicere: siquidem, non licuisse de adulterio damnatis, Paulus indicat his uerbis: Ex eo, quod prohibet lex Iulia de adulteriis testimonium dicere condemnatam mulierem, colligitur, etiam mulieres testimonium in iudicio dicendi ius habere. Dictum est de iudicio, & testimonio: supereft de indicio. Senatori indicium profiteri saluis legibus non licebat. aliis impunitas dabatur, nec tamen omnibus in cauſſis, ſed proditionis, maiestatis, & ſi quid huiusmodi: in cauſſa repetundarum non dabatur: itaque nec per indices agi ſolitam eſſe legimus. Non eſt ab hoc genere aliena Memmia lex; quæ eorū, qui reip. cauſſa abeffent, recipi nomina uetabat. itaque C. Cæſar, cum in prouinciam, peracto consulatu, abiſſet, & ab L. Antistio tribuno pl. Romæ appellatus eſſet, appellato collegio obtinuit, cum reip. cauſſa abeffet, reus ne fieret. at M. Antonius, ille diſertus, L. Crassī æmulus in oratoria laude, cum, quæſtor in Afiam proficisciens, Brundusium iam perueniſſet; literis certior factus, inceſti ſe poſtulatum apud L. Cassium prætorem, cuius tribunal, propter nimiam feueritatem, ſcopulus reorum putabatur, legis Memmiæ beneficio uti noſuit; ne ſibi male conſcius uideri poſſet; ſtatimq; in urbem recurrit, &, cauſſa dicta, aſſolutus eſt. hanc legem Cicero significat in oratione in Vatinium, cum ait: Cum tibi, utrum uelles, liceret. poterat enim Vatinus, cum legatus eſſet, iudicium recuſare. quod ei per legem Memmiā licebat. Cur igitur, inquit, Cicero, cum legationis perfugio, quod lex Memmia tibi dabat, uti noſueris; poſtea, ne cauſſam diceres, tribunos pl. appellaſti? Non abhorret à legibus de iudiciis lex illa, quam C. Calpurnio Pifone M. Acilio Glabrone coſ. C. Cornelius tribunus pl. tulit, ut prætores ex edictis ſuis perpetuis ius dicere: cum antea, ut quisque auaritia, aut ambitione ducebatur, uarie ius dicere conſueſſent. In iure ciuili & coniugia ſunt: de quibus illa fuit admodum præclaræ lex, quam à Romulo latam Dionysius & Plutarchus prodidere, ut uxor uiro pecuniarum ſacrorumq; omnium eſſet ſocia, eiq; ſi ſine liberis & in teſtato diem obiſſet, heres eſſet; ſin filios reliquiſſet, æqualem cum iis partem poſſideret: quæ ſi aduersus uirum

De legibus

uirum delinqueret, uir ipse cum propinquis eam iudicaret, &, si aut impudica fuisset, aut uenefica in liberos suos, aut etiam uinum ebibisset, (hæc enim omnia Romulus capitalia esse uoluit) morte multaret, uel, si mallet, diuortium faceret. quòd si quis alia de cauſa uxorem repudiasset; eius bonorum partem ad uxorem pertinere, partem uero Cereri sacram esse iussit. diis porro inferis, qui diuortium faceret, sacrificare uoluit. ita probas mulieres, & uiro obſequentes, tum præmio, tum poena Romulus aſfecit. quæ lex ad matrimonii concordiam ita ualuit, ut per annos DXX nullum diuortium in urbe fuerit. mores enim ad ingenium uiri unaquæque fingebat, eiq; in omnibus rebus morigera fidem officiumq; præstabat. Legem etiam uideo fuisse, illam quidem paulo ſeuériorem, ſed ad augendam uiribus ciuitatem utiliſſimam, ut, quicunque per ætatem uxorem ducere poffent, omnes ducerent, quaq; genita eſſent, educarent. qua lege factum eſt, ut maximis cladibus ciuitas affecta, preſertim ſecundo Punico bello, nunquam tamen penitus exhauiretur, ſed nouos ſemper exercitus ſummitteret; adeo, ut extremis illius belli temporibus, poſt multas legiones occidione cæſas, tamen ſupra C millia ciuium Romanorum in armis fuerit. Poſt Romulum Numa quiddam lege fanxit, quod ad tuendam matrimonii fidem ac religionē pertinuit. ſcripſit enim hæc in pellices; quæ legimus in Gellio. Pellex ædem Iunonis non tangito. ſi tangit; Iunoni, crinibus demiffis, agnum feminam cædit. Fuit illa quoque lex de coniugiis, quam in XII tab. x uiri ſcripſerunt, ne patriciis liceret cum plebe connubio iungi. quod eo consilio factum eſt, ne per nuptias reconciliati iſdem animis contra x uiros, qui deponere imperium nolebant, pro libertate consentirent. quam legem paucis poſt annis C. Canuleius tribunus pl. abrogauit, lege lata, ut patrum & plebis promiscua connubia eſſent. in quo tamen patres acerrime repugnauunt; qui contaminari ſanguinem ſuum, confundi iura gentium ea rogatione arbitrabantur; cum tamen ad ciuium concordiam, in qua ciuitatum ſita ſalus eſt, nihil eſſet utilius. Legem etiam uideo fuisse, ne libertinam ingenuus, aut libertinus ingenuam uxorem duceret. nam s. C. Hispalæ Fecenæ libertinæ confeſſum eſſe ſcribit Liuius, ut ei nubere ingenuo liceret. quo patet, libertinis cum reliquis ciuibus connubia non fuisse. Poſtea lege Papia cautum

cautum est, ut omnibus ingenuis, præter senatores, eorumq; libe-
ros, uxores libertinas habere liceret: hoc Julianus: addit Vlpianus:
Si senator libertinam habuerit uxorem; quamvis interim uxor non
sit, attamen in ea conditione est, ut, si amiserit dignitatem, uxor esse
incipiat. Et Paulus ex lege Iulia subiungit: Qui senator est, qui ue
filius, nepos, pronepos ue, ex filio, uel ex filia natus; cuius eorū est,
erit ue, ne quis eorum sponsam, uxorem ue sciens dolo malo habeto
libertinam, aut eam, quæ ipsa, cuius ue pater, mater ue artem ludic-
ram facit, fecit ue: ne ue senatoris filia, neptis ue, ex filio, proneptis
ue ex nepote, filio nato, nata, libertino, ei ue, qui ipse, cuius ue pa-
ter, materue artem ludicram facit, fecit ue, sponsa, nupta ue sciens
dolo malo esto. Propterea reprehēdit in orationibus Cicero M. An-
tonium, qui libertini hominis, Q. Fadii, filiam uxorem duxerat.

Non omittendum quod apud Callistratum legimus; v legibus mu-
lieris damnatae dotem publicatam, maiestatis, uis publicæ, paricidii,
ueneficii, de sicariis. Nunc agamus de iure ac libertate ciuium R.
quo de genere primum Sacratis legibus, deinde XII tab. sancitum
est, ut neque priuatis hominibus leges irrogarentur, hoc est, ne pri-
uilegia ferri possent, nec de capite ciuis, nisi comitiis centuriatis, ro-
gari liceret. quod utrunque memorat Cicero in oratione pro Sex-
tio, & in suas leges lib. de legib. IIII transtulit. Legem autē de pro-
uocatione ad populum ter à Valeria familia latam animaduerti; sed
tertio M. Valerius consul diligentius eam sanxit, adscripta poena, si
quis eum, qui prouocasset, uirgis cecidisset, securi ue necasset. at
qua poena? hac una, improbe fecisse. ea tum probitas erat, ut igno-
minia non minus, quam acerbissima poena, timeretur. Postea lex
Porcia, quam fortasse M. Porcius Cato, ille maior, in consulatu tu-
lit; et si neque Plutarchus in eius uita, neque alias, quod memine-
rim, ullam mentionem facit; ne ciuem Romanum uerberari, neca-
ri ue liceret; si quis fecisset, graui poena puniretur. qua in sententia
leges alias deinde scriptas esse, significat in coniuratione Catilinae Sa-
lustius, cum ait: An, quia lex Porcia uetat? at aliæ leges item conde-
mnatis ciuibus non animā eripi, sed exilium permitti iubent. pro-
pterea uidemus in criminum suspicione seruos ad eliciendam uerita-
tem torqueri solitos esse, cum de liberis hominibus quæstionem ha-
beri leges uetarent. quo siebat, ut ii, qui aliquid supplicio dignum
commiserant, seruos, si quos eius culpæ participes, aut consciens ha-

L beabant,

De legibus

bebant, statim liberarent. liberos enim torqueri sciebant non lice-
re. quod cum magistratus, qui iudicio præterat, antequam fieret, fu-
spicaretur, mittebat ad eum, cuius nomen delatum erat, ut seruos
in sua potestate haberet, (sic enim loquebantur) hoc est, ne manu-
mitteret; cum eos ad confitendam ueritatem tormentis cogrueret.
hinc illud apud Liuum lib. viii. Eo anno Minucia Vestalis suspecta
primo propter mundiorem iusto cultum, insimulata deinde apud
Pontifices ab indice seruo, cum decreto eius iussa esset sacris abstine-
re, familiamq; in potestate habere; factio iudicio uiua sub terram ad
portam Collinam dextra via strata defossa Scelerato campo. cum
enim Pontifices fore suspicarentur, ut Minucia, indicium metuens,
seruos, à quibus prodi posset, manumitteret; habere eam in potesta-
te familiam iusserunt. ideo & Pedianus in commentario orationis
pro Milone, Pompeium ad Milonem significat misisse, ut quosdam
seruos, quorum opera in occidendo Clodio usus esse dicebatur, in
potestate sua haberet: Milonem respondisse, ex iis seruis, quos no-
minasset, partim neminem se unquam habuisse, partim manumisisse.
postea quoque lege Iulia Augusti cautum est, ne serui uxoris adul-
terii accusatae intra LX dies manumitterentur: idemq; in seruis pa-
tris eius constitutum. de quo apud iurisconsultos. Tullit & C. Grac-
chus tribunus pl. ne de capite ciuium Romanorum iniussu populi
iudicaretur. qua de lege, miror, cur neque Plutarchus, neque Pa-
terculus, neque Liuius, cum Gracchi ceteras leges cōmemorarent,
uerbum ullum fecerint. Fuerunt hoc de genere & illa, quæ ad mo-
deranda iudicia legibus esse constituta, significat Cicero in oratione
pro domo sua: ne poena capitis cum pecunia coniungeretur: ne nisi
prodita die quis accusaretur: ut ante magistratus accusaret inter-
missa die, quam multam irrogaret, aut iudicaret: ut esset accusatio
trinum nundinum, prodita die, qua iudicium esset futurum. repen-
tina enim accusatione reos opprimi, iniquum, & graue uisum est.
Fuere & de sepulcris leges: quorum iura Romanis sacra fuisse, anti-
quæ legis illa uerba declarant: Vbi corpus demortui hominis con-
das, sacer esto: et illa; Ne quis uestibulum aditum ue ad sepulcrū
usu capito, neu bustum uiolato: et illa; Deorum manum iura san-
cta sunt. quod & postea seruatum esse, irrogata uiolantibus poena,
postiores iurisconsulti Vlpianus, Paulus, Caius tradiderunt. In ur-
be sepeliri, neque ante XII tab. usitatum fuit, & deinde lex ipsa XII
tab.

tab. uetuit his uerbis : In urbe ne sepelito , ne ue urito . id autem opinor , tum ut ab oculis uiuentium cadauera , quæ mœstiam animis inferunt , quamprimum amouerentur ; tum ne cœlum illud urbanū , unde proxime spiritus duceretur , tetro putrescentium corporum nondore corruptum , pestem aliquam importaret . quod autem à docto & diligentí viro scriptum est , ante XII tab. consuetudinem fuisse , ut intra urbem mortui sepelirentur : id referri uidetur à Cicerone , qui lib. II de legibus ita scriptum reliquit . Credo fuisse aut eos , quibus hoc ante hanc legem uirtutis caussa tributum est , ut Poplicolæ , ut Tuberto ; quod eorum posteri iure tenuerunt ; aut eos , si qui hoc , ut C. Fabricius , uirtutis caussa soluti legibus , consecutisunt . plane significat , etiam ante XII tab. intra urbem sepeliri non licuisse : siquidem Poplicolæ & Tuberto uirtutis caussa tributum est . quod ipsum & Dionysius confirmat , & Plutarchus in Poplicola , his fere uerbis , aut certe hac sententia : Decretum est , ut intra urbem iuxta Veliam sepe liretur , utiq; eius posteris idem ius esset : qui tamen ætate nostra eo iure non utuntur : sed , ubi quis de genere Valerio mortuus est , cadavere in eum locum , ubi Poplicola sepultus est , delato , extollitur accensa fax ; deinde eadem demittitur . quo genere quandam uetus iuri imaginem ostendunt : ut perspicuum sit , eo se , si uelint , uti posse . Seruius quidem , ubi exponit illud Virgilii , Aen. lib. XI . Finitimos tollunt in agros , urbiq; remittunt , Duilio consule primum à senatu decretū esse ait , ne quis in urbe sepeliretur . quod imperatores quoque Adrianus , & Antoninus Pius renouarunt : & fuisse hanc ueterē consuetudinem , patet in l. mortuorum , c. de religiosis , & sumptibus funerum . Datum etiam decreto senatus iis , qui triumphassent , ut , cum eorum corpora extra urbem cremata essent , in urbem ossa & cineres referrentur , huniqt; mandarentur . hoc Pyrrhonem Lyparæū scripsisse tradit Plutarchus in libro Romanarum rerum . Sumptum in mortuis & lamentationem XII tab. sustulerunt . quo utrumque in genere stulte nimis & pueriliter hodie peccatur . cetera , quæ scripta sunt in XII tab. quæ ad hoc genus pertinent , quia lib. II de legibus à Cicerone cōmemorantur , huc transferre non necesse duximus . illa , quæ ab aliis scripta obseruauimus , de sepulcrorum ratione adscribe mus : ac primum hoc , in agris sepulcra fuisse ; in agri uenditione , iura tamen sepulcrorum penes eum , qui uenderet , remansisse ; eumq; si bi tantum agri in uenditione excepisse , quantum adeundo sepulcro

De legibus

satis esset: quod qui non faceret, ei summo probro ac turpitudini fuisse. unde illud in oratione Ciceronis pro Roscio Amerino: Cui de tanto patrimonio ne iter quidem ad sepulcrum patrium relictum est. hac autem ipsa de re Pomponius iurisconsultus ita scripsit: Dominis fundorum, in quibus sepulcra fecerint, etiam post uenditos fundos adeundorum sepulcrorum ius est. tum igitur in agris, tum iuxta militares, uel publicas vias uel cadauera, uel, si cremata essent, cineres condebantur. nam & sepeliendi cadaueris, & cremandi consuetudinem fuisse, indicat illud in XII tab. In urbe ne sepelito, ne ue urito. et illud, quod in II de legibus scripsit Cicero: P. Cornelium Africatum sepultum esse, L. Cornelium Syllam primum è Cornelii cremari uoluisse. Sepeliri autem antiquius fuisse, quam cremari, Plinius lib. VII, cap. LIII declarat his uerbis: Ipsum cremari, apud Romanos non fuit ueteris instituti. terra condebantur. at, postquam longinquis bellis obrutos erui cognouere, tunc institutum. et tamen multæ familiae prisca seruauere ritus: sicut in Cornelia nemo ante Syllam dictatorem traditur crematus, idq; uoluisse ueritum talionē, eruto C. Marii cadauere. hæc Plinius: cui, quod ante XII tab. in more fuerit, id uetus non uideri, mirum est. Cremandi consuetudo usque ad Antoninorum imperatorum ætatem perduravit. rursus terra condi cœptum est. Illud ex Festo Pompeio scitu dignum, ante, quam cadauer ad pyram deferretur, digitum abscissum esse; ut, reliquo corpore perusto, ad eum iusta fierent. Cadauere pyræ imposito, qui propinquitate mortuo deuinctus arctissime fuerat, is auersus rogo facem accensam inferebat. Legimus & illud, maiores natu, ad tubas; minores, ad tibias, ad sepulcrum esse delatos; qui uero claris maioribus orti essent, his eorum imagines in funere prælatas. addit Seruius Honoratus, ante sepulcrum aram fieri solitam. quod & Cicero in epist. ad Att. significat. tametsi non aram modo, sed fanum filiarum mortuæ cogitabat. Signum hominis sepulti non unum fuit. nam & lapis, & tegula, & cespes, & tumulus, & cippus sepulturæ locum indica bant. De fœnore leges multæ fuerunt ad auaritiam coercendam. unam Liuius lib. VII nominat; quam C. Marcio, Cn. Manlio cos. duo tribuni pl. M. Duilius, L. Menenius de unciario fœnore tulerunt. et aliquot post annis tulisse ad populum L. Genucium tribunum pl. ne fœnerari liceret, idem Liuius à quibusdam proditum esse tradit. sed; ut est hominum genus lucri appetens; cum uia fraudis inita esset, ut in

in socios, qui non tenebantur iis legibus, nomina transcriberentur, M. Sempronius tribunus pl. L. Cornelio, Q. Minucio cos. legem tulit, ut cum sociis ac nomine latino pecuniæ creditæ ius idem, quod cum ciuibus Romanis, esset. De creditis pecuniis, ob unius fœnatoris libidinem & crudelitatem, qui nexum debitorem formosum adolescentem, de stupro recusantem, uerberibus lacerauerat, C. Petilius, L. Papilius Mugillanus lege sanxerunt, ne quis, nisi noxam meruisset, donec pœnam lueret, in compedibus aut in neruo teneretur: pecuniæ creditæ bona debitoris, non corpus obnoxium esse. idem à posterioribus imperatoribus sanctum. Fœnatores autē olim quadrupli, fures dupli condemnatos, ex quo patet peiorem apud ueteres habitum fœnatorem, quam furem, apud Catonem in lib. de re rust. scriptum est. Licinia consularis, à L. Licinio Lucullo Afia pro consule ad leuandam ære alieno prouinciam lata, primum sanxit, ne supra centesimam iure fœnoris solueretur: deinde, ne maiores essent usuræ, quam quibus ueteri iure pecuniæ antea credebantur: postremo, in quo debitoribus consultum est maxime, ne creditoribus à debitore fœnoris nomine plus liceret accipere, quam quanta fructuum creditoris quarta pars esset. Sunt & illæ duæ de iure ciuili, Cæcilia Didia, Iunia Licinia, utraque consularis. Cæciliam Didiam tulerunt Q. Cæcilius Metellus, T. Didius cos. anno ab V. C. DCLV. Iuniam autem Liciniam D. Iunius Silanus, L. Licinius Murena cos. anno ab V. C. DCXC. nam & Cicero eam consularem uidetur agnoscere, cū ad Cæciliam Didiam adiungat: et, latam, Ciceronis ætate, indicant illa uerba in oratione v in Antonium: Vbi pœnæ recenti lege Iunia & Licinia? De Cæcilia Didia primum illud pono, quod uideo minus esse animaduersum; ab his consulibus non unam legem, sed duas diuersa sententia esse latas. id ego, cum Ciceronis loca contulisse, diligenterq; considerasse, facile potui coniicere. nam in oratione pro domo sua ita scripsit: Quæ est quasi alia uis, quæ sententia Cæciliæ legis & Didiæ, nisi hæc, ne populo necesse sit in coniunctis rebus compluribus, aut id, quod nolit, accipere, aut id, quod uelit, repudiare? quibus uerbis hanc Cæciliæ Didiæ sententiâ fuisse constat, ne diuersis de rebus lex ferretur. at in eadem oratione de alia Cæcilia Didia mentionem fieri, ex ea re, qua de Cicero loquitur, intelligo. loquitur autem de trinundino; quod in seruanda lege ferebatur, & M. Drusi leges, quod in iis ferendis trinundini habita ratio non esset, sublatas

De legibus

sublatas à senatu significat. uerba sunt hæc: Hora fortasse sexta que-
stus sum in iudicio, cum C. Antonium, collegam meum, defendere, quædam de rep. quæ mihi uisa sunt ad illius miseri cauſam pertine-
re. hæc homines improbi ad quosdam uiros fortes longe aliter, at-
que à me dicta erant, detulerunt. hora nona illo ipso die tu es adopta-
tus. si, quod in ceteris legibus trinumnundinum esse oportet, id in
adoptione satis est trium esse horarum: nihil reprehendo. sin eadem
obſeruanda sunt, ut decreuit senatus M. Drusii legibus, quæ contra le-
gem Cæciliam & Didiam latæ effent, populum non teneri: iam intel-
ligis, omni genere iuris, quod in sacris, quod in auspiciis, quod in legi-
bus sit, te tribunum pl. non fuisse? Quid? illa, quæ scripta sunt in ora-
tione V in Antonium, non ne satis aperte declarant, legem Liciniā
de tempore sanxisse, quod in ferenda lege seruari oporteret? quæ,
quo res pateat illustrius, placet recitare. Tulerunt, inquit, tribuni pl.
de prouinciis contra acta Cæsarī, ille biennii, iste sexennii. num etiā
hanc legem populus R. accepit? quid? promulgata fuit? quid? non
ne ante lata, quæm scripta? non ne ante factam uidimus, quæm futurā
quisquam est suspicatus? ubi lex Cæcilia & Didia? ubi promulgatio
trinundinum? ubi poenæ recenti lege Iunia & Licinia? quo in loco
quia Cæciliā Didiā cum Iunia Licinia coniungit, quæ iis, qui tri-
nundinum non seruassent, poenas irrogabant; propterea lib. II epist.
ad Att. ubi Cæciliæ Didiæ pariter & Iuniæ Liciniæ mentio simul fit,
de hac Cæcilia Didia, quæ tempus legum latoribus definiebat, non
de illa, quæ diuersis de rebus legem ferri uetabat, opinor intelligen-
dum. Nunc de Iunia Licinia agamus. hæc, non plane video, quid san-
ixerit. nam, quod aiunt non nulli, eam, festis diebus cum populo agi,
aut legem aliquam promulgari, uetusse: id à quo libro didicerint, nō
inuenio. nemo enim ex iis, quorū scripta æreis typis diuulgata circū-
feruntur, id memoriae mandauit. et, ut aperte meam sententiam pro-
nunciem, quam peritores iudicabunt; uereor ne, quicūque ille fuit,
ex iis uerbis, quæ sunt in oratione pro Sextio, inductus sit in errore.
sunt autem hæc. Iisdem consulibus sedentibus, atque inspectantibus,
lata lex est, ne auspicia ualerent; ne quis obnunciatet; ne quis legi
intercederet; ut omnibus fastis diebus legem ferri liceret; ut lex Ae-
lia, lex Fusia ne ualeret. quæ non ad Iuniam Liciniā, sed ad Fusianā
pertinent. Fusia enim non omnibus diebus fastis, sed iis tantum, qui
comitiales effent, leges ferri iubebat. quod iam antea in ordine le-
gum

gum de comitiis; demonstratum est: quæ fuit igitur, dicet aliquis, Iunia & Liciniæ sententia? forte hæc, ut iis, qui trinundinum in ferenda lege non seruassent, grauiores, quam lex Cæcilia Didia sanxisset, pœnæ irrogarentur. id; puto, declarant illa uerba in Antonium; quæ et si ante recitauimus, iterare tamen, quia postulat locus, non alienū uidetur. Vbi, inquit, lex Cæcilia & Didia? ubi promulgatio. trinundinum? ubi pœnæ recenti lege Iunia & Licinia? Fuit alia Licinia non recens consularis, sed uetus tribunicia, & eiusdem generis Aebutia: quibus hoc rogatum, ut potestas nulla, curatio ue non modo iis, qui de aliqua curatione, aut potestate tulissent, sed nec eorum collegis, cognatis, affinibus mandaretur. Est autem illud animaduertendum; duas fuisse diuersis de rebus Aebutias leges, hanc, de qua meminit Cicero in agraria II, quæ cum Licinia idem sanxit; & illā, quæ XII tab. correxit, quam Gellius lib. XVII, cap. X nominat. Sunt & de iure ciuili Atinia, Furia, Fusia; de quibus meminit Cicero lib. in Verrem IIII: et de ciuium iure omnes fuisse, criminum capitalium publiciq; iudicij nihil attigisse, Pedianus afferit. Atiniam de usucaptionibus fuisse, né furtiuia res usu capi posset, sed eius rei perpetua esset auctoritas, tum iurisconsultorum libri, tum Gellius lib. XVII, cap. VII declarat. etiam lex Iulia, & Plautia, de quibus agetur inter crimina, quasi Atiniæ subscriptentes, rem ui possessam usu capi prohibuerunt. Furiam eam fuisse puto, quam de testamentis esse latam, supra dixi; ne cui plus, quam M nummum, legari posset: alioquin eius, quod amplius legatum esset, quadruplum restituī debere. Fusia sententiam nemo significat. nisi si Furiam & Fusiam eandem putemus: quia Fusios, & Valesios, pro Furiis, Valerii, ueteres dicebant. De ciuitate, quin uel à primis reip. temporibus latæ leges multæ sint, dubitare non licet: sed earum nomina uetustas deleuit. duarum extat mentio apud Liuium. prior sanxit, ut socii ac Latini, qui stirpem ex sese domi relinquenter, ciues Romanii fieri possent. postea, cum ei legi fraudem socii facerent, altera lex, sociarum ciuitatum potentibus legatis, lata est, ne quis quem, ciuitatis mutandæ cauſsa, suum faceret, ne ue alienaret. Aliæ deinde leges, ut res, aut hominum uoluntas tulit, latæ sunt, Seruilia, Licinia Mucia, Iulia, Plautia Papiria, Petronia, Papia. Seruilia fortasse prætoria fuit, aut tribunicia, à C. Seruilio Claucia lata, qui cum L. Saturino tribuno pl. in prætura occisus est. patet enim, hanc legem

ante

De legibus

ante Muciam Liciniam rogatam esse. quod Cicero in ea pro Balbo declarat his uerbis. Quòd si, acerbissima lege Seruilia, principes ui-ri, ac grauissimi & sapientissimi ciues hanc Latinis, id est foederatis, uiam ad ciuitatem populi iussu parere passi sunt: neque in his est hoc reprehensum Licinia & Mucia lege; cum presertim, & quæ sequun-tur. Huius legis hæc sententia fuit, ut Latini, ciuibus Romanis damnatis, ciues ipsi Romani fierent. Licinia & Mucia consularis fuit, L. Crassi & Q. Scæuolæ, ut socii Latini, qui ciues Romani antea facti essent, in suarum ciuitatum iura redigerentur. qua lege ita alienati sunt Italorum animi, ut Italici belli, quod post triennium exortū est, ea uel maxima cauſſa fuerit. hoc spectauit Cicero cū dixit in oratione pro Sextio: Nihil acerbius Latini socii ferre soliti sunt, quam id, quod perraro accidit, ex urbe exire à consulibus iuberi. unam tamen hæc lex habuit exceptionē, ut non omnes plane in suas ciuitates redirent, sed omnes præter eos, qui ciuitatem Romanam lege Seruilia essent consecuti. id mihi demonstrarunt facile illa ucrba, quæ pro Balbo scripsit Cicero: Cum, paucis annis post hanc ciuitatis donationem, acerrima de ciuitate quæſtio Licinia & Mucia lege uenisset; nū quis eorum, qui de foederatis ciuitatibus esset ciuitate donatus, in iudiciū est uocatus? et in eadem infra. Acerbissima lege Seruilia principes uiri, ac grauissimi & sapientissimi ciues hanc Latinis, id est foederatis, uiam ad ciuitatem populi iussu patere passi sunt: neque in his est hoc reprehensum Licinia & Mucia lege. Iulia lata est à L. Cæſare conſule, P. Rutilii collega. ea sanxit, ut iis, qui, bello Italico exorto, in fide manferant, (manferant autem omnes Latini) & iis, qui in fidem postea rediiffent, ciuitas daretur. ita primum Latini, deinde etiam Itali omnes, cum ad amicitiam populi R. rediiffent, ciuitate donati. Iulia autem dicta, quia, cum eius collega Rutilus in prælio esset occisus, solus eā Cæſar ex S. C. tulit. Plautia Papiria, quod ego ſciā, à nemine nominatur: mihi tamen ea, quam Cicero nominat in oratio-ne pro Archia, cū ait; Data ciuitas Siluani lege, & Carbonis; Plautia & Papiria uidetur fuisse, lata à duobus eiusdem anni tribunis pl. M. Plautio Siluano, C. Papirio Carbone, C. Carbonis, eloquentissimi ui-ri, filio, sexennio post quam Crassus & Scæuola legem eam tulerant, de qua proxime meminimus. nam Siluanū Cn. Pompeio Strabone, L. Porcio Catone cos. tribunatum gessisse, Pedianus docet. Carbo-nem autem eodem anno tribunū pl. fuisse, ex eo ſuspicari licet, quòd dem

eum post M. Liui mortem , qui Philippo & Cæfare cos. est interfectus , tribunatum administrasse , Cicero in Oratore significat his uerbis . Me stante C. Carbo C. F. tribunus pl. in concione dixit : O M. Druse ; patrem appello : tu dicere solebas sacram esse remp. quicunque eam uiolassent , ab omnibus esse ei poenas persolutas . patris dictum sapiens temeritas filii comprobauit . præterea cum à duobus eiusdem anni consulibus non esse latam hanc legem , satis liqueat ; quia Silanus & Carbo collegæ in consulatu nunquam fuerunt : necesse est à duobus tribunis pl. latam existimare . quod si à tribunis pl. sequitur , ut ab iis duobus potius , quos nominaui , quam ab aliis : ut tamen de secundo Carbonis tribunatu intelligamus . nā primum cum Q. Vario , C. Curione , Q. Metello , Cn. Pompeio gefit , Cæfare & Lupo cos. ut ex Ciceronis Bruto patet . Eius legis hæc sententia fuit , ut ascriptis in foederatas ciuitates ciuitas daretur , ita , si tum , cum lex ferebatur , in Italia domicilium haberent , & si sexaginta diebus apud prætorem essent professi . Post hanc legem Petronia , ut opinor , secuta est . latam enim ante Papiam , patrum æta te , ut peregrini urbe prohiberentur , Cicero de officiis ostendit . Petronius , inquit , apud patres nostros , Papius nuper . Sed Papiam post eam esse latam , quam à Siluano & Carbone rogatam dixi , idem Cicero & in oratione pro Archia significat his uerbis . Quid ? cum ceteri non modo post ciuitatem datam , sed etiam post legem Papiam aliquo modo in eorum municipiorum tabulas irrepserint ; hic , qui nec uitur quidem illis , in quibus est scriptus , quod semper se Heraclensem esse uoluit , reiicitur ? ex quo primū de tempore , deinde de sententia legis Papiæ docemur : de tempore , latam esse post eam , qua ciuitas data est ; quam à Siluano & Carbone rogatam ostendimus : de sententia , poenam esse irrogatam iis , qui do lo in tabulas municipiorum irrepserint , ut ex eo , legis Plautiæ & Papiriæ beneficio , ciues Romani fierent . nam ascriptis , ut dixi iam , in foederatas ciuitates aditus ea lege in ciuitatem Romanam dabatur . Sed me rursus de Papiæ legis tempore in dubium reuocat Valerius ; qui M. Perperna patrem , lege Papia damnatum , pristinas in sedes rediisse tradit , amissa ciuitate Romania , in quam contra leges irrepserat . quod si ita est ; uidetur Papia lex ante Siluani & Carbonis tribunatu esse lata : cum Perperna , cuius pater damnatus est , annis XL consulatum ante eorum tribunatum gesserit . sed fortasse

M Valerius

De legibus

Valerius parum, eo quidem in loco, in tradenda ueritate diligens. malo enim ab eo, quam à Cicerone, dissentire; presertim cū idem de Perpernæ triumpho falsa narret: qui Aristonicum quidem uicit, triumphare tamen morte præuentus non potuit: eumq; honorem successor eius M' Aquillius tulit. quod Velleius & Iustinus significant. nam Strabo tantum Perpernæ mortem memorat, de triumpho uerbum non facit. Maniliæ legis mentio reperitur, de finibus per singulos arbitros regendis; & Mamiliæ, in eos quorum consilio Iugurtha senatus decreta neglexisset; quiq; ab eo in legationibus, aut imperiis pecunias accepissent, qui elephætos, quiq; per fugas tradidissent; item, qui de pace, aut bello cum hostibus pactiones fecissent. quam legem tulit C. Mamilius Limetanus tribunus pl. eamq; Cicero in Bruto, & Salustius in Iugurthino memoriāt. sed in Salustio, pro Mamillus, Mamilius, mendose legitur; et, pro Limetanus, Lemetanus. habet enim argenteum nummum uir clarissimus, antiquitatis bene peritus, Andreas Lauretanus ita inscriptum, C. M A M I L. L I M E T A N. Lex Ateria pertinuit ad multas; & cum alia, tum hoc sanxit, ut multarum dicendarum non, ut ante, consulū duntaxat, sed omnium esset magistratum. hanc legem & à Gellio, si modo Gellius ita scripsit, & ab iis, qui Gelli testimoniu secuti sunt, falso nominatam Aterinam existimo. opinor enim Ateriam legem, non Aterinam, fuisse, quam Sp. Tarpeius Montanus Capitolinus, & A. Aterius cos. tulerint. quod uidetur confirmare Festus Pompeius: qui de Tarpeia lege meminit his uerbis. Posteaquam ære signato populus R. uti cœpit, Tarpeia lege cautum est, ut bos centuſis, ouis decuſsis æſtimaretur. quam Tarpeiam Festus, eandem Gellius Ateriam (sic enim est legendum) appellat; quod, cum à duobus eiusdem anni consulibus esset lata, utrius nomine uocaretur, nihil interesset. nec est ab re, ut id ita esse constet, ipsius Gellii uerba recitare. sic enim lib. XI, cap. I scriptū reliquit. Timæus in historiis, quas oratione Græca de rebus populi R. composuit, & M. Varro in antiquitatibus rerum Romanarum, terram Italiam de Græco uocabulo appellatam, scripferunt, cum boues Græca ueteri lingua ἵταλοι uocitati sint; quorum in Italia magna copia fuerit, bucetaq; in ea terra gigni, pasciq; solita sint complurima. coniectare autem ob eandem causam possumus, quod Italia tunc esset armentosissima, multam quoque, quæ appellatur suprema,

suprema, institutam, in singulos dies duarum ouium, triginta boum, pro copia scilicet boum, proq; ouium penuria. sed quoniam, cum eiusmodi multa pecoris, armentiq; à magistratibus dicta erat, abigebantur boues, ouesq; alias pretii parui, alias maioris; eaq; res faciebat inaequalem multæ punitionem: iccirco postea lege Ateria consti tuti sunt in oues singulas æris deni, in boues æris centeni. Posthanc duas item de modo multarum leges esse latas, utrunque consularem, primo Meneniam Sextiam, deinde Papiriam Iuliam, ex Liuio, Festoq; cognoscitur. multam autem uidentur ii tantum indixisse, apud quos legis erat actio. quod apud iurisconsultos, l. tertia, c. de modo multarum, constat, & in eo tit. multarum coarctata est licentia.

Tres etiam de nummis leges, omnes, ut opinor, tribunicias, à Plinio uideo nominatas, Papiriam de assibus, ut, qui unciales erant, semunciales fierent; Liuiam, ut octaua æris pars argento misceretur; Clodiā, ut Victoriati, quod antea nummi genus, ex Illyrico aduectum, mercis loco habebatur, percussi, & quod indicat ipsum nomen, uictoriæ imagine signati, in usu essent. Atque ex his legibus licet conii cere, nouum nummum nisi lege nullum Romæ esse percussum, aut in pondere, pretio ue mutatum, ut cum as ex librali factus est duarū unciarum: quod significat Plinius cum ait: Pondus æris imminutum primo Punico bello, cū impensis resp. non sufficeret: constitutumq;, ut axes sextantario pondere ferirentur. est enim sextans sexta pars librae. idemq; de asse postea, primum unciali, deinde semunciali facto, deq; denario à decem assibus ad sexdecim, quinario à quinque ad octo, festertio à dupondio ac semisse ad quatuor deducto, uidetur existimandū. Sempronia C. Gracchi, tribunicia, de frumento pauperibus semissibus & trientibus distribuendo, iubebat ut frumentū publice emeretur, singulisq; mensibus per singulas tribus uilissimo pretio plebi diuideretur. eratq; locus Romæ constitutus, in quo frumentum publicum asseruabatur una cum legibus frumentariis, qui dicebatur, Horrea Sempronia. Fabia de sectatorum numero, Cincia de donis & muneribus nominantur, illa contra ambitionem, hæc aduersus auaritiam. ac de Cincia Liuius lib. XXXIIII, Quid, inquit, legem Cinciam excitauit de donis & muneribus, nisi quia uectigalis iam, & stipendiaria plebs esse senatui cœperat? Tacitus autem libro XIII. Patres legem Cinciam flagitant: qua cauetur antiquitus, ne quis ob cauſam orandam pecuniam, donum ue accipiat. et infra

De legibus

eodem libro : Cincia lex aduersus eos, qui pretio caussas orauissent. libro autem xv. Oratorum licentia Cinciam rogationem, candidatorum ambitus Iulias leges , magistratum auaritia Calpurnia scita pepererunt . Sed primus omnium ob defensum negocium, ut ait Amianus lib. xxx, pecuniam accepit Antipho Rhamnusius. postea Claudius imperator usque ad x h̄s capi permisit: quod & Nero confirmauit, qua de re testem habemus Suetonium : cui subscrabit lib. xi Tacitus , & Plinius in vi epistolarum ad Rufum. iurisconsul tis permisum uidetur capere usque ad C aureos. l. i. uersi. si cui cautum. de uariis , & extraordinariis cognitionibus. Priuati sumptus non sunt ab iis , qui reip. pr̄sunt, negligendi. domus enim exhauriuntur: & ex domibus ciuitas constat. itaque ualere non potest, quasi corpus aliquod, membris male affectis . propterea leges sumptuariæ multæ ad coercendam luxuriam diuersis temporibus, omnes utilissimæ , latæ sunt, ut de modo supellectilis domesticæ , funerum, cenarum, alioq; de genere . Publum quidem Cornelium Rufinum, à quo L. Sylla dictator originem duxit, strenuum ducem, bis consulatu & dictatura functum, Plutarchus, Valerius, & Gellius motum senatu narrant à censoribus C. Fabricio Luscino , Q. Aemilio Papo, quòd eum comperissent argenti facti , hoc est uasorum argenteorum, (sic enim Q. Mucius, ut ait Vlpianus , definit) decem pondō habere . Et de sumptibus mulierum C. Oppius tribunus pl. tulit , ne qua mulier plus semuncia auri haberet, neu uestimento uersicolori uteretur, ne ue iuncto uehiculo in urbe, oppido ue, aut proprius inde M passus , nisi sacrorum publicorum cauſa, ueheretur . Fuit etiam lex Metilia , qua ratio poliendarum uestium fullonibus pr̄scribebatur . hanc ego mēdo se opinor nominari Metellam apud Plinium, lib. xxxv. leges enim à nomine, non à cognomine , uocabantur. ea lata est anno ab v. c. D XXXIII: siquidem, ut ait Plinius, dedere ad populum ferendam C. Flaminius & L. Aemilius censors . De moderando autem funerum sumptu legem tulit Sylla dictator : qui tamen in funere Metellæ coniugis pr̄scriptum sua lege modum transgressus est. De sumptibus in cenas tribunicia C. Orchii; consulares , C. Fannii, T. Didii, P. Licinii Crassi Diuitis , L. Cornelii Syllæ, M. Aemilii Lepidi ; rursus tribunicia Q. Antii Reſtonis, consularis C. Iulii Augusti. quibus de legibus , uidentur ea subscribenda , quæ scripta sunt apud Macrobiūm : ut , quid singulæ fanxerint ,

fanxerint, cognoscatur. Prima, inquit, omnium de cenis lex ad populum Orchia peruenit: quam tulit C. Orchius tribunus pl. de senatus sententia, tertio anno, quām Cato censor fuerat. cuius uerba, quia prolixa sunt, prætereo. summa autem eius præscribebat numerum conuiuarum. et hæc est lex Orchia, de qua Cato mox orationibus suis uociferabatur, quod plures, quām præscripto eius cauebatur, tum ad cenam uocarentur. cumq; auctorem nouæ legis aucta necessitas imploraret; post annū XXII Fannia lex lata est, anno post Romam conditam, secundum Gellii opinionem, DLXXXVIII. de hac lege Sammonicus Serenus ita refert. Lex Fannia, sanctissimi Augusti, ingenti omnium ordinum consensu peruenit ad populum. neque eam prætores, aut tribuni, ut plerasque alias, sed ex omni bonorum consilio & sententia ipsi consules pertulere; cum resp. ex luxuria conuiuorum maiora, quām credi potest, detrimenta pateretur. siquidem eò res redierat, ut gula illecti plerique ingenui pueri, pudicitiam, & libertatem suam uenditarent; plerique ex plebe Romana uino madidi in Comitium uenirent, & ebrii de reip. salute confulerent. Hæc Sammonicus. Fannia legis seueritas in eo superabat Orchiam legem, quod in superiore numerus tantummodo cenantium cohíbebatur, licebatq; secundum eam unicuique bona sua inter paucos consumere: Fannia autem & sumptibus modum fecit assibus centum: unde à Lucilio poeta, festiuitatis suæ more, centusfis uocatur. Fanniam legem post annos decem & octo lex Didia consecuta est. eius ferundæ duplex fuit cauſa, prima, & potissima; ut uniuersa Italia, non sola urbs, lege sumptuaria teneretur, Italis estimantibus Fanniam legem, non in se, sed in solos urbanos ciues esse conscriptam: deinde, ut non soli, qui prandia cenas ue maiore sumptu fecissent, sed etiam qui ad eas uocati essent, atque omnino interfuisserent, pœnis legis æque tenerentur. Post Didiam Licinia lata est à P. Licinio Crasso Diuite. cuius ferundæ, probandæq; tantum studium ab optimatibus impensum est, ut s. c. iuberetur, ut, ea tantummodo promulgata, prius quām trinundino confirmaretur, ita ab omnibus obseruaretur, quasi iam populi sententia comprobata. lex uero hæc, paucis mutatis, in plerisque cum Fannia congruit. in ea enim ferenda quæsita est nouæ legis auctoritas, exolecente metu legis antiquioris, ita Hercules, ut de ipsis XII tab. factum est. quarum ubi contemni antiquitas cœpit; eadem illa, quæ il

lis

De legibus

Iis legibus cauebantur, in alia latorum nomina transierunt. sed legis Liciniæ summa, ut calendis, nonis, nundinis Romanis cuique in dies singulos xxx duntaxat asses edundi caussa consumere liceret; certis uero diebus, qui excepti non essent, ne amplius apponeretur, quam carnis aridæ pondo tria, & falsamentorum pondo. Secuta est, non ita multis post annis, lex Cornelia, & ipsa sumptuaria; quam tulit L. Cornelius Sylla dictator: in qua non conuiuorū magnificētia prohibita est, nec gulæ modus factus, uerum minora pretia rebus imposita, & quibus rebus dii boni, quamq; exquisitis, & pene incognitis generibus deliciarū? quos illic pisces, quasq; offulas nominat? Sylla mortuo, Lepidus consul legem tulit & ipse cibariā. Cato enim sumptuarias leges cibarias appellat. Dehinc, paucis interiectis annis, alia lex peruenit ad populum, ferente Antio Restione: quam legem, quamuis esset optimia, obstinatio tamen luxuriæ, & uitiorum fixa concordia, nullo abrogante, irritam fecit. illud tamen memorabile de Restione, latore ipsius legis, fertur, eum, quoad uixit, foris postea non cenasse; ne testis fieret contemptæ legis, quam ipse bono publico pertulisset. Subiiciam hic leges aliquot ex XII tab. quæ sunt de iure ciuili, sumptas à Cicerone, Liuio, Valerio, Plinio, Seneca, Festo, Quintiliano, Gellio, Dionysio, atque illam primū, ei legi admodum similem, quam Romulus tulit, ut parentibus liberos ter uendendi ius atque potestas esset, statuq; liberos etiam possent uenundare. id postea ab imperatoribus sublatū est, cautumq; ut ob solam famis necessitatē à patre distrahi filius posset. I. I. & II. c. de patribus, qui filios distraxerunt. Alia fuit item XII tab. Si furiosus existet; agnatorum, gentiliumq; in eo, pecunia ue eius potestas esto. Nec ab hac lege aborret illa, & ipsa XII tab. qua prodigo bonis interdicebatur; utiq; in agnatorum curatione esset, cogebatur. Alia lex fuit XII tab. ut, si quis reus in agendo plus petiisset, caussa caderet. idem apud iurisconsultos legimus, in uersi. si quis agens, inst. de actionib. sed immutatum postea, in uersi. et hæc quidem, inst. de actionibus. Etiam illa nominatur: Si quis in ius uocatur; si morbus, æuitas ue uitiū est; qui in ius uocabit, iumentū dato: si nolet, arceram ne sternito. Adiudicia pertinet ea, quæ sanxit, ut vindiciæ secundum libertatem darentur. Nec minus ea, in qua tuendæ fidei caussa scripta sunt hæc. Aeris confessi, rebusq; iure iudicatis, xxx dies iusti sunt: post deinde manus injectio esto; in ius ducito: ni iudicatum faxit, aut quis pro eo in iure

uindex

uindex sit, (sic enim apud Gellium lib. XX, cap. I legitur) secum du cito, uincito, aut neruo, aut compedibus, XV pondo ne minore; aut, si uolet, maiore uincito: si uolet, suo uiuto: ni suo uiuit, qui eum uinctum habebit, libras farris in dies dato: si uolet, plus dato. erat autem ius interea paciscendi: ac, nisi pauci forent, habebantur in uinculis dies LX. inter eos dies, trinis nundinis continuis ad prætorem in Comitium producebantur: quantiq; iudicati essent, prædicabatur. quod si plures essent, quibus reus esset iudicatus: lex ita loquebatur: Tertiis nundinis partes secanto: si plus minus ue se cuerint, sine fraude esto. Ciuilis humanitatis atque clementiæ uidetur lex illa XII tab. quam X uiri tulerunt, ut uicinos ad societatem magis allicerent: quæ fuit huiusmodi. Sanatibus idem iuris esto, quod fortibus. Et ad ius commune spectauit illa item XII tab. ut, si quis sepem in confinio poneret, terminum non excederet; si murum, pedem relinqueret; si domum, pedes duos; si sepulcrum, foueam ue, quantum id profundum esset; si puteum, passum; si oliuam, ficum ue, pedes nouem; si denique aliæ arbores plantarentur, quinque pedes ab alieno loco ponerentur; in controuersia de finibus, quinque pedum usucapio nulla esset.

NVNC, quando de iure ciuili leges dictæ sunt; eas, quæ ad crimina pertinent, explicabo. et, quia non omnium eadem est uis & natura criminum; sed alia publica, alia priuata; rursus, quia non eiusdem generis ipsa publica sunt, sed ita distinguuntur, ut alia capitalia sint, alia non capitalia; ordinem à conditione criminum petemus; & de publicis capitalia primum, deinde non capitalia, postremo loco priuata, eaq; ipsa duobus dispertita generibus, aut cum infamia, aut sine infamia, persequemur. quod antequam agamus; definiendum est, quale fuerit in rep. id, quod capitale crimen nominamus. quod ut aperiatur, præponendum illud est, lege Porcia cautum fuisse, ne quem ciuem Romanum ullam ob culpam, perduellione excepto, necare uerberare ue liceret. quod si quis ita grauiter peccasset, ut suppicio dignus ultimo duceretur; si post M. Catonis censorii ætatem, qui eam legem tulit, non capite, aut ulla omnino corporis parte, sed aut bonorum publicatione, aut amissione ciuitatis, cum aqua & igni interdiceretur, (nam exilium nulla lex irrogabat: sed, interdicta aqua & igni, exilium necessario sequebatur) aut carcere etiam poenas dabat. uinculorum enim

De legibus

enim video fieri mentionem in oratione pro Cecina , & in primo de oratore. Crimen igitur capitale non ita plane est intelligendum, quòd uita priuaretur is , qui crimine capitali damnatus erat ; sed ideo capitale, quòd eum , qui damnatus erat , capitis pœna seque-
retur . capitis autem pœna, uel libertatis , uel ciuitatis amissio di-
cebatur. quam utranque capitis diminutionem uocabant. at capi-
tis diminutio cum triplex esset , maxima , media , minima ; non o-
mnis tamen pœna fuit , sed tantum duæ priores , maxima , quæ li-
bertatis ademptione fiebat ; & media , quæ ciuitatis . minima,cum
familia mutaretur , beneficium potius , quam pœna , fuit . quòd si
cui magistratus adimeretur ; capitis ea diminutio non fuit ; ut In-
stit. lib. I legimus : sicuti capitis diminutio fuit manente magistra-
tu , ut in emancipatione filii : quod lib . XLVIII de capite minu-
tis traditum est . quocunque autem in criminе uel maxima , uel
media capitis diminutio sequeretur , capitale illud esse crimen di-
cebatur . porro , qui libertatem , idem ciuitatem simul , & famili-
am amittebat . serui enim neque ciues , neque gentiles erant : qui
ciuitatem , familiae quidem iura , non tamen libertatem . nam etsi
in oratione pro Cecina scriptum ita est : Si semel ciuitas adimi pot-
est , retineri libertas non potest : qui enim potest iure Quiritum
liber esse is , qui in numero Quiritum non est ? quod uidetur Li-
uius lib. XLV confirmare , cum ait , Omnibus V & XXX tribubus
mouere , id esse ciuitatem libertatemq; eripere : tamen eo non
moueor : nec , quia dicat Callistratus iurisconsultus , per deporta-
tionem adimi libertatem ; & in Topicis Boetius , deportationem
esse capitis maximam diminutionem . non enim uere proprieq; e-
xules , aut deportati , aut omnibus tribubus moti , in ærariosq; re-
lati , libertate carent ; etsi neque testamentum facere , neque here-
ditatem capere , neque omnino earum rerum , de quibus iure ciui-
li statutum est , habere ullam liceat . ius quidem in eo suum exul , ac
deportatus amisit , & quodam modo partem pristinæ libertatis :
(siquidem amittit ea , quæ iuris ciuilis sunt : quæ uero ius gentium
complectitur , ea retinet omnia) libertatem tamen ipsam , qui re-
dactus in seruitutem non sit , adhuc retinet . quare cauſſæ potius ,
quam agebat , rationem , oratorio more , Cicero habuit , quam
ueritatis . et apud Liuium Claudius censor , contra collegam dispu-
tans , exaggerandi cauſa eripi libertatem ordini libertino cum ci-
uitate

uitate dixit. Boetius autem cum deportationem esse diminutionem capitis maximam dixit, non ad ius gentium, neque ad libertatis uniuersæ, sed ad earum tantum rerum, quibus iure ciuili constitutis deportati priuabantur, amissionem spectauit. Illa sunt de exilio notanda: et si mentionem ciuium Romanorum exulantium saepe fieri uidemus, nulla tamen lege damnatis ciuibus exilium esse irrogatum. quod ne uocari possit in dubium, ponam uerba Ciceronis in oratione pro Cecina. Exilium, inquit, non supplicium est, sed perfugium portusq; supplicii. nam, qui uolunt poenam aliquam subterfugere, aut calamitatem, eo solum uertunt, hoc est, sedem, ac locum mutant. itaque nulla in lege nostra reperietur, ut apud ceteras ciuitates, maleficium ullum exilio esse multatum. sed, cum homines uincula, neces, ignominiasq; uitant, quæ sunt legibus constituta, configiunt, quasi ad aram, in exilium. qui si in ciuitate legis uim subire uellent, non prius ciuitatem, quam uitam, amitterent. quia nolunt, non adimitur iis ciuitas, sed ab iis relinquitur, atque deponitur. nam, cum ex nostro iure duarum ciuitatum nemo esse possit; tum amittitur haec ciuitas denique, cum is, qui profugit, receptus est in exilium, hoc est, in aliam ciuitatem. haec Cicero: quæ tum, non esse exilium ulla in lege nominatum, aperte docent; tum uero ideo multos in exilium ante damnationem sua uoluntate profugisse, quia legis poenam, quam praesentes corpore subirent, ut uincula, neces, ignominiam aliquam, omnino uitare uellent. nam et si, reo in exilium profecto, nihilo minus caussa peragebatur, & sententiæ ferebantur: (id exemplo Fabricii, de ueneficio condemnati, ex oratione pro Cluentio constat: qui cum, absolutione desperata, à subselliis sua sponte discessisset, eum tamen, latis sententiis, absentem iudices condemnarunt: idemq; de Verre Pedianus significat, & in commentario Milonianæ, cum ait: Multi praesentes, & cum citati non respondissent, damnati sunt) tamen, quod ad corpus attinet, aut ad praesentem ignominiam, ipse sibi iam reus cauerat; leuiora ducebat reliqua, siue sibi absenti aqua & igni interdiceretur, siue bona publicarentur, siue aliqua infamiae nota inureretur. At idem Cicero ipse sibi quasi repugnare in paradoxis uidetur: ubi de exilio, tanquam poena legum, ita loquitur. Omnes scelerati, atque impii, quorum tu te ducem esse profiteris, quos leges exilio affici uolunt,

De legibus

exules sunt, etiam si solum non mutarunt. an, cum omnes leges te exulem esse iubeant, non eris tu exul? et ibidem alia his similia. in oratione autem pro Murena, noua ambitus lege, quam ipse tulit, senatores in exilium missos, his uerbis demonstrat: Legem ambitus flagitasti: quæ tibi non deerat: erat enī seuerissime scripta Calpurnia. gestus est mos & uoluntati, & dignitati tuæ. sed tota illa lex accusationem tuam, si haberes nocentem reum, fortasse armasset, petitioni uero refragata est. pœna grauior in plebem tua uoce efflagitata est: commoti animi tenuiorum. exilium in nostrum ordinem: concessit senatus postulationi tuæ, sed non libenter duriorem fortunæ communi conditionem te auctore cōstituit. Atque hac ipsa de lege, deq; exilio x annorum loquitur & Dio lib. xxxvii. nec desunt alia de ciuibus Romanis exulantibus exempla: quos tamen à lege, uel à iudicibus, qui ministri legum sunt, nominatim in exilium esse electos, non debemus opinari. quo modo igitur exules? Sciendum est, exilii duo genera fuisse, uoluntarium, & legitimum: & uoluntarii rursus duo genera, unum, cum reus ante latas à iudicibus sententias in exilium abibat, uel ut legis pœnam uitaret, quod iam diximus; uel quia, cum se damnatum iri perspicue uideret, sponte uellet eam pœnam subire, quam paulo post leges ei sine dubio illaturæ uiderentur: quod ii, quos paulo ante nominaui, Verres, Fabriciusq; , omni prorsus absolutionis abiecta spe, fecerunt. non enim ante damnationem ideo discesserunt, ut legis pœnam uitarent: quandoquidem Fabricius nihil exilio grauius timere à iudicibus poterat: cum Oppianicum, qui mox eodem crimen præsens damnatus est, nullam omnino, præterquam exilii, calamitatem tulisse constet. nec de repetundis, quo crimen damnatus est Verres, alia præter exilium, & litis æstimationem, nocentes reos pœna sequebatur. quam utranque pœnam, post profecitionem damnatus, Verres tulit. Alterum exilii uoluntarii genus fuit, cum reus, post damnationem, quia multam, à iudicibus dictam, soluere non posset, ex urbe discedebat. quod ut putem ei legibus, ad effugiendam multæ solutionem, fuisse permisum, adducor iis uerbis, quæ sunt in oratione pro Cecina: In colonias Latinas sæpe nostri ciues aut sua uoluntate, aut legis multa profecti sunt: quam multam si sufferre uoluissent, tamen manere in ciuitate potuissent. Legitimum autem exilium erat, cum reus,

reus, non ille quidem uerbo, re tamen ipsa in exilium mittebatur. uetus enim consuetudo fuit, inducta legibus, more confirmata, quæ non modo in rep. sed imperatorum quoque ætate, multisq; post sæculis uiguit: ut, si quis exilii pœna dignus uideretur, ei, nulla exilii facta mentione, tecto, aqua, igni interdiceretur. ita earum rerum, quæ maxime sunt ad uitam sustentandam necessariæ, usu priuatus, cum uno aeris alimento contentus esse non posset, abire cogebatur. ex quo exulare ciues Romani dicebantur. patet hoc in oratione pro domo: in qua ita scriptum est. Qui erant rerum capitalium condemnati, nō prius hanc ciuitatem amittebant, quām erant in eam recepti, quò uertendi, hoc est mutandi, soli cauſa uenerant. id autem ut esset faciendum, non ademptione ciuitatis, sed tecti, & aquæ, & ignis interdictione faciebant. Ac ne ciues quidem omnium improbissimi, atque audacissimi, cum in suos inimicos, acerrimo incitati odio, non leges, sed priuilegia ferrent, exilium nominabant, sed iis aqua, & igni interdicebant. itaque & de ipso Cicerone, quod in eadem oratione legimus, P. Clodius tribunus pl. cui nihil in tota uita modestiæ fuit, qui in tribunatu pro sua libidine, neglecto more maiorum, abiectis legibus, cuncta gessit, ita populum rogauit: Velitis, iubeatis, ut M. Tullio aqua, & ignis, interdicatur. neque solum Clodius, sed antea quoque homines maxime seditiosi, C. Gracchus, & L. Appuleius Saturninus de suis inimicis eodem modo tulerunt. est enim eadem in oratione ita scriptum. Ne tum quidem, cum aberam, negare poteras esse me tua lege senatorem. ubi enim tuleras, ut mihi aqua, & ignis interdiceretur? quod Gracchus de P. Popillio, Saturninus de Metello tulit. et minorem, siue mediam capitis diminutionem, cum ciuitas etsi non uerbo, re tamen adimebatur, ita fieri solitam, tradit Iustinianus instit. lib. I de capitis diminutione, his uerbis: Minor, siue media capitis diminutio est, cum ciuitas quidem amittitur, libertas uero retinetur: quod accidit ei, cui aqua, & igni interdictum fuerit, uel ei, qui in insulam deportatus est. ergo, cum dixit Cicero aduersus Clodium in paradoxis; Familiarissimus tuus de te priuilegium tulit, ut, si in opertum Bonæ deæ accessisses, exulares; hoc significauit; Vt tibi aqua, & igni interdiceretur. et, cum de ambitu damnatis x annorum exilio puniendis Dio locutus est, cuius uerba supra recitauimus, non aliud

De legibus

intellexit , quām , ut iis in X annos aqua , & ignis interdiceretur . Erat autem , ut neque flagitia sunt paria , sic hoc pœnæ genus neque loci spatio , neque temporis æquale . quibusdam enim tantum intra urbem , hoc est intra pomœrii fines , aliis longius , aqua , & igni interdicebatur . crediderim tamen , actum satis leniter ac misericorditer cum reis , neminemq; , aut certe paucos admodum extra Italiam terminos aquæ & ignis interdictione summotos ; qui uideam Oppianicum , de ueneficio , quod capitale crimen erat , damnatum , impune tamen ad urbem habitare potuisse . notaui- mus enim hæc in oratione pro Cluentio : Cum uagus , & exul erra ret Oppianicus , & huc ad urbem profectus esset , (solebat enim intra urbem aliquid habere conducti) cecidisse ex equo dicitur , & homo infirma ualetudine latus offendisse uehementer , & , postea quām ad urbem cum febri uenerit , paucis diebus esse mortuus . Quid , quòd Q. Pompeium Rufum , & T. Plancum Bursam , utrunque de ui damnatum , quod ex Dionis historia constat , alterum Baulis fuisse , alterum Rauennæ , scribit M. Cœlius in epistola ad Ciceronem ? nam Cicero ipse CD millibus passuum , non ul- la communi lege , neque iudicu[m] sententiis , sed iniquissimo P. Clodii priuilegio , per operas Clodianas lato , abesse iussus est , aqua & igni citra illum terminum interdictis . Milonis autem Massiliæ exulantis exemplum uix cum altero licet exemplo coniungere . graue enim facinus , occiso in Appia uia Cludio , à senatu iudica- tum est : & fuit satisfaciendum populo , Clodii morte concitato . ideoq; noua lex perlata , & extra ordinem quæsitus . nec tamen satis habeo compertum , Massiliam ne sedem exilii Milo delegerit , quòd citra esset ei interdictum aqua & igni , an uero , quòd , cum proprius urbem , concedente lege , posset habitare , Massiliam ta- men probauerit , ac uoluerit . nec puto leges , aut iudices præscri- psisse cuiquam , ubi esse deberet , sed ubi esse non posset . nec uero iis , de quibus & Cicero in oratione pro Balbo , & historiæ loquun- tur , Q. Maximo , P. Popillio , Q. Philippo Nuceria , aut C. Catoni Tarraco , aut Q. Capioni , & P. Rutilio Smyrna locus exilii definitus est : sed ipsi , cum Romæ esse non liceret , eas urbes , ut iu- cundas , aut quietas , aut commodas , aut sibi fortasse beneuolas , ad habitandum legerunt . Memorabile illud fuit , quod legimus in Polybio : capite damnatis egredi palam ex urbe licuisse ; quòd

Si tribuum una, quæ scilicet ad damnationem deesset, suffragium de reo nondum tulisset, facultatem reo esse datam exilii suo sibi arbitratu deligendi. exilibus autem commorari tuto licebat in qua uellet urbe fœderata, ut Neapol, Præneste, Tybure. Hæc Polybius: cuius ætate populus de capitalibus criminibus iudicabat: quod idem scriptum reliquit. nam postea prætores quæsierunt, excepto crimine perduellionis, aut si quando tribunus pl. diem alicui diceret, suffragiumq; de reo mallet à populo, quām sententias à iudicibus, & prætore, ferri. Quòd autem exilii tempus disparibus in culpis diuersum fuisse dixi; id ita uerisimile est, ut exēplis probari multis non debeat. quare unum ponam, etsi minime necessarium. Damnatis de ambitu aqua & igni per X annos tantum interdicebatur: quod ante demonstrauit. at damnatis de corrupto iudicio, in uniuersum uitæ tempus: quod ex oratione pro Cluentio licet coniicere: cuius in extremo, peritum extra patriam Cluentium, si damnatus erit, his uerbis significat: Quid erit profectum, nisi ut huius ex mediis mortis insidiis uita ad luctum reseruata, mors sepulcro patris priuata esse uideatur? Ac de duobus exiliis, uoluntario, ac legitimo, utrum fuerit grauius, uenit in mentem quæri posse. legitimum existimo: primum, quòd eos, quibus aqua & igni interdictum est, recipi tecto intra spatum interdictum leges uetant: quod iis non contigit, qui sua sponte in exilium profugerunt: deinde, quòd, ut ego arbitror, aliquanto turpius est, exulare legibus eiectum, quām, exulare non eiectum. eicitur enim ciuitate; cui aqua, & ignis interdicitur: qui uero sua uoluntate discedit, non is ciuitate pellitur, sed eam ipse deserit, ac relinquit. huc adde, quòd, quibus interdicitur, ii senatores postea non sunt; & eos legi suo loco à censore in senatum leges prohibent: quibus uero non interdicitur, ii, etiam si urbe carent, senatores tamen sunt. hoc ex oratione pro domo didicimus: in qua hæc sunt. Ne tum quidem, cum aberam, negare poteras esse meum senatorem. ubi enim tuleras, ut mihi aqua, & ignis interdicteretur? quod Gracchus de P. Popillio, Saturninus de Metello tulit. homines seditionissimi de optimis, ac fortissimis ciuibus, non ut esset interdictum, quod ferri non poterat, tulerunt, sed ut interdicteretur. ubi cauisti, ne meo meo loco censor in senatum legeret? quod de omnibus, etiam quibus damnatis interdictum est, scriptum est

De legibus

in legibus. Ergo, cum de pœnis capitalibus loquimur, aut exiliis inter eas numerandum non est, quod lex nulla, nullum ob malefactum, irrogabat: aut eo de exilio dicendum, quod, et si non nominaretur, necessario tamen, cum damnatis interdiceretur aqua & igni, consequbatur. Capitalia uero crimina publicis iudiciis omnia cognoscebantur: non item publica iudicia de capitalibus omnia criminibus sivebant. nam, ut instit. lib. IIII traditum est, si quam infamiam irrogabant publica iudicia cum damno pecuniario, publica quidem erant, non tamen capitalia. quod quidem si de caussis publicis, in quibus cum detimento rei familiaris famæ iactura coniungeretur, uerum est: multo magis de priuatis. et hoc ipsum declarat Cicero satis aperte in epistola ad Pætum, his uerbis. Iudicia non solemus omnia tractare uno modo. priuatas caussas, & eas tenues, agimus subtilius; capitales, aut famæ, scilicet ornatius. seiuinxit enim à caussis capitalibus caussas famæ, siue publicas, siue priuatas. Sed ipse me in dubitationem reuoco. Si causæ famæ, capitales non sunt: cur Quintii caussam, quæ famæ est, capitalem Cicero significat? ait enim in exordio. Quid hoc iniquus, aut indignus, quām me, qui caput alterius, famam, fortunasq; defendam, priore loco caussam dicere? et infra. Clamabat Quintius: sese iccirco nolle satisdare, ne uideretur iudicasse, bona sua ex edicto possessa esse: sponzionem porro si istiusmodi faceret, se, id quod nunc euenit, de capite suo priore loco caussam esse dicturum. et in extrema oratione. Horribile est, caussam capitales dicere: horribilis, priore loco dicere. sane non leuiter aliquandiu hæc me loca, & alia huiusmodi in ea oratione perturbarunt, eoq; magis, quod caussa Quintii ad recuperatorem agitur. ex quo sequitur, ut priuata sit. recuperatores enim, & Curi, & arbitri, iudices sunt, (liceat hic arbitros int̄ iudices, uocabulo minime proprio, nominare) ciuilibus in controuersiis ab urbando prætore dati. caussam porro capitalem ad recuperatorem agi, ita mihi absurdum, ita non rationi consentaneum uidebatur, ut persuaderi nullo modo posset. sed fortasse, ut s̄aþe distinctione ueritas illucescit, idem hic quoque potest euenire. cogitaui, nunquid, caussam esse capitalem, &, agi de capite, siue, capitales esse caussam, idem sit. non enim dubito, quin, causæ capitales quæ uocantur, eadem causæ capitales uocari omnes possint: quæ uero capitales,

capitis, fortasse non omnes item capitales: nam causa capitinis Quinctiana dicitur: quam tamen nullo modo capitalem fuisse concedo: cum in ea neque de libertate, neque de ciuitate adimenda, quæ capitalia fuisse iudicia notum est, agatur. et causa Mancini, quem, ut Cicero, & alii prodiderunt, à patrepatrato ex s. c. Numantini deditum, Numantini non receperunt, causa quidem capitinis est, (agitur enim in ea de ciuitate, de libertate, de capite) capitalis tamen non est. in capitalibus enim queritur de criminis, & damnatos diminutio capitinis ex iudicium sententia sequitur: in aliis autem capitinis causis agitur quidem de capite, non tamen queritur de criminis, capitinisq; diminutio uel nulla sequitur, ut in causa Quinctii, uel, si sequitur, ut in causa Mancini, non sequitur uti poena à iudicibus irrogata; sed ideo sequitur, quia is, qui iam deditus erat ex s. c. Numantini, capite fuisse diminutus ostenditur: ita ut iudex non iudicet, sit, nec ne, capite minuendus; quod sit in causis capitalibus; sed, fuerit ne antea, an non fuerit, capite diminutus: & status hominis non tunc mutatur, sed, qualis sit, cognoscitur. itaque, cum de eo dixit Cicero lib. I de oratore, Quam possumus reperire ex omnibus rebus ciuilibus causam, contentionemq; maiorem, quam de ordine, de ciuitate, de libertate, de capite hominis consularis? crimen nullum significauit, cuius criminis causa uocatus in iudicium Mancinus, periculum amittendæ ciuitatis, aut libertatis in eo iudicio subiret; sed facultatem iudicibus cognoscendi, ac statuendi datam intellexit, eas ne res æque Mancinus possideret, atque antea quam à patrepatrato esset deditus, an uero, quia deditus esset, amisisset, etiam si receptus à Numantini non esset. quare capitalis causa non fuit: actum tamen esse de capite, ob eam, quam exposui, causam recte Cicero dixit. At, quod ad Mancini causam attinet, ferri potest. extat enim ratio, cur, in ea de capite agi, dicatur. in causa uero Quinctii, in qua nullo modo neque de ciuitate, neque de libertate agebatur, mentio capitinis unde ducta? an ex eo, quia caput pro existimatione usurpari posse videatur? repugnat uetus loquendi consuetudo: nec huius generis exempla licet inuenire. potius igitur, ex oratoris licentia, crediderim: ut exaggeretur res, ad inuidiam aduersus Neium ex eius crudelitate, & misericordiam erga Quinctium ex eius periculo querendam. atque hoc eo magis constat,

quod

De legibus

quòd Cicero nec in eo uere ac proprie loquitur , cum eam uocat accusationem , quæ sponsi cauſa est : nec , cum ait , Quem nunc interficere nefarie cupis ; quandoquidem ciuibus Romanis eripi nullo crimine uita posset , cauſam uero non esse capitalem , propriis uerbis ipſe clare demonstrat in eo loco : Iudicium , C. Aquilli , non de re pecuniaria , sed de fama , fortunisq; P. Quintii uides . et cum dixit : Hortensius partes accusatoris obtinet : oratorie loquitur . nec enim re uera accusabat Hortensius , sed accusare uidebatur , nec est , niſi capitalibus in cauſis , accusator . Redeo unde diuerti . Publicorum criminum alia capitalia , alia non capitalia . quodq; notandum magis est , ne maiestatis quidem iudicium capitale semper fuit , cum tamen publicum semper esset . nam Claudiæ Vestalis , Appii Cæci filiæ , C. Fundanius , & Ti. Sempronius ædiles pl. quòd populo R. calamitatem effet imprecata , multam dixerunt æris grauis xxv millia . quæ capitalis pœna non fuit , iudicium autem illud & publicum fuisse , inde patet , quòd ad populum factum est ; idq; etiam Ateius Capito propterea inter publica iudicia retulit ; & maiestatis nomine notatum , Suetonius in Tiberio significat his uerbis : Claudia nouo more iudicium maiestatis apud populum mulier subiit , quòd in conferta multitudine , ægre procedente carpento , palam optauerit , ut frater suus Pulcher reuiuisceret , atque iterum classem amitteret , quo minor turba Romæ foret . Publica erant capitalia , incestus , maiestas , repetundæ , uis publica duplex , ea , quæ in rempublicam , ac magistratus inferebatur , de qua lex Lutatia fuit , & ea , quæ in priuatōs ciues , de qua Plotia , & aliæ leges : tum , peculatus , de residuis , inter sicarios , paricidium , ueneficium , ambitus , pecuniæ ob iudicandum captæ , adulterium , de falsis , de plagiariis , de tutorum fraude , de famosis libellis , de furto , clandestina coitio . quibus de criminibus aut ad prætorem , aut ad iudicem quæſtionis , aut ad populum notio pertinebat . de maiestate , perduellione excepto , de ui , de repetundis , de crimine inter sicarios , de ambitu prætor quærebatur ; de incestu , & perduellione populus , sed tributis comitiis de incestu , tribuno pl. populum per tribus in forum cogente ; centuriatis autem de perduellione , cum in campum consul centuriatim populum aduocasset . de ueneficio autem & prætor , qui iudex quæſtionis idem dicebatur , & iudex quæſtionis , etiam si prætor non effet , cognoscebat .

gnoscebat. Prætores, quæ cuiusque futura esset quæstio, ante sortie bantur: ut deinde singulis de criminibus singuli, prout fors tulisset, cum consilio quererent. et si de crimine inter sicarios, cum in iudicium quandoque ita multi uocarentur, ut prætor unus minime sufficeret, non unus, sed duo prætores cognoscebant. quod in oratione pro Cluentio animaduertimus. idemq; eandem ob cauſam in aliis criminibus interdum esse factum, licet existimare. non nunquā etiam, diem dicente aliquo tribuno pl. qui cogendi ad iudicium populi ius habebat, non prætor, sed populus ipse de maiestate quæstio nem exercebat. itaque Cn. Domitius trib. pl. is, qui cum C. Cassio postea consul fuit, accusauit M. Silanum, quod iniuſſu populi bellum cum Cimbriis consul gessifſet; cum in eo bello graues ob eam cauſam calamitates acceptas esse diceret. qua de re suffragium tribus tulerunt. Quod autem dixi, prætores de criminibus quæſiſſe: unum excipio prætorem urb. qui nullo de crimine publico quærebat; itaque nec quæſitor dicebatur; tantum, ciuilibus controuerſiis ad eum delatis, ius dicebat, hoc est iudices, & iudicii formulam, quam ſequerentur, dabat. nec enim prætor ipſe iudicare solitus erat, sed, cum iudices, ab ipſo dati, de controuerſia cognouiffent, ac iudicaffent, exequebatur, ideo in omnibus ferme edictis prætorum legitur, Iudicium dabo. in quo posteriores lapsi ſunt. Eſt igitur aliud, ius dicere; aliud, iudicare: contra quām, qui ueterum iuris conſultorum libros ignorant, opinantur. et, quemadmodum ciuilibus in rebus prætor non cognoscit, neque iudicat, ſed ius dicit: ſic, qui ab ipſo iudices dati ſunt, non ius dicunt, ſed cognofcunt, ac iudicant. hinc recuperatores, hinc C. uiri, hinc arbitri, quos prætor dabant, ut iudicarent. atque hoc & Cicero iudicauit in epiftola ad Q. fratrem. Prætor, inquit, ſolet iudicare, deberi? Quædam tamen erant, in quibus non modo non iudicabat, uerum nec ius dicebat prætor urb. ſed, omiſſa iurisdiſtione, imperio prætorio exequebatur; ut, cum bonorum poſſeſſionem ſecundum tabulas, aut contra tabulas dabant; item, cum reſtituebat in integrum; & huius generis non nulla. Porro, cuius prætoris erat iurisdiſtio, eius non erat quæſtio publica: neque, cuius quæſtio publica, eius iurisdiſtio. unus tamen de toto prætorum collegio, qui erant omnes octo, & iuris diſendi, & quærendi potestatem habebat, is, qui prætor inter peregrinos uocabatur. nam &, ius inter peregrinos ab eo dictum, ſatis

O conſtat:

De legibus

constat: & quæsitum, sociorum, hoc est peregrinorum caussa, de repetundis, Pedianus demonstrat in orationis commentario aduersus competitores. Nunc, quæ diuersis temporibus leges ad ea, quæ nominauimus, crimina vindicanda, peccandiq; licentiam reprimendam rogatae sunt, eas ostendemus. et, quoniam inter publica primum locum obtinet religio; de incestu, quæ in sacram personam, sacro ue in loco commissa libido fuit, ante omnia est agendum. Incestus ita graue crimen ducebatur, ut, cum P. Clodius Bonæ deæ cærimonias & sacra libidinis caussa polluisse, s. c. factum sit, ut populus de reo cognosceret. quo licet coniicere, quæstionem de incestu non esse legibus prætori demandatam. quod eo magis opinamur, quia legimus apud Pedianum, de M. Aemilio Scauro, qui princeps senatus fuit, diminutæ ac neglectæ religionis reo, comitiis tributis, accusante tribuno pl. Cn. Domitio, esse quæsitum. Lex illa fuit seuerissima, quæ uirginem Vestalem, si stuprum commisisset, ad portam Collinam defodi uiuam iubebat. quam legem Numa Pompilius, Romanorum II rex, qui Vestalium uirginum sacerdotium Romæ instituit, ab Albanis transtulit. illi enim Vestales uirgines, in stupro deprehensas, uirgis ad mortem cædebant: Numa uero mortem quidem & ipse poenam esse uoluit, sed cruoris expertem; ut uiuæ sepultæ, diem suum miserrimis in tenebris obirent. Nec dubito, quin & is, qui stuprum cum Vestali commisisset, morte poenas lueret: ut in pari scelere pari suppicio punientur. Possem alia non pauca aduersus religionem crimina subiungere: sed locus hic non est. agitur enim de capitalibus: ea porro capitalia non sunt; ut, si quis auguri nō paruerit, aut inaugurate quid fecerit: si quis deos patrios alieno ritu, aut nouos separatim coluerit: si quis loca sacra priuata fecerit: si quis in deos, aut de diis nefarie atque impie locutus erit: si quis sacrum, aut in loco sacro surripuerit: si quis sacram personam, aut profanam in loco sacro percusserit: & illa duo: quorum alterum apud Paulum iurisconsultum, alterum apud Vlpianum legimus; si quis alicuius numinis superstitione leues mentes terruerit; si quis illicitam diuinationem pollicitus erit. De maiestate, nisi si aut perduellionis caussa esset, aut tribunus ædilis ue pl. accusaret, quæstionem prætor, is, cui obuenisset ea quæstio, exercebat. quod ex Pediano, qui C. Cornelium apud P. Cassium prætorem de maiestate reum ait esse factum, sat

Romanis.

L

tis liquet. interdum tamen capitale non fuisse crimen de maiestate, supra demonstratum est. Quot autem modis maiestas laderetur, nō omnino fortasse, sed magna tamen ex parte, ut opinor, exponemus. Læsa maiestas iudicatur, ubi quid in populum suum, suam ue remp. aut in magistratus, personam ue principis commissum est: in populum, ut si quis exercitum hostibus tradidit; si exercitum solicitauit, delectum ue iniussu populi aut senatus habuit; si quis exercitu extra suam prouinciam iniussu populi duxit, aut ipse, relicto exercitu, prouinciæ finibus excessit; si quis remp. sua culpa male gessit; si stationem deseruit; si contra libertatem consilia iniit; si seditionem aut bellum excitauit; si publicum hostem domi priuatus habuit; si ius ciuitatis aut magistratus imminuit; si præter dignitatem populi R: regio in comitatu fuit; si contra bonum publicū locutus est; quod maiestatis quidem crimen, non tamen capitale fuit; ut exemplo docuimus: præterea, si quis ad hostem transiit, aliud ue quid cum iis aduersus remp. pæctus est. Hæc in populum læsæ maiestatis crimina. in magistratum autem, uel in principis personam, si quis uim omnino ullam attulit; si tribuno pl. intercedenti non paruit, aut ab eo concionem auocauit, eum ue priuati loco habuit, ut puta, si occurrenti in uia non cessit, si consilium plebis disturbauit: & huius generis alia; quæ facile possumus intelligere ex ea definitione, quæ prodita literis est: Maiestatem is minuit, qui ea tollit, ex quibus ciuitatis amplitudo constat. Leges nominantur hæc, primum illa XII tab. de qua Polybius lib. v: ut, qui hostem concitasset, uel ciuem hosti tradidisset, capite poenas daret: deinde, tribuniciæ, Appuleia, Varia; consulares, Cornelia, Iulia, Antonia. Appuleiam tulit, opinor, L. Appuleius Saturninus tribunus pl. quem postea cum C. Seruilio Glaucia prætore C. Marius VI consul s. c. interfecit. hac lege damnatum legimus C. Iunium Norbanum; quia, seditione populi concitata, quod ad maiestatem pertiuuit, Q. Seruilius Cæpionem innocentem damnasset. Variam tulit Q. Varius Sucronensis tribunus pl. qui Philippo & Cæsare cos. in locum M. Liuii Drusi interfeci tribunus pl. creatus est. huius legis hæc sententia fuit, ut quæreretur de iis, quorum ope, aut consilio bellum Italicum esset concitatum. quo crimine cum essent multi condemnati; & ad plures præterea, quos damnari necesse esset, ea culpa pertinere uideretur: fecit sapienter senatus, qui decreuerit, ne, dum tu-

O 2 multus

De legibus

multus Italicus esset, iudicium ullum lege Varia fieret. Secuta est Cornelia, L. Syllæ dictatoris; inde Iulia, C. Cæsar is, in primo, ut opinor, lata consulatu, aut post uitum in Pharsalia Pompeium. nam consul iterum, bello Pompeii, aut Alexandrino impeditus, absuit. hæc lex damnatis aqua & igni interdicebat. Postremo Antonia, M. Antonii consulis, qui IIII vir postea fuit: quæ damnatis de maiestate prouocationem ad populum dabat. quod antea in uno perduellione, omnium de maiestate criminum grauissimo, licebat. In causa maiestatis, & prodigionis, & si quid esset huiusmodi, impunitatem indici datam Pedianus ait; in causa repetundarum negat. nulla uero prorsus in causa senatoribus licuisse indicium profiteri, ne uidelicet summi dignitas ordinis minueretur, affirmat. Præmium autem, si quis accusasset & damnasset aliquem magistratum, ei datum crediderim eius ipsius, qui damnatus esset, magistratum; si modo accusator competitor fuisset, aut ei alioqui per leges petere liceret: aut, si reus magistratus designatus non esset, & magistratum antea gessisset, ius eodem loco dicendæ sententiæ; si modo senator esset accusator. nam, cum ait Cicero in oratione pro Balbo: Legum præmiis prætoriam sententiam, & prætextam togam consecuti sunt: aperte significat, quæ summa darentur accusatoribus præmia, hæc duo fuisse, potestatem dicendæ prætorio loco sententiæ, & magistratum: cum scilicet damnatus esset is, qui, ob gestam antea præturam, sententiam prætorio loco diceret; aut is, qui designatus esset in aliquo magistratu. quod si hæc summa erant accusatoribus præmia: certe non nisi summis de criminibus dabantur. et si hoc; sequitur illud, ut ob maiestatem, quod summum erat crimen, præcipue darentur. Perduellio, quod omnium de maiestate criminum fuit atrocissimum, (nam tunc est perduellio, cum in ipsam rem publicam in personam magistratus, aut principis infertur iniuria) non à prætore, sed à II viris cognoscebatur. deinde ad populum erat prouocatio. itaque & Horatium illum, qui sororem occidit, & Sp. Cassium Viscellinum, qui de regno cogitauit, perduellionis accusatos, alterum à populo esse absolutum, alterum condemnatum, & bonis publicatis, necatum, Liuius monimentis historiarum prodidit. quamquam Horatii factum paricidium, non perduellio, uidetur fuisse: & lege paricidii, quam Numa Pompilius fecerat, iudicatum esse, H. Stili regis iussu, Festus Pompeius docet. cur igitur perduellionem

Liuius

Liuius nominat? ait enim. Rex, concilio populi aduocato, II uiros, inquit, qui Horatio perduellionem iudicent secundum legem, facio. Caussam hanc, fortasse ueram, licet opinari: uel quia Numa, uir sanctissimus, paricidium omne perduellionem uoluit esse; uel quia, si non omne paricidium, saltem illud³, quod in cognatos, affines ue committeretur. Lege perduellionis, primum II uiri iudicabant, deinde ad populum erat prouocatio. declarat hoc oratio pro Rabirio perduellionis reo: ex qua, primum à II uiris, deinde à populo de Rabirio iudicatum esse, cognoscitur. quod etiam Suetonius tradidit. quanquam, multo ante, iudicem hoc de crimine populum fuisse; non modo Horatii proximo demonstratur exemplo, uerum etiam ex eo, quod à Plutarcho in Poplicola de Vitelliis, & Aquilliis, qui patriciæ gentis utrique fuerunt, proditum est. nam, cum de Tarquinio rege restituendo cogitassen, dannati à populo pœnas morte debitas luerunt. Atque hoc uno crimine damnatos necare ciues Romanos licuisse, cum eo tamen, si populus ita iudicasset, (nam, alioqui ne liceret, Sempronia C. Gracchi tribunicia lege sanctum est) satis plane constat: quippe, cum & crucem Rabirio à La bieno accusatore in campo constitutam Cicero dicat; &, mortem lege Iulia irrogatam, posteriores etiam iurisconsulti tradiderint, rei quoque memoria post mortē condemnata. Notat Vlpianus, quod à nobis omittendum non fuit; purgandum fuisse crimen perduellionis etiam successoribus; si forte reus obiisset ante quam de eo iudicatum esset. ait enim sic. Is, qui in reatu decedit, integri status decedit. extinguitur enim crimen mortalitate. nisi quis forte maiestatis crimen reus fuerit. nam, nisi hoc crimen à successoribus purgetur, hereditas fisco uendicatur. plane non, quisquis legis Iuliæ maiestatis reus est, eadem conditione est, sed qui perduellionis reus est, hostili animi aduersus rem. uel principem animatus. ceterum, si quis ex alia caufsa legis Iuliæ maiestatis reus sit, morte criminis liberatur. hæc Vlpianus: quæ alii quoque confirmant, ut paulo post in criminis repetundarum ostendemus. Quemadmodum autem omnium de maiestate criminum perduellio grauissimum fuit: sic à populo iis comitiis, quæ maxima omnium erant, centuriatis, inquam, iudicabatur. quod in ea, quam proxime nominaui, oratione pro Rabirio declaratur. idemq; Liuius, Valeriusq; significat; qui centurias nominant in eo perduellionis iudicio, quod de Ti. Graccho,

&

De legibus

& C. Claudio censoribus, accusante tribuno pl. fiebat. nec dubito, quin Atilius ille Calatinus, Q. Fabii Maximi sacer, quem scribit Valerius oppidi Soranorum proditione reum ad populum esse factum, centuriatis & ipse comitiis caussam dixerit: cum oppidi proditio, quæ in remp. grauis iniuria est, uideatur esse perduellio. itaque miror (ut aliud ex alio) cur proditionem & maiestatem Pedanius quodam in loco separatim nominauerit: cum proditio certe in maiestatem includatur, atque etiam, ut ego existimo, perduellio sit: quod inter maiestatis crimina summum fuit. nisi si ut speciem, quo modo philosophi loquuntur, à genere seiunxit, perduellationem scilicet à maiestate. nam & uocabulū ipsum, prodere, uidetur proprie ac directe perduellationem spectare. est enim, ubi quis cum hostibus aduersus remp. conspirat. Videtur etiam considerandum: cùm tribuni pl. aliquem perduellationis accusarent, ut duos, quos nominaui, censores Rutilius, Rabirium Labienus, qua ratione populum, ut de reo iudicaret, per centurias conuocarent. siquidem tribunus pl. minor erat magistratus: centuriata uero comitia non nisi à maiore magistratu, ut consule, prætore, esse habita, traditū est. Dicendum, quod ueterum in libris patet; accusasse quidem tribunum pl. comitia uero maiorem magistratum, tribuno poscente, habuisse. et hoc significat Liuius lib. XXVI, cum ait: C. Sempronius Blæsus perduellationis se iudicare Cn. Fulvio dixit, diemq; comitiis ab C. Calpurnio prætore urb. petit. eodemq; modo locutus est lib. XLIII. Vtrique censori, inquit, tribunus pl. Rutilius perduellationem se iudicare pronunciauit, diemq; comitiis à C. Sulpicio prætore urb. petiit. est igitur, petere diem comitiis, petere ut sibi certo die comitia dentur. fuitq; hoc genus antiquū loquendi; quo & ante Liuum Valerius Antias usus est. notaui enim apud Gellium hæc, hoc ipso de crimine, lib. VII, cap. IX. Peposci, non poposci, Valerius Antias lib. annalium XLV scriptum reliquit. Denique, ait, Licinius tribunus pl. perduellationem ei diem dixit, & comitiis diem à Q. Marcio prætore peposcit. Quæro etiam illud, cur censes illos, perduellationis accusatos, in exilium ituros fuisse, si damnati essent, non morte multatum iri, Liuius demonstret. ait enim sic. Gracchus conceptis uerbis iurauit, si collega damnatus esset, non expectato de se iudicio comitem exilii eius futurum. Hoc ego mihi uideor hac tueri ratione posse: quia censor magistratus esset;

nec

nec interfici , aut omnino uiolari magistratum , leges sinerent . Addi fortasse & illud potest : non fuisse uere , quæ censoribus illis obiiciebantur , crima perduellionis ; quod eorum alter concionem à tribuno pl. auocasset , alter eum , intercessioni non parendo , in ordinem coegisset : maiestatem quidem illam fuisse , perduellionem autem non fuisse : cum sit omnis perduellio maiestas , non omnis maiestas perduellio . quod si quis tribunum pl. alium ue magistratum necasset , aut aduersus remp. tyrannidis caussa consilia iniisset: uere tunc perduellio suit . ideo & Cassium Viscellinum , de regno cogitantem , esse necatum , & Rabirio , ob imperfectum Saturninum tribunum pl. accusato , crucem in campo Martio supplicii caussa fuisse constitutam , animaduertimus . Postea totum hoc ad populum prouocandi ius lex Iulia , non C. Caesaris , sed Octauiani , sustulit . Repetundarum crimen capitale , nec ne , fuerit , dubitatur à doctis . uerum omnem dubitationem tollit una distinctione . prioribus enim temporibus capitale non fuit: postea , cum auaritia magistratum haud paulo latius manare iam in prouinciis cœpisset , uisum est ut acrioribus remediis obuiam iretur . itaque , lege lata , capitale crimen factum est . utrumque probatur exemplis . L. Lentulum , de repetundis damnatum , postea cum L. Marcio Censorino censorem esse factum , tradit Valerius lib. VI . quo patet , damnatione ius Romæ manendi ademptum illi non esse ; si quidem censuram deinde sit assicutus : quam gesit anno ab urbe condita DCVI . Idem illa confirmant , quæ scripta sunt lib. I rhetororum ad Herennium : Lex uetat eum , qui de repetundis damnatus sit , in concione orationem habere . augur quidam , damnatus de repetundis , in demortui locum qui petat , nominauit . ueteris enim legis , non eius , quæ postremis reip. temporibus lata esset , exemplum uidetur attulisse : cum libro de officiis II ita loquatur Cicero : Proximæ quæque leges de repetundis duriores . Hæc , mansisse Romæ primis illis temporibus , qui iam de repetundis damnati essent , facile demonstrant . Rursus , capitale crimen fuisse , eoq; damnatos exulasse , interdictis aqua & igni , A. Gabinii , & C. Verris exemplo cognoscitur . quod si quis obiecerit , non eos lege exulasse , sed quia , cum soluendo non essent , aut omnino cum nolent soluere , uoluntarium in exilium profecti sint : adiungemus de C. Catone : quem & esse damnatum de repetundis , Cicero in Ver-

rem ,

De legibus

rem, Velleiusq; tradunt; & exulasse Tarracone, ex oratione pro Balbo, perspicuum fit: cum tamen aestimata ei lis esset tantummodo m̄s XVIII millibus. ut exulasse uideatur, non, quod fortasse posset aliquis de Gabinio & Verre suspicari, ne solueret quod aestimatum erat; quod minimum sane pecuniæ fuit; sed quia legi, quæ repetundarum damnatis aqua & igni interdiceret, parere cogereatur. Est etiam apud Velleium P. Rutilii exemplum, repetundarum lege damnati: quem exulasse, & Cicero in oratione pro Balbo, & epitome Liuiana lib. LXX declarat. Verum, ut hæc sint dubia, quæ tamen satis aperta mihi quidem uidentur; Pediani testimonio nihil certius, nihil illustrius. is, ubi exponit illud Ciceronis in Verrem lib. I. Auaritiæ supplicio communi; subiungit, Aestimatione litis, & exilio: satis manifeste exilium cum pecuniaria pœna in repetundarum crimine coniungens. Actionem fuisse in hoc crimen aduersus heredes, nisi si rei in reatu, ut iurisconsulti loquebantur, periissent, cum ex ipsis cognoscitur iurisconsultis, tum Valerius indicat his uerbis: C. Licinius Macer, uir prætorius, Calui pater, repetundarum reus, dum sententiæ dicerentur, in Mænianum conscendit: deinde M. Ciceronem, qui id iudicium cogebat, prætextam ponentem cum uidisset, misit ad eum, qui diceret, se non damnatum, sed reum periisse, nec sua bona hastæ posse subiici: ac protinus sudario, quod forte in manu habebat, ore & fauibus coarctatis, incluso spiritu pœnam morte præcurrit. qua cognita re, Cicero de eo nihil pronunciauit. igitur illustris ingenii orator ab inopia rei familiaris, inusitato paterni fati genere vindicatus est. Pœna uero damnatis de repetundis, quod ex Pediano satis liquet, dupli fuit. Lex per annos DC hoc de crimen lata Romæ nulla est: consulibusq; Censorino & Manilio L. Piso Fruigi tribunus pl. primum de repetundis rogationem tulit, ut Cicerro lib. de officiis II, & in Bruto docet. eodemq; anno, aut certe proximo, alia lex à Cæcilio tribuno pl. lata est: qua damnatum L. Lentulum, eum, de quo proxime meminimus, qui postea censor fuit, prodidit Valerius lib. VI. necesse est enim, ut, si ante censuram lege Cæcilia damnatus est, lata lex sit uel L. Marcio M. Manilio cos. quo anno & Calpurnia lata est; uel certe Sp. Postumio L. Calpurnio. nam Africano & Druso cos. qui anno proximo consules fuere, censuram Lentulus & Censorinus gesserunt.

aliæ

aliæ deinde leges de repetundis, Seruilia, Acilia, Cornelia, Iulia : quibus singulis aliquandiu iudicia sunt administrata . nam posterior quæque proximam superiorem abrogavit, sic tamen, ut quædam retineret, atque adeo interdum multa . non enim dubito, quin, quot in rebus crimen repetundarum Seruilius constituit, iisdem in rebus, aut omnibus, aut plerisque; idem crimen Acilius, cum suam legem ferret, esse uoluerit. quod igitur ad criminis rationem, & peccandi genera pertinet, legem à lege non admodum dissensisse crediderim . poenam uero semper fere auxit posterior lex, & iudicij rationem aliqua re multæ mutarunt . itaque C. Seruilius Glaucia, (redeo enim ad quatuor leges, quas proxime nominaui) is, qui cum Saturnino tribuno pl. prætor est occisus, cum de repetundis rogationem ferret, nouum de comperendinatione caput primus intulit ; intraq; spatum hoc iudicij tempus conludit, ut accusatori dies xx ad agendum, totidem defensori ad defendendum darentur . ante hanc legem ampliari quidem licebat, comperendinari uero in iudicio repetundarum non licebat . quorum alterum lege Seruilia confirmatum, alterum, nulla in ueteri lege scriptum; sed nouum inductum, Acilia sustulit . quia de re Pedianus sic : Ante legem Glauciæ de comperendinatione, aut statim sententia dicebatur, si absoluendus esset reus : aut, Amplius, pronunciabatur, si uideretur esse damnandus, cum dixissent iudices, Non liquet, hoc est, obscuræ est . itaque ea pars, interposita dilatione, dicebat, in cuius peroratione uidebatur obscuritas . comperendinatio uero utriusque partis recitatio est. et infra subiungit hæc . Alii sic . Inter comperendinationem & ampliationem hoc interest, quod comperendinatio ex una tantum re dabatur, cum caussam iudex non intelligeret . et omnino, si uidebatur iudicibus bona caussa, absoluebant reum; si mala, non statim damnabant, sed hac excusatione parcebant . nam, cum condemnandi nota esset C litera, absoluendi A; ampliandi signum NL dabant; quo significabant non liquere: unde ampliatio nascebatur . quibus ex uerbis primum illud intelligitur, in ampliatione aut accusatorem solum, aut defensorem iterum caussam egisse: deinde, etiam hoc constat, esse, Amplius, pronunciatum, non cum ambigeretur, absoluendus, an condemnandus esset reus, sed cum ita dilucide pateret culpa, ut condemnandus omnino uideretur . in quo ta-

De legibus

men , ut , quasi ad excusandam dilationem , speciem aliquam dubitationis præferrent , ampliandi signum in tabellis dabant N. L. tumq; iterum dicebat is , uel pro reo , uel contra reum , qui , quod proposuerat , argumentis non satis probasse uideretur . Quod ad primum attinet ; et si Pediano , sicuti debeo , plurimum tribuo ; quæro tamen , uere ne senserit , an secus . uenit enim in mentem suspicari , ne , quemadmodum in comperendinatione , sic in ampliatione ab utraque parte iterum acta cauſa sit . Liuius libro XLIII cauſam de repetundis ex ampliatione utrinque ait esse actam . idem ex iis uerbis possum coniicere , quæ sunt apud Ciceronem actionis secundæ lib. I in Verrem : Quid ego nunc in altera actione Cn. Dolabellæ spiritus , quid huius lacrymas , & concursationes proferam ? uocat alteram actionem post ampliationem . quod uerbum spectare potius utranque partem , quam alterutram , uidetur . et Asconius ipse , non dubito , quin idem senserit . subiungit enim hæc in suo commentario : Hic apparet , etiam in ampliatione sic alteram dici , quemadmodum in comperendinatione . De illo altero , cum dixit , ampliationem fuisse , non in causa dubia , sed in manifesta rei culpa , non ad cauſam melius cognoscendam , sed ad damnationem differendam : plane non assentior : nec tamen audeo dissentire . libenter enim existimauerim , Amplius , esse pronunciatum , cum obscura cauſa esset , nec de absolutione , aut condemnatione satis liqueret , proptereaq; amplius requiri ad cauſam demonstrandam uideretur . nam si ampliatio futuræ damnationis esset signum : quorsum , cum de Philodamo esset , Amplius , pronunciatum , tantopere Dolabella & Verres contendunt , ut condemnaretur ? non opera superuacanea fuisset ? contulerunt autem , quia uidebant posse fieri , ut absolueretur . quid ? Pedianus ipse non ne contra suam sententiam loquitur ? quasi enim oblitus ea , quæ ante de ampliatione dixerat , hoc in loco ait : Mos ueterum hic fuerat , ut , si absoluendus quis esset , statim absolueretur ; si damnandus , statim damnaretur ; si cauſa non esset idonea ad damnationem , absolu tamen non posset , amplius pronunciaretur . Sed fortasse Pedianus excusari poterit , si tempora distinguantur , hoc modo ; ut ante legem Glauciæ ampliatio fuerit dilatæ condemnationis indicium ; post legem uero Glauciæ , obscuritatis , nec satis exploratae sententiæ . utrumque sane duo Ciceronis

ceronis loca , si quis attenderit, uidentur ostendere : primum , in iudicio Philodami , de quo proxime dictum est. ibi enim , dubium fuisse post damnationem euentum iudicii , plane constat . deinde , cum ea dixit in eodem libro : Verum ; ut opinor , Glaucia primus tulit , ut comperendinaretur reus . antea uel iudicari primo poterat , uel , Amplius , pronunciari . utram igitur putas legem molliorem ? opinor , illam ueterem : qua uel cito absolui , uel tarde condemnari licebat . nam hoc , Tarde condemnari , ad illud , quod proxime dixerat , refertur ; Amplius , pronunciari . ut ampliatione nihil aliud , quam tardam condemnationem , significare uideatur . Differt etiam in hoc à comperendinatione ampliatio , quòd ampliatio tantum à iudicium arbitrio ac uoluntate pendet , comperendinatio uero est illa quidem in iudicibus posita , sed petente uel accusatore , uel defensore . nam , nisi alteruter , aut uterque petisset , nihil iudices de comperendinando reo cogitassent . non potuisse autem comperendinationem inuitis iudicibus omitti , Pedianus docet , cum ait , ideo testibus usum esse Ciceronem , ut , si posset , comperendinationem tolleret . sperabat enim Cicero , caussa per testes patefacta , iudicibusq; probata , futurum ut de tollenda comperendinatione à iudicibus impetraret . ergo , tum in iudicibus , tum in accusatore ac defensore situm fuisse comperendinandi ius , uere dixi . Differabant etiam origine ampliatio , & comperendinatione . nam uetus iure fuisse ampliationem , uerba Ciceronis de lege Glauciæ demonstrant . et , P. Licinio , C. Cassio cos. hoc est multis ante primam de repetundis legem annis , quam à L. Pisone latam diximus , ampliatos esse reos in iudicio repetundarum , apud Liuium lib. XLIII animaduertimus . Redeo ad rem : nec tamen à re longius discessum est : quando in lege Seruilia caput fuit de comperendinatione : & Acilia , de qua proxime agemus , comperendinationem simul cum ampliatione , quæ utraque rei potius caussa , quam accusatoris , uidetur esse constituta , omnino sublatam esse iussit . Tulerit eam legem M^o Acilius Glabrio , pater eius , qui Verris in caussa prætor fuit , & cum C. Calpurnio Pisone post biennium consulatum gessit . tulerit autem in tribunatu pl. an in prætura , minus constat . latam tamen in tribunatu potius , quam in prætura , ut existimem , hoc adducor argumento , quòd reliquas de repetundis leges à tribunis pl. omnes uideo rogatas esse , exceptis

De legibus

iis, quas patricii, qui tribuni pl. esse non poterant, rogarunt, ut Cornelia, Iulia. Seuerissimam fuisse hanc Glabronis legem, in qua ne comperendinari quidem, aut ampliari liceret reum, Cicero lib. I in Verrem, & Pedianus tradunt. itaque multi, nulla omnino, neque comperendinationis, neque ampliationis, dilatione interposita, semel accusati, semel dicta caussa, semel auditis testibus, ea lege damnati sunt. Quod autem in eo loco Cicero dixit; Ego tibi illam Aciliam legem restituo; non dixit, restituo, quasi de lege ante Seruiliam lata; sed habuit rationem praesentis temporis, cum ex lege Cornelia, non iam ex Acilia, de repetundis quarebatur. Acilia enim tollebat omnino & comperendinationem, & ampliationem: quae utraque, comperendinatio quidem certe, lege Cornelia permittebatur. id Cicero significauit satis aperte, cum dixit: Adimo enim comperendinatum: quod habet lex in se molestissimum; bis ut caussa dicatur. et in eo: Glaucia primus tulit, ut comperendinaretur reus. nam, si primus Glaucia, ergo aliquis post eum item de comperendinatione tulit. eum autem Acilium constat non fuisse: id quod ostendimus. fuit igitur L. Sylla: cuius ex lege hoc tempore iudicia de repetundis administrabantur. idemq; declarat Pedianus, cum ait, ideo testibus usum esse Ciceronem, ut, si posset, comperendinationem tolleret. frustra enim Cicero conatus esset tollere, ac ne conatus quidem esset, si necessaria fuisse. Cum autem in eo loco subiunxit, Ita mittam in consilium, ut, etiam si lex ampliandi faciat potestatem, tamen isti turpe sibi existiment, non primo iudicare: hoc dicit: Ita testes interrogabo, ita scelera Verris patefaciam, ut, etiam si lex Acilia, quam, quod ad me attinet, tibi restituo, (adimo enim comperendinatum) permittat id, quod maxime permittit, dilationem uidelicet, iudices tamen, haudquaquam ampliantes, (comperendinationem non nominat; quia comperendinatio, non iudicium, sed accusatoris, & defensoris erat, cum, eorum alterutro petente, fieret, ampliatio uero iudicium) magnitudine criminum, & ui probacionum inspecta, sibi turpe arbitrentur non primo iudicare. Et, quod Acilium Cicero mitissimam uocat, quam Asconius seuerissimam; uterque recte: seuerissimam, si cum ueteribus, mitissimam, si cum Cornelia conferatur. Hæc pluribus uerbis, tum quia pertinent ad leges, tum quia locus Ciceronis in Verrem satis habet obscuritatis:

obscuritatis : & in eo interpretes omnes implicati , tanquam in sa-
lebra hæserunt . Quinta fuit Cornelia , L. Syllæ dictatoris , quæ
comperendinationem , lege Acilia sublatam , restituit . fuit autem ,
ut posterior quæque lex , durior , quam Acilia : et si comperendi-
nationem concedebat , quam Acilia tollebat . sicuti lex Glauciæ du-
rior , quam uetus : cum tamen Glauciæ legē comperendinari pos-
set reus , ueterē lege non posset . id Cicero significat his uerbis :
Vtram putas legem molliorem ? opinor , illam ueterem . eodemq;
modo seuerior , quæ consecuta est , Iulia , quam Cornelia . quod
idem Cicero in oratione pro Postumo tradit . Sunt autem lege
Cornelia iudicia de repetundis omnia usque ad C. Cæsar is , qui po-
stea dictator fuit , primum consulatum administrata . consul enim
Cæsar nouam de repetundis legem rogauit . cuius quidem capita ,
quæ ex ueterum scriptis liceat colligere , hæc maxime fuerunt : ut
repeterentur pecuniæ , quas quis in magistratu , potestate , cura-
tione , legatione , uel quo alio officio , munere , ministerio ue p u-
blico cepisset , uel aliquis ex cohorte ipsius : ut urbani magistratus
ab omni forde se abstinerent , ne ue plus doni muneris ue in anno
acciperent , quam quod esset aureorum centum : ne ue quis ob iu-
dicem arbitrum ue dandum , mutandum , iubendum ue , ut iudi-
caret ; ne ue ob hominem in uincula publica coniiciendum , uin-
ciendum , uinciri ue iubendum , uel ex uinculis dimittendum ; ne
ue quis ob hominem condemnandum , absoluendum ue , ne ue ob
item æstimandam , iudicium ue capit is pecuniæ ue faciendum , uel
non faciendum aliquid acciperet . quæ uerba non minus pertine-
bant ad prouinciales , quam ad urbanos magistratus . item , ne
quis omnino ob negocium faciendum , uel non faciendum , per ca-
lumniam pecuniam acciperet . Cautum præterea , ne prouinciæ
præsidum auaritia premerentur , aut exhaustirentur ; ne illi , qui
prouincias regebant , qui ue circa eos erant , negociarentur , nec
mutuam pecuniam darent , fœnus ue exerce rent : neque hoc tan-
tum ; sed ne uxorem quidem quisquam duceret posse ex ea pro-
uincia oriundam , uel domicilium ibi habentem ; ne ue filio uxori
ducenti consentiret : ne iis in liberos populos ius de pecuniis cre-
ditis dicere liceret : item , ne quis de prouincia exiret ; aut exerci-
tum inde sua auctoritate educeret , bellum sua sponte gereret , in
regnum alienum iniussu senatus ac populi accederet : ut libertas
sociis ,

De legibus

sociis , ac præmia , ob merita in remp. data integra essent : ne cui- quam aurum coronarium aut imperare , aut accipere liceret , nisi cui decretus esset à senatu triumphus . cautum etiam hac lege , ne dona acciperent quæstores , aut xenia : ut rectores prouinciarum ra tiones , prius quam decederent , apud duas in prouincia ciuitates deponerent : ne quis pro consule , aut pro prætore legatum suum ante se de prouincia dimitteret . quod ab Vlpiano , in l. meminisse , traditum est . spectauit hæc lex non modo ad eos , qui cum aliqua potestate erant , uerum etiam ad eos , qui curabant aliquod opus publice faciendum , frumentum comparandum , uel uiam refici endam : item ad legatos , qui prouinciarum rectoribus à senatu da bantur , præfectorosq; , & tribunos , quæstores etiam , totamq; cohoretam prætoriam , si quid accepisse à prouincialibus conuicti essent . eadem lege illud etiam sancitum erat , quid rectoribus prouinciarum , dum in prouinciam irent , à sociis populi R. liceret accipere . qua de lege Cicero , dum in prouinciam proficiscitur , ita scribit ad Atticum lib. v. Adhuc sumptus nec in me , aut publice , aut priuatim , nec in quenquam comitum . nihil accipitur lege Iulia , nihil ab hospite . postea uero quam in prouinciam peruenit , eodem libro sic : Scito non modo nos fœnum , aut quod lege Iulia dari solet , sed ne ligna quidem , nec , præter quatuor lectos , & teectum , quenquam accipere quidquam . Ad hanc legem postea Cæsar , rerum potitus , fortasse caput hoc addidit , ut repetundarum conuicti etiam ordine senatorio mouerentur . id quidem ab eo factum , Suetonius narrat . quod uel aucta , ut dixi , sua ueteri lege potuit , uel noua lege lata , uel etiam , sine lege , pro ea , quam omnium rerum unus habebat , po testate . Scriptum etiam apud Martianum iurisconsultum inuenio , lege Iulia repetundarum cautum esse , ne iudicare , ne ue testimonium dicere liceret ei , qui ob turpitudinem senatu motus , nec re stitutus esset . De ui sequitur . ea duplex fuit , publica , & priuata . publica definitur , ea , quæ armis , priuata , quæ sine armis infertur . priuatis enim hominibus armorum usu tum in urbe , tum in agro lege Iulia interdictum , nisi si haberent ea uenationis , itineris , na uigationis ue cauſſa , legimus in Martiano , tit. ad l. Iuliam de ui publica . idq; renouatum à Iustiniano , scribit ipſe in libro nouellarum const. tit. de armis . sed hoc ante legem Iuliam , & ante Ma gni Pompeii edictum , de quo legimus in Plinii naturalis historiæ lib.

lib. XXXIIII. qui uetuit in tumultu necis Clodianæ ullum in urbe telum esse , primis temporibus institutum , obseruatumq; non dubito . video enim , Seruio regnante , populum R. ad centuria- ta comitia in campum extra urbem propterea conuenisse , quia in urbe usus armorum interdiceretur . serpit deinde licentia : quam nouis legibus & edictis reprimi necesse est . Publica uis uel contra remp. & magistratus , uel contra priuatos fiebat . contra remp. & magistratus capitalis erat semper ; contra priuatos , non item , sed tantummodo , cum erecta uita esset . Priuatam uim non fuisse ca- pitalem , etiam si non probetur exemplis , facile tamen ex ipsa de- finitione licet existimare . Neque uero , ut de publica , item de pri- uata prætor cognoscebat , sed iudices dabat . ac ne de publica qui- dem semper . nam existunt controuersiæ quædam de ui , quæ con- sistunt in iure ciuili , ut ea pro Cecina : in qua non prætor , sed re- cuperatores , quos à prætore urb. datos iudices esse iam diximus , iudicarunt . ergo de publica ui modo prætor , cui ea quæstio obti- gisset , (is autem nec urbanus , nec peregrinus erat , sed unus de re- liquis sex) modo iudices à prætore dati cognoscebant . dabat au- tem eos prætor uel urbanus , si cauſa esset in iure ciuili , & ageretur inter ciues , ut ea pro Cecina ; uel peregrinus , si ageretur inter pe- regrinos ; uel unus de reliquis sex , si cognitio non à iure ciuili pen- deret . de priuata uero nunquam prætor , semper iudices à præ- tore dati cognoscebant , prætore autem uel peregrino , si res esset inter peregrinos ; uel urbano , si ciuis ciuem in iudicium uocaret , & in iure ciuili posita cauſa esset ; uel uno de reliquis , si de iure ciuili nulla esset consideratio . Nunc , quando de capitalibus agi- tur criminibus , leges de ui publica narrabimus . Plotia fuit tribu- nicia ; de ui publica priuatis ciuilibus illata ; (nam de publica con- tra remp. lex Lutatia fuit) qua Catilinam ab L. Paullo , M. Lepi- di , qui III uir postea fuit , fratre , accusatum , in Salustio legimus ; Clodium à Milone ; in oratione pro Milone ; M. Tutium à C. Sem- pronio Rufo , in epistola M. Cœlii : quæ omnes cauſſæ , non dubi- to , quin capitales fuerint : cum , Catilinam & Clodium minime le- uibus flagitiis affines fuisse , constet ; cauſam autem , qua in iudici- um Tutius est uocatus , extraordinariam Cœlius appeleret . hanc le- gem tulit , opinor , M. Plautius Siluanus tribunus pl. Cn. Pompe- io Strabone , L. Porcio Catone cos. is , qui , ut iam diximus , legem iudiciariam

De legibus

iudicariam tulit. Sequuntur consulares , primum Lutatia de ui reip. illata ; quam Q. Lutatius Catulus consul , M. Aemilii Lepidi collega , in tumultu reip. tulit : quæ festis etiam diebus iudicium de ui iubebat exerceri , ut ex procœmio patet orationis pro M. Cœlio . eaq; damnati sunt , qui de Catilinæ sociis in urbe reman ferant . unde illud in ea pro Sylla : Seueritatem iudiciorum , quæ per hos menses in homines audacissimos facta est , lenitate , ac misericordia mitigate . quod exponitur in ea pro Cœlio his uerbis . De ui quæratis . quæ lex ad imperium , ad maiestatem , ad statum patriæ , ad salutem omnium pertinet : quam legem Q. Catulus , armata dissensione ciuium , reip. extremis pene temporibus tulit : quæq; lex , sedata illa flamma consulatus mei , fumantes reliquias coniurationis extinxit . Ex quo mihi oritur opinio , in oratione , quæ Salustii nomine in Ciceronem inscribitur , ubi legis Plautiæ legitur , rectius fore , si legatur , legis Lutatiæ : cum eo loco de coniurorum damnatione uerba fiant : qui uim non in priuatos ciues , quæ lege Plotia iudicabatur , sed in uniuersam remp. comparauerant ; cuius criminis quæstio Lutatiam ad legem pertinebat . et ob eam cauissam ipse Cicero pro Cœlio dixit : Quæ lex fumantes reliquias coniurationis extinxit : cum de Lutatia lege loquetur . Sed quæri potest : cum Plautia lex de ui Ciceronis ætate seruaretur ; cur M. Cœlius , pro quo extat Ciceronis oratio , Lutatia lege potius , quam Plautia , sit ab Atratino in iudicium uocatus . quid enim aduersus remp. Cœlius commiserat ? Facile respondetur : non quòd Romæ aut senatum obsedisset , aut magistratibus uim attulisset ; sed quòd , seditione Neapoli concitata , (id enim obiiciebat accusator) intulisse uim reip. uideretur . nam in oratione quodam in loco ita scriptum est . Illam partem cauissæ facile patior grauiter & ornate à M. Crasso peroratam¹ , de seditionibus Neapolitanis , de Alexandrinorum pulsatione Puteolana . quod attinebat ad Alexandrinorum pulsationem , aut ad uenenum , quod Clodiæ necandæ cauissa paratum esse arguebat accusator ; quibus in criminibus non publica , sed priuata res agebatur ; postulatus esset Cœlius lege Plotia , non Lutatia . sed , cum simul crimen de seditione Neapolitana coniungeretur ; quæ ad imperium statumq; reip. pertinebat ; propterea lege Lutatia est accusatus . atque hanc quidem partem cauissæ M. Crassus egit : illam de ueneno

ueneno Clodiæ dato libenter Cicero suscepit , inimicitarum caufa . sed principem locum dedit accusator , quo grauius reum oppri meret , seditionibus Neapolitanis . ideoq; lege Lutatia accusauit , cum tamen , præter seditiones Neapolitanas , alia crimina obiiceret , lege Plotia , non Lutatia , uindicanda . nam , damnatos esse reos aliis criminibus , ac legibus , quām quo potissimum criminē , quaq; potissimum lege essent accusati , colligitur ex oratione pro Cluentio . erat igitur utrique legi locus eodem tempore in ciuitate : quia , cum diuersa essent de publica uiū crimina , diuersis etiam quārē legibus oportebat . Post Lutatiam consularis Pompeia fuit , à Cn. Pompeio Magno III consule post occisum Clodium lata : quæ & pœnam grauiorem , quām reliquæ de ui superioribus leges , & formam iudiciorum breuiorem continebat . iubebat enim , ut prius , quām cauſa ageretur , citati testes per triduum audirentur : dicta eorum iudices consignarent : quarta die adesse omnes in diem posterum iuberentur , & coram accusatore ac reo pilæ , in quibus nomina iudicum inscripta essent , æquarentur : dein rursus posterā die à quæsitore sortitio iudicum fieret unius & LXXX : qui numerus cum forte obtigisset , ipsi protinus sessum irent : tum ad dicendum duas accusator horas , tres reus haberet , reusq; eodem die illo iudicaretur : prius autem quām sententiæ ferrentur , quinos ex singulis ordinibus accusator , totidem reus reiiceret , ita ut numerus iudicum relinqueretur , qui sententias ferrent , LI . hac lege qui damnati sunt , omnes exularunt , Milo , quia Clodium occidisset ; Q. Pompeius , Syllæ dictatoris ex filia nepos , T. Munatius Plancus Bursa , Sex. Clodius , quod , iis auctoribus P. Clodii corpore in curiam illato , curia flagrasset . cum cæde enim Clodii , in Appia uia facta , incendium simul curiæ , & oppugnationem domus M. Lepidi Pompeius ea lege nominatim comprehenderat . sed hos postea , & omnes lege Pompeia de ui damnatos , uno Milone excepto , uictor C. Cæsar restituit . Pompeia consularis Iulia secuta est , à C. Cæsare post uictum Pompeium lata ; ut damnatis de ui aqua & igni interdiceretur . sic enim oratione I in Antonium scriptum inuenimus . aqua uero , & igni interdicere , nihil aliud est , quām exilium , non nominatim , sed re ipsa inferre . damnato enim necessitas imponitur exilii , ope ea denegata , atque interdicta , sine qua uiui non potest . quod etiam Pompeia ,

Q ia,

De legibus

ia , & ante Pompeiam Plautia , & aliæ quoque superiores leges , ut
puto , sanxerant . itaque non dubito , quin Cæsar noua lege nouam
sententiam , ad uim remouendam , attulerit . Quod autem iuriscon-
sultorum in libris ita scriptum est ; deportationem de ui publica da-
mnatis , de priuata uero publicationem bonorum in tertiam par-
tem Iulia lege irrogatam : possit aliquis suspicari , cum uideat men-
tionem fieri deportationis , non esse legem Iuliam , de qua Cicero
meminit , sed duas fuisse leges Iulias , unam à C. Cæsare latam , al-
teram ab Augusto . ego autem sic existimo ; unam omnino fuisse .
nam , si duæ ; aliquid crederem iurisconsultorum in libris , distin-
ctionis causa , additum : sicuti , ad legem Iuliam de adulteriis , ad-
dit Vlpianus : Hæc lex ab Augusto lata est : ne qua scilicet ex Iuliæ
nomine dubitatio posset existere . unam igitur de ui puto Iuliam le-
gem , eamq; latam à C. Cæsare . nam , quod deportatio nominatur ,
quæ ante Augustum nulla fuit : sciendum est , sublata aquæ & ignis
interdictione , eam successisse ; cum tamen ueteres eadem leges ua-
lerent . itaque & in lege Cornelia de sicariis & ueneficis , quam tu-
lit L. Sylla reip. temporibus , deportationem tamen Martianus no-
minat . sed redeo ad sententiam legis . Si comissa uis armis non
esset , uerum aut uirgo , aut uidua rapta esset ; raptor , & qui opem
tulisset , capite plectebatur . Hac lege tenebantur , ut Martians
ait , qui turbæ seditionis ue facienda consilium iniissem , seruos ue ,
aut liberos homines in armis habuissent ; omnesq; puberes cum
telo in publico deprehensi . Subiungit idem : de ui priuata damna-
tos , neque senatores , neque decuriones , neque iudices esse , neque
honorem ullum capere , Iulia lege , potuisse . Consularis & Anto-
nia , à M. Antonio post obitum C. Cæsaris lata ; ut damnatis de ui
ad populum prouocatio esset . quod ad conciliandos sibi multitu-
dinis animos , qui tyrannidem spectaret , excogitauit . Harum au-
tem legum testimonia non recito ; ne perdat narratio dignitatem ,
ne ue non modo aliis , uerum etiam ipse mihi molestiam pariam ,
dum illa crebro repetantur , ut ait , ut inquit , & eiusdem generis
alia . Peculatus à principio capitalis non fuit , & pecuniaria poena ,
non capititis diminutione , notabatur . id significat Liuius lib. xxvii ,
cum ait : M. Liuius erat , multis annis ante ex consulatu populi iu-
dicio damnatus . quam ignominiam adeo ægre tulerat , ut & rus mi-
graret , & per multos annos & urbe & omni cœtu careret homi-
num .

num. ex his uerbis, non esse M. Liuio, qui postea Salinator est appellatus, aqua & igni interdictum, sed, affectum animo grauiter ex eo iudicio, iratum populo, sua sponte urbe cessisse, animaduerto. eum autem peculatus nomine à populo esse damnatum, ex eo libel lo didici, quem nescio quis de uiris illustribus composuit. est enim in eo ita scriptum: Liuius Salinator primo consul de Illyriis triumphauit; deinde ex inuidia peculatus reus ab omnibus tribubus, excepta Mæcia, condemnatus. et apud Liuium lib. XXXVIII. damnato de peculatu L. Scipione Asiatico, Africani maioris fratre, litis æstimatae, & carceris, nisi solueret, mentio fit; aquæ uero & ignis interdictio nulla nominatur. Habemus etiam exemplum M. Camilli, qui urbem Romam obsidione Gallorum liberauit. hic ob Veientanam prædam, ut ait Liuius, à L. Appuleio accusatus, XV millibus grauis æris damnatus est. abiit autem in exilium ante iudicij diem: quia, cum, se damnatum iri, de suis tribulibus & clientibus cognouisset, de patria maluit decidere, quam iniquissimam multam, populis suffragiis irrogatam, exoluere. nam damnatis de peculatu uel soluendum erat quanti lis esset æstimata, uel in uinculis, quoad soluerent, miserrime uiuendum. quod in Scipionis Asiatici iudicio, quo de proxime dictum est, Liuius significat. quod si reus, iudicio non expectato, in exilium uoluntarium abiisset; tunc accusationem quidem is, qui cœperat, persequebatur; reum tamen absentem non alia, quam pecuniaria pœna populus condemnabat: eamq; pecuniam soluere, si rediret, damnatus cogebatur, aut, si soluendo non esset, in carcерem ire. et, cum ait Liuius de Camillo lib. v, Non prius ab Ardea profectum Camillum, quam comperit legem latam: quod iniussu populi mutari finibus non posset: non significat, quod fortasse uideri possit, non licuisse Camillo aliam in ciuitatem, extra populi R. ditionem, migrare; sed, non potuisse Romam redire, nisi, quam ab eo solui pecuniam populus iusserat, aut solueret, aut, lege lata, rescissoq; populi iudicio, liberaretur. non enim in exilium ire coactus esset, si multæ satisfecisset. idq; satis aperte Liuius declarat, cum ait: Accitis domum tribulibus & clientibus, quæ magna pars plebis erat, percunctatus animos eorum responsum tulit, se collatuos quanti damnatus esset; absoluere eum non posse. quare non fuit capitalis peculatus, cum pecunia puniretur: sed, uel quia soluere multam

De legibus

rei non possent, uel quia nollent, ut Camillus, tanquam in exilium proficiscebantur. Quòd si quis de Marcio Coriolano id, quod Dionysius & Plutarchus tradiderunt, mihi obiiciat; perpetuo exilio à tribus esse multatum, quòd prædam in Antiatii agro factam occulasset, nec in publicum retulisset: fatebor fortasse, peculatum fuisse, quo Marcius est condemnatus; iudicium tamen illud non uocabo, sed uim quandam & impetum multitudinis concitatæ. ulcisci plebs cum alias iniurias à Marcio acceptas, tum illam maxime uoluit, quòd, cum frumentum à senatu peteret, unus ex omnibus patriciis acerrime restiterat. quare in illo iudicio nihil minus, quam quid leges uellent, à plebe spectatum est. Quod autem Dionysius & Plutarchus, non absentem, sed præsentem, Liuius autem contra damnatum absentem tradit: Liuio magis assenserim. est enim uerisimilius, Coriolanum, irritatæ plebis uim timentem, iudicio se non commisisse, & ante iudicii diem urbe exiisse. Accedit illud, quòd, etsi de Coriolani exilio inter omnes conuenit: de crimine tamen, quo damnatus est, non idem omnes tradunt. Plutarchus peculatum memorat. Liuius delicti nomen non ponit. Dionysius nominatum quidem à Sicinio tribuno pl. prædam Antiatem in Coriolani accusatione significat, sed ut perduellionis crimen, quod illi obiectum erat, probaretur; quòd eam prædam Coriolanus amicis & clientibus diuisisset, eo consilio, ut socios & satellites ad parandam tyrannidem quamplurimos haberet. quare, si uerum est, quod Græci homines scriptum reliquere, multatum exilio Coriolanum; cum Liuius, non damnatum exilio, sed damnatum in Volscos exulatum abiisse tradat; ut significare quidam de uoluntario exilio uideri possit: tamen, uel quia iudicium illud non fuit, sed furentis plebis impetus; uel quia cum peculatu coniunctum una fuit perduellionis crimen; nihil obstat, quin peculatum ex eo genere criminum fuisse credamus, quo in genere non capit is erat, sed pecunia pœna constituta. Hoc de criminе lex nulla nominatur. sed ante M. Aemilium Lepidum, C. Flaminiū cos. quo anno superior Africanus à duobus Petiliis tribunis pl. est accusatus, iudicem senatum fuisse, Liuius libro XXXVIII significat his uerbis. Huic rogationi Q. & L. Nummii intercedebant. senatum querere de pecunia non relata in publicum, ita ut antea semper factum esset, & quum censebant. tum Q. Terentium Culeonem

Culeonem prætorem de pecunia, quæ capta, ablata, coacta ab rege Antiocho diceretur, querere patres iusserunt. eoq; cognoscente L. Scipio Asiaticus damnatus est. me tamen idem Liuius in dubitationem adducit, senatus ne, an populus ante eos consules, quos non minaui, de peculatu quæsierit. scribit enim duobus libris, XXVII, & XXIX, M. Liuium Salinatorem post priorem consulatum à populo esse condemnatum; ideoq; eum, cum censuram gereret, tribus omnes, excepta Mæcia, in ærarios retulisse, quod & innocentem se condemnassent, & consulem postea censoremq; fecissent. eam porro damnationem peculatus nomine fuisse, docet is, ut iam ostendi, qui de uiris illustribus librum conscripsit. parum igitur ipse sibi constare Liuius uidetur, qui ante consules M. Aemilium & C. Flaminium semper de peculatu senatum quæsisse affirmet, cum idem eo de crimine M. Liuium, populo iudicante, condemnatum ante dixerit. sed uidelicet existimo, quois de crimine, si tribunus pl. aliquis esset accusator, populum iudicare potuisse. id quod ante dictum est, exemplisq; comprobatum. quare, ne grauis auctor, T. Liuius, damnetur inconstantiae, locum hæc habeat exceptio. Post Africani, eiusq; fratris Asiatici accusationem, prætor cum iudicum consilio de iis, qui peculatus arguerentur, quæstionem exercuit. id opinor lege ab aliquo magistratu lata institutum. alioqui, quod senatus uniuersi munus erat, ad prætorem, certumq; iudicum numerum, senatu negligente, translatum, uix putarim. Lege postea Iulia capitalis peculatus factus est: quod iurisconsulti declarant. nec iniuria: cum & repetundarum crimen, huic admodum simile, capitale iam antea fuisset. cur enim, quod sociis tribuebatur, id æra rii, hoc est ciuium, cauſa minus fieret? tametsi Cæsar, cum tam acriter de peculatu cauit, suam potius rem, quam publicam spectauit. sibi enim, qui omnia teneret, furtum fieri statuit, non reip. Peculatus poena, inquit Vlpianus ad legem Iuliam peculatus, aquæ & ignis interdictionem continet: in quam hodie successit deportatio. porro, qui in eum statum deducitur, sicut omnia pristina iura, ita & bona amittit. Lege autem peculatus tenebatur, si quis pecuniam publicam surripuisse, uel, ut surriperetur, curasset: si quis in aurum, argentum ue, aut æs publicum quid indidisset, uel immiscuisse, fecissetq; dolo malo, quo id peius fieret. hæc apud Venuleium scripta sunt. Quod autem additur, eadem Iulia
lege

De legibus

lege obstrictos fuisse qui æs, in quo leges incisæ erant, refixisset, uel quid immutasset, aut in publicis tabulis deleuisset, induxisset ue: hæc ego non ad peculatum, sed ad maiestatem retulerim. quòd si pretio commissum id fuisset: ne sic quidem peculatus mihi uide tur, sed damnandi potius maiestatis & corruptus, & corruptor, quædam enim incerta crimina in maiestatem conferebantur: ne que aliud crimen patebat latius. atque etiam, quod in lege Iulia peculatus ait Vlpianus scriptum fuisse, ne quis ex pecunia sacra, religiosaq; auferret, interciperet, in rem suam uerteret, non peculatum magis, quæm sacrilegium, fuisse existimauerim. Hæc præterea sunt in criminе peculatus: si quis imperator pecuniam ex præda captam penes se priuatim retinuisse, eamq; nec in triumpho tulissest, nec in ærarium retulissest. Poena peculatus uel pecuniaria fuit, uel capitalis. nam qui prædam ab hostibus captam surripuerat, in quadruplum damnabatur: ceteris autem aqua & igni interdicebatur. postea irrogata est alia lege deportatio, abrogata interdictionis poena. deportati uero, quod in Vlpiano legimus, sicut omnia pristina iura, ita & bona amittunt omnia. Et quoniam, ut repetundæ, ita peculatus publicum furtum fuit; propterea, ut in repetundis, sic in peculatu æstimationes fiebant litium, contraq; heredes, ut scripsit Papinianus ad legem Iuliam peculatus, actio dabatur. peculatum tamen, quod ante quinquennium esset admissum, obiici non oportuit, si Venuleio credimus. Cum peculatu residuae pecuniæ coniunguntur. damnum enim utroque modo infertur æratio. residuae autem pecuniæ sunt, ut ait Paulus, quæ priuatim retinentur, cum uel in usum publicum erogari, uel in ærarium inferri debeant. nec minus in hoc criminе, quæm in peculatu, actio aduersus heredes dabatur. quæq; de peculatu, eadem residuis de pecuniis lex cauebat. ut non dubitem, quin eadem poena sit damnatis irrogata. amplius quidem tertia parte, quæm deberent, soluisse eos, qui de residuis pecuniis damnarentur, Martianus ait. capitis autem lege Iulia esse damnatos, uerisimillimum est. Inter sicarios graue crimen fuit, & ad uim pertinuit; proprie tamen lege Cornelia vindicatum est. sicuti nec de perduellionis criminе, quod ad maiestatem pertinuit, eadem lege, qua de reliquis maiestatis criminibus, quæsitus est: cum de perduellione populus, de reliqua uero maiestate prætor cognosceret. Lege de sicariis Cornelia,

nelia, quam dictator Sylla tulit, tenebatur qui hominem occidisset; aut occidendi cauſa cum telo ambulasset, uel uenenum parafset, ha buiſſet, uendidiſſet: siue quis priuatus testimonium dolo malo dixiſſet, quo quis iudicio publico condemnaretur: aut ſi magistratus ob capitalem cauſam pecuniā accepiffet, eorum ue quid feciſſet, quod legibus permifſum non eſſet. adiectum eſt ex s. c. eadem lege tene-ri eos, qui homines libidinis, uel, ut iurisconfulti loquuntur, pro-mercii cauſa caſtrauiſſent, aut filios, exceptis Iudæis, circumcididiſſent, sacrificia ue mala feciſſent, habuiſſent. excipiuntur tamen hac lege, qui occidiſſent perfugam, uel uim inferentem, uel pudicitiam uiolenter attentantem. exceperat etiam eos Sylla, qui ob relata proſcriptorum ciuium capita pecuniam ex ærario accepiffent: quos ta-men poſtea C. Cæſar, cum de ſicariis quæreret, in ſicariorum numero habuit. hac lege tenebantur etiam ii, quorum fraude, aut conſilio naufragi per uim ſuppreſſi fuiffent; qui ue data opera in eorum, quos odifſent, res atque bona incendium immiſſent. Hic, quæ pœna eſſet lege Cornelia iis, qui hominem occidiſſent, fortaffe quære-tur. mors, ut iam ſignificauimus, non fuit, ſed aquæ & ignis inter-dictio. nam Cato censorius ciues Romanos necari, aut uerberari, perduellibus exceptis, lege lata uētuit. quòd ſi quis obiiciat, à Naſica Ti. Gracchum, ab Opimio Caium, à Mario Saturninum, & Glauciam, à Cicerone ipſo ciues Romanos uita priuatos, neque ta-men quenquam eorum lege Porcia condemnatum: huic facile fa-tiſieri poterit, ſi ita reſpondebitur: cum s. c. illud fieret, quòd de-uentum niſi diſcilliſimis ac periculofiſſimis reip. temporibus non eſſe traditum eſt, Darent operam conſules, ne quid resp. detrimenti caperet; iacuiſſe prorsus legem Porciam, & impune licuiſſe ciues fe-ditiosos, nec ſalutariter de patria cogitantes interficere. quibus s. c. excitati, atque armati Naſica, Opimius, Marius, Cicero, fecerunt id contra legem Porciam, quod niſi feciſſent, timendum magnope-re fuit, ne leges reliquæ omnes, pernicioſis malorum ciuium conſiliis, ac ſcelere, conciderent. leges enim ad ſalutem publicam re-feruntur. ea cum in dubium uenit; ſi legibus ſubuenire non licet, ad uim confugitur. eaq; iuſta uis, ea pietas in patriam eſt, nullo neque präſenti, neque poſteritatis iudicio damnata, ſed omnium ſeculo-rum perpetuis sermonibus, ac laudibus excepta. Atque hanc in ci-ues ultimo ſupplicio animaduertendi potestatem non niſi s. c. ut diximus, conſulibus eſte datam (nam legibus multare ciues morte non

De legibus

non licebat) illa in Catilinam indicant: Ad mortem te Catilina duci iussu consulis iampridem oportebat. habemus enim s. c. in te Catilina uehemens, & graue. non deest reip. consilium, neque auctoritas huius ordinis. nos, nos, dico aperte, consules desumus. decreuit quondam senatus, ut L. Opimius consul uideret, ne quid resp. detri mēti caperet. nox nulla intercessit: mox imperfectus est propter quafdam seditionū suspiciones C. Gracchus, clarissimo patre natus, ausi, maioribus: occisus est cum liberis M. Fulvius consularis. simili s. c. C. Mario L. Valerio cos. permissa est resp. num unum diem postea L. Saturninum tribunum pl. & C. Seruilium prætorē poena remorata est? at nos uigesimum iam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis. habemus enim eiusmodi s. c. ueruntamen in tabulis, tanquam in uagina, reconditum. quo ex s. c. cōfestim imperfectum te Catilina conuenit. et Salustius in Catilinario: Senatus decreuit, quod plerunque in atroci negocio solet, ut darent operam consules, ne quid resp. detrimenti caperet. ea potestas per senatum more Romano magistratui maxima permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios, atque ciues, domi militiæq; imprium atque iudicium summum habere. aliter sine populi iussu nulli earum rerum consuli ius est. Verum, quia s. c. huiusmodi non nisi aduersus eos ciues fieri solitum est, qui uel perniciosis legibus, uel armis, uel alia quauis ratione remp. oppugnarent; perduelles fuisse Ti. & C. Gracchos, Saturninum, Glauciam, Catilinam, eiusq; socios, ideoq; non modo s. c. sed lege quoque Porcia cōcedente, iure cæfos, licet existimare. Opponitur etiam illud, quod à Pediano traditum est: L. Tubulus, homo prætorius, ætate patrum Ciceronis, propter multa flagitia, cum de exilio esset accersitus, ne in carcere necaretur, uenenum biberit. qui si necem timuit; non uidetur, satis sibi constitutum fuisse præsidii in lege Porcia, iudicasse. Ego contra sic. Potuit Tubulus commissi perduellionis, quo criminè damnatos affici extremo supplicio neque Porcia, neque ulla omnino lex uatabat, sibi esse conscius: ideoq; mortem iure pertimescens, ne in carcere necaretur, uenenum biberit. potuit etiam, perduellione non cōmisso, deterritus conscientia potius, quam legibus, mortem timere, ut iiii, quos aliquo scelere contaminatos furia uxant: horrent omnia: quocunque aspergerint, aut uenerint, ibi carcer, ibi carnifex, ibi laqueus, & securis, ibi factis eorum digna sibi uidentur intueri. timuit igitur Tubulus, ne, quemadmodum multi ob recte facta legibus soluti sunt,

sunt, ut summos honores ante legitimam ætatem, aut aliquid, quod nemini præterea concedi soleret, consequerentur; sic ipse, quandoquidem se ab exilio reuocari uideret, exilio grauius aliquid, mortem nimirum, uel contra leges ob flagitia plurima subire co- geretur. certe, quo minus de Porciæ legis perpetua ui, perpetua inquam ad usque postrema reip. tempora, in dubium ueniam, fa- cit illa uox Ciceronis in Verrem lib. v. O nomen dulce libertatis: o lex Porcia, legesq; Semproniæ: huccine tandem omnia recide- runt, ut ciuis Romanus, in prouincia populi R. in oppido fœde- rato, ab eo, qui beneficio populi R. fasces & secures haberet, deligatus in foro uirgis cæderetur? et pro C. Rabirio perduel- lionis reo, Porcia lex, inquit, uirgas ab omnium ciuium Romano- rum corpore amouit: hic misericors flagella retulit. Porcia lex li- bertatem ciuium lictori eripuit: Labienus, homo popularis, car- nifici tradidit. iam illa C. Cæsar is apud Salustium, si pro perdu- ellibus, Lentulo, Cethego, Gabinio, & reliquis, reip. statum non leuiter labefactare, sed omnino conuellere conantibus, dicuntur; quanto plus habere loci uideantur, si pro ciuibus, qui priuatis ho- minibus uim attulerint, nihil aduersus maiestatem publicam deli- querint, pronuncientur? Per deos, inquit, immortales, quam- obrem in sententiam non addidisti, ut prius uerberibus in eos ani- maduerteretur? an, quia lex Porcia uetat? atqui & aliæ item leges condemnatis ciuibus non animam eripi, sed exilium permitti; iu- bident. et infra. Maiores nostri, Græciæ morem imitati, uerberi- bus animaduertebant in ciues, de condemnatis summum suppli- cium sumebant. postquam resp. adoleuit, & multitudine ciuium factiones ualuerentur: circumueniri innocentes, aliaq; huiuscmodi fieri cœpere. tunc lex Porcia, aliæq; leges paratae sunt; quibus le- gibus exilium damnatis permisum est. Extat etiam Milonis exem- plum. qui si, occiso P. Clodio, de qua nece & quærendum extra ordinem, ut in atrocissima re, senatus censuit, & à Pompeio Ma- gno consule lata noua lex est, Porciæ legis beneficio uitam retinu- it, ciuili tantum morte, hoc est exilio, affectus est: multo magis reliquos ciues, qui leuiora delicta commisissent, eiusdem legis per- fugio esse usos, naturalemq; mortem effugisse, credibile est. At in oratione pro Cecina, & in primo de oratore mors, quasi pœna le- gibus irrogata, nominatur. nam pro Cecina, Nulla, inquit, in lege

R nostra

De legibus

nostra reperietur , ut apud ceteras ciuitates , maleficium ullum exilio esse multatum : sed , cum homines uincula , neces , ignominiasq; uitant , quæ sunt legibus constituta , confugiunt , quasi ad aram , in exilium . de oratore autem : Vitia hominum , atque fraudes damnis , ignominiis , uinculis , uerberibus , exiliis , morte multantur . Hæc loca legem Prociā non infirmant , sed ad perduellionis crimen spectant . quo uno in crimine ciues Romanos occidi uetus legibus licuisse , iam diximus : quas , tanquam ciuitati salutares , neque Porcia , neque lex ulla unquam abrogauit . Sed uenit in mentem querere , magistratus ne soli , quorum in uindicandis reis potestas esset , an etiam priuati lege Porcia tenerentur . Primum , ubicunque huius legis mentionem fieri video , uerbum nullum animaduerto , quod ad priuatos referri possit : ad magistratus omnia manifeste spectant : idq; ea maxime , quæ proxime recitata sunt , Salustii uerba declarant . deinde , quorsum de priuatis ? an uerisimile est , nullam antea in ciuitate legem de ui fuisse ? an potest ulla ciuitas sine legibus , presertim iis , quæ uim , quæ iniurias arceant , non dico diu uigere , sed omnino stare , atque incolumis esse ? ante igitur de priuatorum ui leges multæ . magistratus autem à corporibus ciuium Romanorum abstinere prima iussit Porcia lex : quam deinde aliis legibus idem iubentibus confirmatam , Salustii testimonio cognoscitur . sed , ut de priuatis Porcia non loquetur ; intelligi tamen , quis non uidet ? nam quæ potestas & magistratibus , & contra fontes , omniq; suppicio dignos adimitur , an ea priuatis relinquetur ? Restat , ut soli peregrini , si modo ita meriti essent , necarentur . id quo minus fieri liceret , nulla lex unquam uetuit . et fasces illi , ac secures , quæ magistratibus præferabantur , potestatis quidem , uetusto more , erant insignia , eius tamen potestatis , quam in peregrinos tantum liceret exercere . exilium , publicatio bonorum , carcer nocentibus ciuibus proposita fuerunt ; mors , nisi si quis & in ipsam remp . & quamacerbissime peccasset (omnium enim de maiestate criminum perduellio sumnum erat) timenda non fuit . Illud miror ; cum prætor de criminis inter sicarios querere soleret , Suetonium tradere , C. Cæsarē in ædilitate quæstionem de sicariis exercuisse . quod fortasse illi à senatu extra ordinem mandatum . Quod autem à Martiano scriptum est , ut digestorum lib . XLVIII constat , legis Corneliat de

de fiscariis & ueneficis pœnam fuisse deportationem in insulam: nolo aliquem ideo perturbari, quia, Sylla dictatore, id est reip. temporibus, deportatio nominetur: quod à me iam negatum est. nam Sylla pœnam irrogauit aquæ & ignis interdictionem: cuius in locum deinde successit deportatio; ut Vlpianus non semel Iustinianusq; declarant. spectauit igitur Martianus sui temporis consuetudinem, pœnamq; nominauit, non eam, quam in sua lege scriperat Sylla, sed eam, qua tunc, sublata aquæ & ignis interdictione, lege Cornelia damnati plectebantur. manebat enim, & obseruabatur eadem lex, pœna mutata. De paricidio prima fuit Romuli, primi regis, lex: quæ permittebat, ut monstruosí partus impune possent necari, uel exponi. hanc legem si, ut alias, à familia nominare uolumus, Siluiam licebit appellare. est enim Romulus Siluiæ gentis prænomen. reliquiq; sex, qui Romæ regnarunt, suum omnes nomen, & prænomen habuerunt. Tulit idem de paricidio, id est de cæde hominis liberi. nam aduersus eos, qui patrem, aut matrem occidisset, pœnam nullam statuit; qui neminem unquam tam ab humanitate auersum, tam naturæ inimicum fore existimat, ut parentibus, unde uitam ipsam, ac lucis usuram accepissent, manus afferret. neque per annos DC Romæ quisquam tale facinus perpetrauit. post Annibal's bellum L. Ostius patrem fertur primus occidisse. Romulus autem, quicunque hominem occidisset, paricidam appellari uoluit. Etiam Numa Pompilius legem his uerbis composuit, ac edidit: Si quis hominem liberum sciens morti duit, paricida esto. qua lege Tullus Hostilius rex Horatium illum, qui sororem occiderat, uoluit iudicari. postremis reip. temporibus pœnas aduersus paricidas, lege lata, C. Cæsar auxit. tulit enim, ut paricidæ non exilio solum, ut antea, sed bonis etiam omnibus multarentur; reliqui uero, capitalium rerum condemnati, dimidia bonorum parte; cum antea integris patrimoniis exularent. Hic, propter nominis potius, quam rei, similitudinem, leges de patricidio subiungemus. aliud enim est, esse paricidam: aliud, esse patricidam. paricida parem occidit, hoc est ciuius ciuem: patricida patrem, ut matricida matrem. Sanxit igitur lege Pompeius Magnus, ut, qui hoc tam impio crimine damnatus esset, insutus culeo cum cane, gallo gallinaceo, uipera, & simia, in mare, uel in amnum proiectus, uitam, omnium elementorum usu

De legibus

priuatus , amitteret . hoc & ante L. Sylla Felix lege sanxerat : sed Pompeius noua lege correxit , addiditq; multa , & inter ea , ut , non qui patrem , matrem ue tantum , uerum etiam qui cognatos , aut patronos occidissent , patricidii lege tenerentur . tametsi non omnes eadem poena afficiebantur . nam qui cognatos , aut patrons occiderant , iis poena erat ea , quam lex Cornelia de sicariis irrogabat . summo autem illo , quod memorauimus , suppicio , quod à rege Superbo excogitatum historiæ narrant , ut puniret grauius M. Tullium II uirum , qui librum de sacris mysteriis de scribendum Petronio Sabino tradidisset , mactabantur ii , qui patrem , aut matrem , auum , aut auiam necassent . de quibus tamen , nisi confessi prius essent , supplicium sumi leges uetabant . Nunc de ueneficio dicendum . locus autem uidetur postulare , ut ; ante quā ad leges ueniamus , quæ nobis est proposita tractatio , noua quædam afferamus , quæ fore non inutilia credimus non modo literarum humanarum studiosis , uerum etiam ipsis iurisconsultis , iis quidem , qui paulo splendidiorem doctrinam colunt ; quales maxime nouimus , excellenti non minus humanitate , quā doctrina , præditos uiros , Romæ Siluestrum Aldobrandinum , Antonium Augustinum , Antonium Galæsum , Florentiæ Lælium Taurellum , Mediolani M. Antonium Caymum , Brixiae Iacobum Chiziolam , Vincentium Portulacam , qui latine scribendi elegancia , meo iudicio , ad antiquorum laudem accedit proxime ; Patavii uero Guidonem Pancirolum , familiarem meum , qui noctes uigilat serenas , ut ait Lucretius , assiduoq; studio antiquitatem extenebris educit . Primum igitur illud ponatur , ueneficii crimen fuisse capitale : alterum , de eo quæsiisse non prætorem modo , qui & iudex quæstionis dicebatur , uerum etiam iudicem quæstionis , qui prætor interdum non erat : tertium , uideri mihi satis manifesto errore Budæum , uirum alioqui bene doctum , in suis annotationibus esse lapsum , qui criminalibus ; ut appellant , in caussis , præter prætorem urbanum , neminem quæsiisse , eumq; tum , nomine commutato , iudicem quæstionis esse dictum , tradiderit . Capitale fuisse ueneficium , indicat exilium Oppianici , de ueneficio condemnati : cuius mentio fit in ea pro Cluentio : & illud in eadem , cum futurum ait Cicero , si Cluentius ueneficii reus damnetur , ut patris sepulcro priuetur . clarissime autem hoc significatur

catur Institutionum iuris ciuilis libro IIII. Probemus alterum, quod paulo difficultius uidetur. Iudicum quæstionis duo uideo fuisse genera; unum eorum, qui cum prætores essent, quæstionis etiam iudices appellabantur; alterum eorum, qui cum prætores non essent, capitali tamen de crimine quærebant. de iudice quæstionis prætore, patet ex ea, quam proxime nominaui, pro Cluentio; in qua ita scriptum est: Iubet lex iudicem quæstionis, hoc est, Q. Voconium, eosq;; qui illi iudices obuenerint, quærere de ueneno. Voconium autem prætorem fuisse, duobus argumentis coniicio: primum, quòd in eo loco paulo ante Cicero dixit; Quid si bi illi scribæ? quid lictores? quid ceteri, quos apparere huic quæstioni uideo, uolunt? lictores enim, qui magistratum non gereret, non habebat. iudicem autem quæstionis magistratus nomen fuisse, certe nemo dixerit. Alterum argumentum est, quòd ibidem Cicero subiungit de aliis prætoribus, suam unoquoque quæstionem exercente. Hæc, inquit, quæstio sola ita gubernatur? quid M. Pletorii, & C. Flaminini inter sicarios? quid C. Orchinii peculatus? quid mea de pecuniis repetundis? quid C. Aquillii de ambitu? quid reliquæ quæstiones? quibus ex uerbis, prætorem fuisse Voconium, qui iudex quæstionis appellatur, quis non intelligit? nam, et si prætores non nominat; satis tamen constat, de prætoribus intelligi. à quibus enim & tot quæstiones, nisi à prætoribus; & tam graues exercentur, inter sicarios, de repetundis, de ambitu, peculatus? præterea, se quæsiisse de repetundis, in eo loco Cicero dicit. quod ab eo factum in prætura, Valerius, & Plutarchus confirmant. ut omittam, quòd quæsitorem Aquillium nominat: cuius annum fuisse legitimum, eundem qui Ciceroni, ad petendum consulatum, prima docet ad Atticum epistola. ex quo, fuisse collegas in prætura, licet existimare. quod etiam lib. II de officiis manifestum est. collegam enim suum Cicero appellat. Rursus iudicem quæstionis Iunium, qui prætor non erat, quæsiisse de ueneno in Oppianici caufsa, docet Pedianus his uerbis: Iunius quæsitor fuit in Cluentii caufsa, Verre prætore: in qua Oppianicus damnatus est. et alio loco: Damnato Oppianico, res in inuidia fuit; quòd pecunia reus uideretur oppressus: & princeps illorum iudicium damnatus est C. Iunius, quòd diceretur alios supposuisse, qui reum damnarent, non eos, quos prætor Verres fuerat subsortitus.

De legibus

tus . neque hic eum Pedianus , neque supra prætorem nominauit . Cicero autem in ea pro Cluentio , Condemnatus est , inquit , C. Iunius , qui ei quæstiōni præfuerat . adde etiam illud , si placet : tum est condemnatus , cum esset iudex quæstiōnis . et alio loco : Quin dius tribunus pl. conuicium C. Iunio iudici quæstiōnis maximum fecit . non fuisse autem prætorem , aperte , sic inquam aperte , ut clarius esse nihil posſit , idem demonstrat in eadem , his uerbis : In hanc flammam recentem C. Iunium , qui illi quæstiōni præfuerat , iniectum esse memini , & illum , hominem ædilicium , iam prætorem opinionibus hominum constitutum , de ciuitate esse sublatum . Ecce , non prætorium , sed prætorem opinionibus hominum constitutum dicit ; quod , eum prætorem sine dubio futurum , homines opinarentur . prætor autem si fuisset , non eum ædilicium , sed prætorium uocasset . laudabant enim ueteres , ubi ornare aliquem uellent , ab eo magistratu , quem postremum gessisset ; itaq; , homo ædilicius , prætorius , consularis , dicebant . Præterea , cum prætores in leges non iurauerint , neque sententias tulerint , quod & Cicero , & Pedianus docent ; à Iunio autem iudice quæstiōnis ideo multa petita sit , ut in oratione pro Cluentio legimus , quia in legē non iurasset : (erat enim illi iurandum , idem quod iudicibus , leges omnino se esse inferenda sententia seruaturum) satis constat , Iunium , cum de Oppianico quæsiuit , prætorem non fuisse . Quod si quis dixerit , non tam Iunium iudicem quæstiōnis , quam Verrem prætorem , in illa Oppianici cauſſa quæſiſſe ; quia Pedianus ita dicat ; Iunius quæſitor fuit in Cluentii cauſſa , Verre prætore ; & quia idem alio loco sortitionem , & subsortitionem à Verre prætore factam tradiderit : huic ita responderi poterit : sortitionem , & subsortitionem non illius modo iudicii , uerum etiā aliorum ideo pertinuisse ad C. Verrem , quia prætor urb. erat . quod ipſe declarat Cicero in ea pro Cluentio . prætor autem urbanus de criminibus non quærebatur ; quare nec unquam quæſitor dicebatur ; sed ius tantum dicebat , hoc est iudices , & formam iudicii dabat . idemq; iudices , quibus alii prætores ad cognoscendas capitales cauſſas uerentur , sortiebatur , & subsortiebatur . quod ex Pediano , & ex ipſo etiam Cicerone satis liquet . Accedit locus ex libro I accusationis in Verrem : quo in loco Q. Curtium iudicem quæstiōnis appellat Cicero , in cauſſa Verris repetundarum : de qua
prætor

prætor M' Acilius Glabrio cognoscet. eumq; Curtium ait Pedianus à Cicerone esse reiectum. Illud addo; cum iam docuerim, iudicem quæstionis, & prætorem, & non prætorem, de criminis capitali cognouisse, tertium genus iudicium quæstionis interdum fuisse, quorum ius cognoscendi non esset, sed tantummodo subsortiendi. quod locus de Q. Curtio proximus iam ostendit: quem cognouisse de repetundis, absurdum est credere: cum, in ea causa prætorem quæsiisse Glabriōnem, ex Cicerone, & Pediano satis constet. itaque tertium hoc genus quæsitores dici non poterant: duo illa superiora genera, quoniam quidem quærerent, quæsitores & erant, & proprie dicebantur. Quod autem à Budæo scriptum est, prætorem urb. ubi de criminibus quæreretur, solum cognouisse: aperte falsum esse dico. non modo enim solus non quæsiuit prætor urb. sed nec omnino quæsiuit. ipse ius dicebat: quod, quærere, non est. quærebant ceteri collegæ, cum iis iudicibus, quos prætor urb. & sortitus, & subsortitus esset. exemplorum plena sunt omnia: unam, quæ multorum exemplorum loco sit, rationem afferam. Accusat Verrem Cicero in suis libris acerbissime: præturam urb. totam exagitat. obiicit ne unquam, quòd in causa capitali contra leges aliquid commiserit? nunquam certe. neque dubium, quin Verres, si potestatem illam prætor habuisset, multa fuerit inique facturus. Addit idem: prætorem urb. cum quæreret, iudicem quæstionis esse dictum. hoc certe nemo (de ueteribus loquor: hos enim sequor) unquam tradidit: mirorq; , cur hoc illi, qui suæ sententiæ testem non haberet, placuerit affirmare. sed, ut opinor, error ex errore fluxit, nam cum, prætorem urb. quærere de criminibus, iam sibi persuasisset: quod omnino falsum est: sequi uidebatur, ut idem quæstionis iudex appellari posset. ego autem ostendi iam, quæstionis iudicem interdum quæsiisse, & prætorem fuisse, non tamen urbanum; ut quæsiuit Q. Voconius de ueneficio: prætorem autem urbanum reip. temporibus quæsiisse, aut iudicem quæstionis uocatum, neque de ueteribus uideo quenquam fuisse qui dixerit, neque coniecturis omnino ullis adduci possum ad suspicandum. Quæsitoris porro erat, accusatorem, defensorem, testem, in officio quenque suo continere. Leges, quibus ueneficiū vindicaretur, Romæ per annos multos nullæ fuerunt. non enim proprie ad ueneficiū pertinet XII tab.

De legibus

lex illa : Qui fruges excantassit, &, Qui malum carmen incantassit, coercetor. et si coniunctionem habere quandam uidetur cum uene ficii crimine . proprie uero , ac nominatim eo primum anno , quo C. Valerius Flaccus M. Claudius Marcellus consulatum gesserūt , qui post urbem conditam , si fastos sequimur , annus CD XXII fuit , de ueneficiis esse quæsitum , legemq; constitutam , Liuius libro VIII scriptum reliquit . ex quo , quæ tum probitas fuerit , apparet ; cum in tanta ciuitate , per tot annos , ueneficii nomine in iudicium uocatus nemo sit . Cornelia postea fuit , L. Syllæ ; quam , bello ciuili confecto , dictator tulit , cum unus omnia teneret : quod ex his uerbis , quæ scripsit Cicero pro Cluentio , manifestum est . Postea , inquit , L. Sylla , homo à populi caussa remotissimus , tamen , cum eius rei quæstionem hac ipsa lege constitueret , qua uos hoc tempore iudicatis , populum R. quem ab hoc genere liberum acceperat , alligare nouo quæstionis genere ausus non est . quod si fieri posse existimasset ; pro illo odio , quod habuit in equestrem ordinem , nihil fecisset libentius , quām omnem illam acerbitatē proscriptionis suæ , questus in ueteres iudices , in hanc unam quæstionem contulisset . Huius autem legis pœna capitalis non ad ueneficos tantum , sed ad eos etiam pertinuit , qui magicis incantationibus homines occidissent , aut qui mala medicamenta publice uendidissent . omnesq; prorsus , nemine excepto , uiri , mulieres , liberi , serui , hac lege in iudicium uocabantur . Permissum autem esse reo , ut ex illius uoluntate , clam , aut palam , à iudicibus sententiæ ferrentur , ex ea , qua de proxime meminimus , oratione cognoscitur . eadēniq; lege de corruptis iudiciis quæsitum , eadem declarat oratio . Secuta est consularis Iulia , C. Cæfaris , qui & ipse dictator fuit . nec tamen deinde ex lege Iulia , sed ex Cornelia , quanquam uetustior fuerit , iudicia sunt administrata : puto , quia non semper posterior lex priorem comprehendebat , sed interdum aliquid tantum addebat : ut uniuersa pene iudicii ratio à priore lege penderet . propterea Corneliam potius , quām Iuliam , posteriores iurisconsulti nominarunt . De ambitu quæ prima lata est , tribunicia Poëtelia fuit , C. Fabio Ambusto , C. Plautio Proculo cos . deinde aliae , consularis Cornelia Bæbia , à duobus eiusdem anni consulibus lata : tum alia , Cn. Cornelio Dolabella M. Fuluio Nobiliore cos . lata ; ut ex epitome Liuiana colligitur : quæ utrum tribunicia

bunicia fuerit, an consularis, coniicere non licet. Multis deinde post annis consularis Calpurnia: quam C. Calpurnius Piso consul, anno ab urbe condita DCLXXXVI, grauiorem, quam antea, tulit: in qua, praeter alias poenas, pecuniaria quoque erat adiecta. huic legi ob nimiam eius severitatem puto aliquid postea derogatum. nam in oratione pro C. Cornelio, de quatuor generibus, in quibus per senatum more maiorum statueretur aliquid de legibus, tertium Cicero memorat his uerbis. Tertium est de legum derogationibus. quo de genere persæpe s. C. fiunt, ut nuper de ipsa lege Calpurnia, quæ derogaretur. nunquam enim Calpurnia lex est abrogata: quam seruari Cicerone consule, ex oratione pro Murena cognouimus: sed ei derogatum aliquid, quod ita senatus censuisset, ea, quæ recitauit, uerba significant. Hac lege accusatoribus præmium uidetur suisse, ut, si ipsis ambitus damnati essent, aliorumq; eodem in genere culpam demonstrassent, in integrum restituerentur. id apparet (ut alia omittamus exempla) ex oratione pro Cluentio: quam post Calpurniam legem habitam esse, ex eo constat, quia prætor Cicero eam caussam egit. quod si accusator magistratum designatum in iudicium uocasset, eiusq; culpam iudicibus probasset: reus magistratum amittebat; accusator eius locum assequebatur: si modo ei per actatem, & per leges magistratum illum capere liceret. suspicari licet hoc è Syllæ Autroniiq; notissimo exemplo: quibus de ambitu, cum designati consules essent, damnatis, accusatores eorum Torquatus & Cotta consules facti sunt. nisi si, quod ego uerius existimo, consules non legis præmio factos intelligas Torquatum & Cottam, sed quia, comitiis post Syllæ Autroniiq; damnationem iterum habitis, populus eos creauerit. Tertium præmium lege datum accusatori, hoc quidem in criminis, tribus permutationem inuenio: si modo ea tribus, in qua reus censeretur, nobilior esset, quam tribus accusatoris. hoc in oratione pro L. Balbo Ciceronis illa uerba declarant. Obiectum est etiam, quod in tribum Crustumnam peruenierit: quod hic asscetus est legis de ambitu præmio. Quod si nullum ex eo præmium accusator consequi posset, hoc est, neque suam ipsius absolutionem, quia damnatus non esset; neque ullum, delecto reo, magistratum; neque tribum, quia rei tribus non esset accusatoris tribu nobilior: pecuniam illi de publico esse datam, licet opinarii.

S id

De legibus

id autem ex eo suspicor, quod Asconius in orationis pro Milone commentario, Milo, inquit, postero die factus reus ambitus apud Manlium Torquatum, absens damnatus est. illa quoque lege accusator eius fuit Ap. Claudius: & cum ei præmium lege daretur, negauit, non enim est ut intelligi possit, præmium illi lege datum aut ipsius absolutionem; nec enim recusasset: aut Milonis magistratum, qui designatus non erat; aut permutationem tribus, cum ipse in tribu rustica nobilissima censeretur. Claudio enim Pulchros in tribu Claudia fuisse, ex Liuio cognoscitur. reliquum igitur fortasse pecunia fuit: quam accipere, dignitatis non erat: itaque Appius, patricia familia natus, Apii, uiri consularis, & auguris, filius, negauit. Post Calpurniam Tullia fuit, consularis & ipsa, lata à M. Tullio Cicerone consule: quæ & pœnam grauiorem, quam Calpurnia, & præterea aquæ & ignis per annos X interditionem, hoc est X annorum exilium irrogauit ordini senatorio. itaque sine causa mirantur non nulli, parum uidelicet attente in legenda historia uersati, cur Cicero in oratione pro Sylla dicat: Abfuit ab oculis uestris; &, cum lege retineretur, ipse se exilio pene multauit. quibus uerbis, de ambitu damnatis ciuitatem non esse lege Calpurnia erectam, significat: cum idem in oratione pro Plancio scriptum reliquerit: Nunc postulatur à uobis, ut eius exilio, qui creatus sit, iudicium populi R. reprehendatis. quo declarat, Plancio exilium, si de ambitu damnatus sit, pœnam futuram. pugnare omnino hæc inter se uidentur: sed conciliantur distinctione temporum. nam Sylla damnatus est ante Ciceronem consulem, Lepido & Tullo cos. ea lege, quam C. Calpurnius Piso tulerat: quæ cum esset severissima, damnatis tamen exilium non inferebat. oratio autem pro Plancio post Ciceronis consulatum habita est. quo tempore iudicia de ambitu ex ea lege, quam ipse consul Cicero tulerat, exercebantur: qua lege exilium senatoribus irrogatum esse, non obscure pro Murena oratio demonstrat. exilium autem non per omnem uitam, ut in aliis criminibus capitalibus, sed per decennium fuisse, tradidit Dio lib. xxxvii. Polybius tamen in eo libro, quem scripsit de rerump. generibus, aperte significat, multo ante legem Tulliam, atque etiam Calpurniam, capitalem ambitum fuisse. ait enim sic. Pecuniis palam apud Carthaginenses magistratus emuntur. quod Romæ capitali pœna

De legibus

diciis ipsum quoque capitale crediderim. id ex eo coniicio , quod C. Gracchus tribunus pl. eam legem in ordinem senatorium tulit ; ceteros ordines exceptit : ut in oratione pro Cluentio legimus . Cū igitur & crimen ipsum per se grauissimum fuerit ; (quid enim grauius , quam innocentem , accepta pecunia , condemnare ?) et Gracchus eam legem , ut in eadem oratione ait Cicero , pro plebe tulerit , ad licentiam senatorii ordinis retundendam : leuiore poena eum contentum fuisse , uerisimile non est . quod eo magis existimo , quia postea crimen hoc L. Sylla comprehendit ea lege , quam de ueneno tulit ; ut capitale crimen cum capitali , uenenum scilicet cum iudiciis corruptis , coniunxisse uideatur . hoc orationis pro Cluentio (ne pluribus utar exemplis) partes multæ declarant . et Sylla equestri ordini admodum fuit infensus , senatorii uero studiosissimus ; Gracchi tamen legem in hoc secutus , equestrem ordinem , & plebem periculo liberavit . Quod autem coniectura adductus existimabam , id legis XII tab. testimonio Gellius confirmat : in qua scriptum est , ut , qui ob rem iudicandam pecuniam accepisse conuictus esset , capite puniretur . ut Gracchus non hoc ipse nouum sanxerit , sed à XII tab. petitum in suam legem transtulerit . Romæ autem quis iudicium primus corruperit , ignoratur . quod & à Plutarcho traditum est in uita Coriolani . Athenis uero , idem scribit , Anytū , Anchemeonis filium , hanc pestem induxisse primum . Vnum ad dam ad ingenia excitanda ; quod , quæstionibus positis , maxime fit ; mirari me uehementer , cur in ea , quam proxime nominaui , oratione pecunias ob iudicandum captas Cicero repetandas uocet ; quas diuersas fuisse nemo nescit : de quibus etiam propria lege quærebatur : cum de iis , quæ ob rem iudicandam essent acceptæ , lege Gornelia de ueneno cognosceretur . nisi si pecuniae repetundæ dicebantur non ea solum , quas prouinciarum rectores contra leges acceptissent , uerum & illæ , quarum cauſa , qui ob iudicandum eas cepissent , in iudicium uocarentur . quodam enim modo , cum aduersus eos ageretur , iudicio repeti pecunia uidebatur . id eo facilius crediderim , quia lege Iulia de repetundis non rectores modo prouinciarum , sed eos etiam , qui pecunia corrupti aliquid in iudicio uel comiſſissent , uel omiſſissent , esse comprehensos , iurisconsultorum libri demonstrant . nec sane , si ad rationem animus referatur , video quid intersit , utrum à sociis , publico fungens munere , pecunias contra leges ,

ges, an à ciuibus aliquis accipiat. Adulterium lege Romilia capi-
tale fuisse, literis proditum est, sic inquam capitale, ut pœna mors es-
set. tulit enim Romulus legem his uerbis: Adulterii coniunctā uir;
& cognati, uti uolent, necanto. quod item lege Iulia confirmatū est:
qua lege supplicio afficiebantur eodem, qui cum maribus nefandam
libidinem exercuissent. stupratoribus autem, si essent honesti, pœ-
nam irrogabat, publicationem partis dimidiæ bonorum: & capita-
le tunc stuprum non erat: sin humiles, corporis coctionem cum re-
legatione quinquennali, nisi per uim stuprum commissum esset; si
per uim, tempore non præfinito. Et inter liberas tantum personas,
ut scripsit Papinianus, adulterium stuprum ue passas, lex Iulia lo-
cum habuit. Quod autem, inquit, ad seruas pertinet, & legis Aquil-
iæ actio facile tenebit, & iniuriarum quoque competit. Hanc legem
ab Augusto, non à C. Cæsare, qui eum adoptauit, esse latam Vlpia-
nus tradit. Fuit etiam Scatinia, quam C. Scatinius Aricinus tri-
bunus pl. tulit in eos, qui alienam pudicitiam sollicitassent, aut suam
ipſi prostituerent; quibus pœnam irrogauit X millia nummum. est
autem hæc lex multis ante Iuliam annis lata, satis leui pœna, quam
Iulia capitalem fecit, non tamen, ut opinor, in eos, qui alienam pu-
dicitiam tentassent, sed in eos, qui præposteram uel aduersi, uel auer-
si uenerem exercuissent. De falsis, quod in Polybio, Cicerone, Gel-
lio scriptum inuenerim, lex fuit XII tab. ut qui falsum testimonium
dixissent, è saxo Tarpeio deiicerentur. Postea, huius legis exemplum
secutus, L. Sylla dictator legem tulit, quæ seruis ultimum supplici-
um, liberis aquæ & ignis interdictionem irrogabat, si quis in testa-
mento, alio ue scripto, aut nūmo fraudem aliquo modo fecisset. qua
de lege meminit Cicero in Verrem. Partus etiam suppositios, af-
seuerationem falsi nominis, uel cognominis, signa adulterina, & si
quis se pro alio gereret, uel illicitis insignibus ueteretur, ad legē Cor-
neliam L. Syllæ, quam proxime nominaimus, pertinuisse constat;
præterea, qui duobus diuersa testimonia præberent, quiq; duobus
candem rem diuersis (ut hoc utar uerbo) contractibus in solidum
uenderent; item qui, ad litem falsam instituendam, pecuniam acci-
perent, eam ue in rem coirent, consentirent, cœlarent, non obſi-
ſterent. De iis, quos plagiarios uocarunt, legem Flauiam in-
uenio; quæ capitlis pœnam interdum grauiorem, interdum leuio-
rem, personarum, & rerum habita ratione, irrogabat. nam, si
quis

De legibus

quis liberum hominem sciens emisset, aduersus eum, ait Vlpianus; capitale crimen ex lege Flavia de plagio nascebatur. Tutelarum quām diligenter apud ueteres habita ratio sit, inde constat, quōd suspecti tutoris iudicium, ut ex Cicerone cognoscitur, lege XII tab. capitale fuit. Et, ad arcendam infamiam, alia sancitum est lege XII tab. ut, si quis actitauisset, carmen ue condidisset, quod infamiam flagitium ue alteri inferret, capite puniretur. atque hoc postea L. Sylla, lege lata, maiestatis crimen fecit, ut Cicero in epistola ad Apium significat his uerbis: Est maiestas, ut Sylla uoluit, ne in quēuis impune declamare liceret. Furta quoque ueteres Romani capitali poena vindicarunt. uideo enim, in XII tab. ita scriptum esse: Si quis nocte furtum faxit, & im aliquis occisit, iure cæsus esto: et, Fur manifesto furto prehensus interdiu, si se telo defenderit, & im aliquis occisit, iure cæsus esto: et, Frugem, aratro quæsitam, furtim noctu si pauerit securerit ue pubes, suspensus Cereri necator; impubes uerberator, noxiāq; duplionem præstato. Et clan destinæ coitiones capitale crimen fuit. nam, ut Porcii Latronis declamatio demonstrat, lege XII tab. cautum est, ne quis cœtus nocturnos in urbe agitaret: idq; si quis fecisset, capite multaretur. postea lex Gabinia idem sanxit. Hæc de legibus, quibus capitalia crimina punirentur. Fuerunt aliæ de minoribus culpis, parem flagitio poenam inferentes, hoc est minime capitalem, ut illa XII tab. Si quis iniuriā alteri faxit, XXV æris poena sunt: et illa, huic admodum similis: Qui iniuria ceciderit alienas arbores, luito in singulas æris XXV. Atque has leges magna ex parte lex Aquillia de iniuria, ab Aquillio tribuno pl. rogata, correxit: de qua mentionē facit Vlpianus his uerbis. Lex Aquillia omnibus legibus, quæ ante de damnō iniuria ue locutæ sunt, derogavit; siue lex XII tab. siue alia quæcunque fuerit. fuit autem ea lex priuilegium; cum eam Aquilius trib. pl. à plebe rogauerit. Fuit etiam Atinia de furtis, ne quid surreptum usu capi posset, sed ius rei suæ vindicandæ penes eum, cui surrepta esset, perpetuo maneret. Furti uero iudicium inter famosa turpiaq; iudicia numerabatur: quibus damnati, omni honore ac dignitate in perpetuum excludebantur; ut neque magistratum ullum capere, neque in senatum peruenire unquam possent. quod in oratione pro Cluentio demonstratur. Iniuriæ nomine & uis, nō modo publica, uerum etiam priuata, continetur. nam L. Sylla, ad arcendam

dam uim, legem tulit de iniuriis: de qua sic digestorum lib. XLVII: Lex Cornelia de iniuriis competit ei, qui iniuriarum agere uoleat, ob eam rem, quod se pulsatum, uerberatum ue, domum ue suam ui introitam esse dicat. qua lege cauetur, ut non iudicet ei, qui agit, gener, sacer, uitricus, priuignus, sobrinus ue, propior ue eorum. quibus uerbis, omnem iniuriam, quæ manu fiat, constat lege Cornelia contineri. Huc referri potest, quod in agraria lege latum à C. Cæsare Callistratus ait: ut, qui terminos statutos extra suum agrum fines ue dolo malo mouissent, pecunia multarentur. De sodalitiis, lex XII tab. sanxit, ut sodalibus, qui eiusdem collegii essent, & ius coeundi haberent, potestas esset pactionis, quam uellent, inter se ineundæ, dum ne quid ex publica lege corrumperent; de qua tum Cicero in Catone, tum Gellius lib. XX meminit his uerbis: In uniuersum & cordi, & curæ Romanis ueteribus semper fuit, ne qua aut turpia, aut illicita, aut reip. perniciosa sodalitia coirent. Licinia postea lata est, ut sodalitia (sic enim ex oratione pro Plancio colligi uidetur posse) uel coercentur, uel omnino tollerentur. Post eam Lectoria, de poena in eos, qui adolescentes circumscriberent: quibus etiam, ut iis caueretur magis, iubebat curatores dari. Remmia contra eos, qui sine caussa, & temere accusarent. Clodia, quam tulit P. Clodius tribunus pl. is, qui Ciceronem iniqua rogatione in exilium eiecit, de publicis iniuriis: quam Anagnini nescio cuius Menulæ caussa, hominis impuri, latam, reprehendit Cicero in oratione pro domo. De alea fuerunt Titia, & Cornelia, illa, ut opinor, tribunicia, hæc consularis. Tum Iulia de annona, & illæ, quæ ignominia fontes reos notarent, ne capere magistratum, ne inter iudices legi, ne alterum liceret accusare. quibus omnibus poenam quidem esse interrogatam, non tam capitalem, legitur. quo mirari minus licet, si de iis nec ita multa ueterum in libris reperiuntur. nos autem nihil de nostro: antiqua narramus, ab antiquis tradita: & ex eorum scriptis oratio nostra, siue paulo sit uberior, siue restrictior, tota pendet. Hactenus de numero, nominibusq; legum, quæ ad ius & publicum, & priuatum pertinent. nunc, ut in eo, quem instituimus, doctrinæ ordine pergamus; à quibus leges latæ sint, quo modo latæ, quo in loco, quo tempore, quibus de caussis, quæ postremo uis legis esset, quam licebit diligenter exponemus.

Leges

De legibus

LEGES nec nisi à magistratibus , nec nisi comitiis ferebantur. idq; probandum exemplis non existimo ; ne , quæ ipsa per se satis aper- tares est , in ea demonstranda superuacaneam operam suscipiam . sed , quia nec unus magistratus , nec una comitia erant ; utrum ab uno , an ab omnibus magistratibus , & utrum unis , an omnibus co mitiis ferrentur , aperiendum uidetur . Ferebantur leges à magis- tratibus maioribus quatuor , uno minore : à maioribus , prætore , & consule , qui ordinarii magistratus erant ; item à dictatore , & interre ge ; qui maiores quidem , ordinarii tamen magistratus non erant ; neque populi comitiis creabantur. censor autem , et si erat inter ma iores magistratus , ius tamen ferendæ legis , aut habendorum co mitiorum non habebat . minor magistratus , qui leges ferret , tri- bunus pl. erat . nam ædiles cur. quæstores , ædiles pl. II I uiri capi- tales , III uiri monetæ cudendæ , tribuni mil. tam Rufuli , quam Co mitiati , et si magistratus erant , leges tamen non ferebant . Neque uero hæc , quæ doctrinæ cauſa à me traduntur , ueterum testimo- nio singula confirmare , & exemplorum multitudine librum infer- cire , necessarium existimo , non solum , quod historiæ , libriq; , unde ipsi hæc hausimus , omnibus patent ; sed etiam . quod exemplis referta narratio dignitatem non habet , putidæ potius cuiusdam di ligentiæ , ineptæq; ambitionis speciem quandam præfert . Legiſlatores aut tributis comitiis , aut centuriatis , aut etiam , ut in im- perio mandando , & in adoptionibus , curiatis legem ferebant . si tributis , aut cum S. C. aut sine ; si centuriatis , è S. C. semper . plus omnino dignitatis , atque auctoritatis in centuriatis , sed po- ter- statis non minus erat in tributis . æque enim populus uniuersus te- nebatur iis legibus , quæ tributis comitiis ferebantur , atque iis , quæ centuriatis . idq; sanctum esse lege à Q. Hortensio dictatore lata , Lælius Felix memoriae prodidit : cum ante iure eo , quod sta- tuisset plebs , patricii non tenerentur . non enim aduocare patri- cios tribuni pl. neque ad eos referre ulla de re poterant . ita ne le- ges quidem proprie , sed plebiscita dicebantur , quæ tribunis pl. ferentibus accepta erant . Hortensius , quæ rogata plebs sanxisset , ea pertinere ad omnes Quirites uoluit : siue , ut iura plebis auge- ret ; cum plebeius ipse esset : siue utili reip. consilio , quod in libe- ra ciuitate dissimilem ciuium conditionem discordiæ semina exi- stimaret . in quo dissidentes ueterum opiniones licet agnoscere . nam ,

nam, quod Hortensio dictatori à Lælio tribui scribit Gellius, id ad Q. Publilium Philonem dictatorem Liuius refert, qui multis annis ante Hortensium dictator fuit. rursus neque ab Hortensio, neque à Philone, sed multo ante à L. Valerio Potito, & M. Horatio Barbato cos. eam legem esse latam, Dionysius tradit. qua in uarietate uerum internoscere difficile sit. nisi si, quod res est, non tanquam nouam legem esse latam, sed quasi ueterem à duobus dictatoribus, Philone, & Hortensio, renouatam intelligas. Scripsit etiam idem Lælius, cum tribunus pl. populum adesse iuberet, non comitia, sed consilium edicere debuisse: cum non uniuersum populum, sed plem tantum, quæ pars populi est, aduocare tribunus posset. uerum hoc, quod à Lælio scriptum in Gellio legimus, obseruatum sit, nec ne, haud' sene mihi certum est. quin, quò me inclinat coniectura, eò me dare si uelim; comitia, quæ tribunus pl. haberet, dicta crediderim, non solum post legem Hortensiam, quæ, discriminè sublato, tribuniciis rogationibus ciues omnes pari iure subiecit; sed antea quoque, cum plebiscitis patricii non parerent. quid enim? non ne tributa comitia dicebantur, quæ designandis minoribus magistratis haberentur? at tributa comitia non & à tribuno pl. habebantur? an igitur est, qui, cum tribuni pl. essent designandi, eius rei caussa consilium à tribuno edictum legerit? quòd si quis, ut omnino Lælii distinctio confirmetur, non de eo populo, qui ad designandos magistratus, sed de eo, qui ad sciscendam legem aduocaretur, accipi uelit: ne hoc quidem assenserim: cum, aliter esse, ipso Cicerone magistro didicerim. uocat enim hic noster lib. II de diuinatione comitia & in legum iure, & in iudiciis, & in creandis magistratis. præterea in oratione pro Sextio, Venio, inquit, ad comitia, siue magistratum, siue legum. et Liuius libro XXXI, Rogatio, inquit, de bello Macedonico primis comitiis ab omnibus ferme centuriis antiquata est. et ibidem: Pro se quoque consulem hortari, ut de integro comitia rogationi ferendæ ediceret. et lib. XLV. Macedonicus exercitus imperatori erat negligenter affuturus comitiis ferendæ legis. Iam uero & de reo iudicando comitia dicta, quæ tribunus pl. haberet, exempla testantur, ut in III de legibus, & apud Liuium quatuor libris, III, XXVI, XL, XLIII. quanquam, si quis ipsa Lælii uerba paulo attentius consideret; intelliget, nec ab ipso traditum id, quod nos, quasi traditum, exemplis redarguimus. ait enim, qui non uniuersum populum, sed partem aliquam populi

T adesse

De legibus

adesse iuberet, eum non comitia, sed consilium edicere debere. quibus uerbis, non quid fieret, sed quid fieri deberet, significat. notat igitur, & quodam modo reprehendit depravatam consuetudinem; sicuti eodem loco, cum infert: Ita ne leges quidem proprie, sed plebiscita appellantur, quæ tribunis pl. ferentibus accepta sunt. quo in loco, Appellantur, accepit, pro, appellari debent. quod enim tradidit, obseruatum nō esse; quæq; tribunis rogantibus plebs iussit, ea tum plebiscita, tum leges & à Liuio, & ab aliis dici, sæpe licet animaduertere: sicuti & consilium plebis, & comitia de reo Postumio apud eundem Liuium libro XXV. Legem latus magistratus scribebat eam domi, & cum peritis consultabat; ne quid contra populi rem, aut uoluntatem sanciret; ne forte pugnantia capita simul ferret; ne ue quid, quod uetus aliqua lex, si ferretur, inane infirmumq; iuberet esse; (etsi, quæ postea ferretur lex, superiores omnes, præter Sacratas, abrogabat) ne curationem, potestatem, commodum ue aliquod ipse sibi sua lege, aut collegis, cognatis, affinibus mandaret: quod leges duæ, Licinia, & Aebutia, fieri uetererunt: contra quas leges fecit P. Clodius: tulit enim, quod in oratione pro domo traditum est, ut sibi Ciceronis ædes liceret possidere. etiam illud in scribenda lege cauebatur, ne pluribus de rebus, quæ non eiusdem generis uiderentur, una rogatione ferretur: quod fieri cum lex Cæcilia & Didia uetabat; itaque à Cladio factum accusat Cicero pro domo sua; tum, faciendum non esse, indicat idem in suarum legum libro III his uerbis: Qui agent, non plus quam de singulis rebus consulunto. nam, Consulunto, est, populum roganto. consulitur enim populus, cum lex rogatur: itaque in oratione pro Milone, Nihil, inquit, de eius morte populus consultus, nulla questio decreta à senatu est. et pro domo sua: Si populus de ista re consultus esset. et Festus: Rogatio est, cum populus consulitur. etiam in senatu, consulere, est rogare sententias. ad Atticum lib. XII. Hic me laudat, inquit, quod retulerim, non quod pateficerim, quod cohortatus sim, quod denique ante, quam consulerem, ipse iudicauerim. Addebat illa exceptio; ut, si quid ius non esset rogari, ne esset rogatum. quod in oratione pro domo notauius. item: si quid contra alias leges eius legis ergo latum esset, ut ei, qui eam legem rogasset, impune esset. quod fuisse tralaticium, hoc est, scribi solitum in omnibus legibus, tradit Cicero lib. III epist. ad Att. Hæc igitur, quæ proposui, quasi legitima à bonis uiris in ferenda lege

omnia

omnia cauebantur. sed ubi rationem uicit libido; spreta bonorum consuetudine, nihil præter suam potentiam & utilitatem in legem spectarunt. ideo sæpe leges Clodii, aut Vatinii, alienas à more majorum, acerbe reprehensas à Tullio uidemus. Scripta legē, legislator bene de rep. sentiens, ante quām eam promulgaret, referebat ad senatum; ut, quo plus ponderis maioremq; uim lex haberet, de senatus eam sententia ferret. popularis uero, ac seditionis magistratus sæpe, prætermissa senatus auctoritate, aut etiam contra senatus auctoritatem, legem rogabat. Promulgabatur deinde lex, id est, in publico ponebatur. est enim promulgare, ut ait Festus, quasi promulgare. id autem eo fiebat, ut inspiceret qui uellet, inspectam consideraret; non solum, ut intercedi posset ante, quām ferretur; uerum etiam, ut aliquanto ante statuere cuiuis liceret, utrum, cum ferretur, antiquanda, an accipienda lex esset. addo etiam illud, ut quiuis monere legislatorem posset uel de corrigenda, uel omnino de non ferenda lege. spatium autem promulgationis, ut ex Dionysio, & aliis patet, quacunque de re ferretur lex, erat trinundinum, id est per trinas nundinas. cum enim nundinarum cauſa ex agris in urbem ciues conuenirent; per trinundinum leges patere, ut à rustica plebe ter legi cognosciq; possent, uoluerunt. quod cum M. Antonius non seruasset, inuehitur in eum Cicero Philippica v his uerbis: Vbi lex Cæcilia, & Didia? ubi promulgatio trinundinum? et idem pro domo sua: Hora fortasse sexta diei questus sum in iudicio, cum C. Antonium collegam meum defendarem, quædam de rep. quæ mihi uisa sunt ad illius miseri cauſam pertinere. hæc homines improbi ad quosdam uiros fortes longe aliter, atque à me dicta erant, detulerunt. hora nona, illo ipso die tu es adoptatus. si, quod in ceteris legibus trinum nundinum esse oportet, id in adoptione satis est trium esse horarum: nihil reprehendo. sin eadem obseruanda sunt; ut decreuit sanatus M. Drusi legibus, quæ contra legem Cæciliam, & Didiam latæ essent, populum non teneri: iam intelligis, omni genere iuris, quod in sacris, quod in auspiciis, quod in legibus sit, te tribunum pl. non fuisse. Et, ut aliud ex alio, trinundinum non solum in lege ferenda, sed & in magistratu designando video esse seruatum, ob eam scilicet cauſam, ut consulteretur candidatis pariter, & populo; illis, ad magis conciliandos sibi plebis animos; huic, ne imprudenter aliquem repente crearet, quem creatum postea nollet. locum autem & in lege, & in magistratu fuiſ-

De legibus

se trinundino, minime miror; qui uideam à Cicerone, oratione 11 in Rullum, appellari legem ea comitia, quibus maiores magistratus crearentur. nam si comitia lex sunt: sequitur, ut, quod in lege, idem in comitiis obseruetur. et, quod rationi consentaneum uidetur, id exempla clarius ostendunt. X uiris creandis, inquit Liuius lib. III; in trinundinum comitia indicta sunt. et in epistola ad Tironem Ciceron: Ad consulatus petitionem se uenturum: neque iam uelle absenti rationem haberi sui: se præsentem trinundinū petiturum. quod tamen non nisi tranquilla rep. seruatum existimo. nam Punico bello secundo Q. Fabius Maximus consul tertium, Romam comitiorum cauſa proficiscens, in eum, quem primum diem comitiale habuit, comitia edixit. idemq; fecit anno proximo C. Claudius Cento, dictator comitiorum consularium cauſa creatus. Sed nimirum, quod dici solet, silent leges inter arīa: & ad remp. cuius cauſa latæ leges ipſæ sunt, omnia referenda. Seruabatur præterea & in iudicio populi trinundinum, cum scilicet à populo reus iudicaretur. unde illud pro domo sua: Cum tam moderata iudicia populi sint à maioribus constata; primum, ut ne pœna capitis cum pecunia coniungatur; deinde, ne, niſi prodicta die, quis accusetur; tertio, ut ante magistratus accuset intermissa die, quām multam irroget, aut iudicet; quarto, sit accusatio trinundinum. sic enim, quām quo modo est in impressis libris, malim legere. Constat igitur, in omnibus plane comitiis, de legibus; de magistratibus, de reis, trinundini rationem esse du&tam: idq; propterea, quod iam dixi, quia legis nomen in omnia comitia, quibuscumque de cauſis haberentur, conueniret. Neque uero trinundinum ita interpretor, ut, ipso tertiarum nundinarum die ueltas esse leges, uel designatum magistratum, uel reum à populo iudicatum, existimem: cum & Macrobius lib. I, comitia nundinis haber non potuisse, neque concionem aduocare, id est cum populo agere, licuisse, ueterum testimonio probet: & Festus, nundinas non solum inter ferias, sed etiam inter nefastos dies apud antiquos fuisse dicat; inter ferias, ne cum populo agi liceret; inter nefastos dies, ne lege. Nundinas, inquit, feriarum diem esse uoluerunt antiqui, quo rustici mercandi uendendiq; cauſa in urbem conuenirent; eumq; nefastū, ne, si liceret cum populo agi, interpellarentur nundinatores. aliud autem erat, cum populo agere; aliud, lege agere. cum populo agere, populum, est, ad consilium, aut cornitia uocare, ut ait Festus: lege agere, ius experiri, in iudicio contendere. libro etiam 1111 epist. ad

Atticum,

Atticum, per duos nundinarum dies neque comitia esse habita, neque concionem ullam, his uerbis Cicero declarat. Ante x cal. nundinæ. concio biduo nulla. Trinundinum igitur in eam sententiam dictum accipio, ut inter eum diem, quo promulgata lex erat, & eū, quo deinde ferretur, trinæ nundinæ intercederent; quo & s̄apieus & à pluribus, urbem mercandi uendendiq; caussa uisitantibus, promulgata lex cognosci posset. Post tertias nundinas, magistratus in eum locum, ubi legem latus erat, siue in forum, siue in campum Martium, populum conuocabat. ibi cum legem præco, subiiciente scriba, recitasset; tum, (forte etiam in toto trinundino, quotiescunque populus coiisset, uel suadebant legem, uel dissuadebant: sed maxime, ac uehementer fieri solitum quo die ferenda lex erat, consentaneum est) primum quidem is, qui legem promulgarat, populo suadebat, ut rogationem acciperet; sed post eum alii, non priuati modo, quibus ab aliquo magistratu concio daretur, (nam alioqui concionandi potestas priuatis non erat) uerū etiam quandoque magistratus, pro suo quisque sensu, uel suadebant, uel dissuadebant. Suasorem rogationis eum, qui rogabat, fuisse, ita uerisimile est, ut, exemplis, quæ multa suppetunt, mihi esse utendum in re minime dubia, non existimet. quod autem minus uerisimile est; ut aliquis eius rogationis, quam ferret, ipse dissuasor fuerit; id nisi testimoniis probem, credibile non erit. atque hoc tum siebat, cum magistratus non è sua, sed è senatus sententia rogationem ferebat. neque enim prohibebatur dissuadere ad populum, quod non probauerat in senatu. Pisonis consulis exemplum habemus in epistola, Vereor, ad Atticum lib. I. Piso, inquit, consul, lator rogationis, idem erat dissuasor. quod Attico, ut nouum & iniquum, scripsit Cicero; cum suadere suas rogationes reliqui solerent. unde illud Attici ad Ciceronem lib. II de legibus. Suade igitur, si placet, istam ipsam legem; ut ego, Vt irogas, possim edicere. loquitur enim Atticus cum Ciceroni, uti cum magistratu legem rogante. et quemadmodum in eo libro personam Cicero sustinet magistratus legem rogantis; quod proxima superiora uerba declarant; Si quæ forte leges à me hodie rogabuntur, quæ non sint in nostra rep. nec fuerint, tamen erant fe re in more maiorum; qui tum ut lex ualebat: sic Atticus ciuem agit de ipsa lege suffragium ferentē. quod indicat illud: Vt ego, uti rogas, possim edicere. refert enim morem illum tabellarum, quibus scisce batur lex: quæ his duabus erant literis signatae, v. R. id est, uti rogas:

cum

De legibus

cum eæ, quibus lex reiiciebatur , una litera A, essent inscriptæ: quæ ualebat , antiquo , hoc est nihil nouari uolo , antiqua probo . Vereor autem , (ut à re proposita paululum digrediar) ne mendum lateat in uerbo, Edicere. cui, quantum ex antiqua latine loquendi consuetudine coniicere, ac meminisse possum, in hac sententia locus non est. sed ad rem. Priuatus legem Cinciam de donis & muneribus Q. Fabius Maximus suasit ; Ogulniam de sacerdotiis P. Decius Mus ; Voconiam de hereditatibus M. Cato ille censorius ; Corneliam de reditu Ciceronis Cn. Pompeius. Nec uero, qui priuati item lege dissuaserint , inuenire non facile est . exemplum habemus , in oratione pro lege Manilia, Q. Hortensii ; in libro de amicitia , C. Lælii , & minoris Africani . Maniliam legem , de bello Mithridatico Cn. Pompeio extra ordinem mandando , dissuasit Hortensius ; Papiriam , de tribunis pl. reficiendis , Lælius , & Africanus. atque hanc ipsam confutudinem , ut priuati legem suaderent , aut dissuaderent , indicat Liuius lib. XLV his uerbis : Ita traditum erat , ne quis prius intercederet legi, quæ priuatis suadendi dissuadendiq; potestas facta esset: quo melius aut commoda legis aperirentur , aut uitia. quo persæpe euenerit , ut aut ii , qui ad intercedendum uenerant , desisterent ; aut intercederent , qui non professi essent se intercessuros. et eodem libro infra : Cum in Capitolio rogationem eam Ti. Sempronius ferre uellet ; & priuatis lege dicendi locus esset; neque ad suadendum , ut in re minime dubia , quisquam procederet : Ser. Galba repente processit . item Cicero in oratione pro C. Cornelio; cuius extant reliquiæ quædam , cum Asconii commentariis editæ. Est, inquit, ius uetandi , dum priuati dicunt , dum sitella defertur , dum æquantur sortes , dum sortitio fit. quibus in locis cum & Liuius & Cicero de solis priuatis meminerint ; non tamen eam potestatem solis priuatis suis se debemus , existimare , partem enim pro toto posuerunt ; quia priuati & sæpius , & plures , quæ magistratus , aut pro lege , aut contra legem dicere solerent. Magistratum porro uel suadentium, uel dissuadentium legem exempla habemus hæc . M. Porcius Cato , ille maior , consul rogationem de abroganda lege Oppia , C. Lælius , ille sapiens , prætor Liciniam de cooptatione sacerdotum ad populum transferenda dissuaserunt , legem Maniliam prætor Cicero luctuosa , quæ extat , oratione suasit : agrariam Rulli iis, quæ extant , orationibus consul idem dissuasit . Verum hæc , quæ paulo longius , ut illustriora fierent , produximus , paucis admodum uerbis libro

de

de legibus III Cicero comprehendit. Populum, inquit, docento, doceri à magistratibus priuatisq; patiuntor. in quo significatur, ut & ipsi magistratus, qui legem ferent, doceant, hoc est de ipsa lege dicant; & dicere alios quoque tum magistratus, tum priuatos patiantur. Infra uero, eodem libro, cum dixit, De promulgatione, de singulis rebus, de priuatis, magistratibus audiendis; priuatos posuit ante magistratus, cum supra primum magistratus, deinde priuatos nominasset. quod si ad ueritatem ordo referatur; prius nominari priuatos, deinde magistratus oportuit. prior enim priuatis locus in suadenda dissuadenda ue lege ideo datus est, ne, si eos, qui magistratum gerebant, ante audissent, ab iis dissentire non auderent. idq; Dio historiæ suæ libro XXXIX scriptum reliquit. quos autem suadere aut dissuadere leges solitos fuisse diximus, eos in ea pro Flacco legis auctores Cicero appellat: cum auctores intelligat uel accipiendæ legis, uel antiquandæ. Hæc de suadentibus dissuadentibusq; legem. nunc de loco, unde suaderent, aut dissuaderent, addendum quiddam est. Nemo ad populum, nisi de loco superiore, concionabatur, siue ius priuatus esset, siue magistratum administraret. id autem ob eam cauillam, quo longius à stantibus in concione tū exaudiri uox, tum intelligi uerba possent. concionabantur igitur, si in foro, de Rostris, quæ ad Comitium fuisse, prope iuncta curiæ, Pedianus ait: si in campo Martio, uel alibi, de suggestu, aut editiore aliquo loco. concionari autem magistratibus pro ea, quam habebant, potestate omnibus licebat: priuatis, quod iam diximus, nisi concionem, id est concionandi potestatem, à magistratu aliquo acciperent, non licebat. et quia sæpius in foro, ubi Rostra fuisse diximus, quam in campo, leges ferebantur: ideo sæpius de Rostris, quam in campo, cōciones habebantur. multo enim plures tributis comitiis, quæ, legum quidem cauilla, in foro, interdum & in Capitolio habebantur, quam centuriatis, quæ in campo, latae esse constat; cum tribuni pl. qui comitia tributa, non centuriata, habebant, facillime ad leges rogandas adducerentur, quippe qui leges non ferrent ex senatus auctoritate: quod necesse erat de legibus centuriatis. Dixi, priuatos non nisi potestate à magistratu accepta concionari potuisse; magistratus autem cunctos suo iure potuisse. quod cum ita esse nūc etiam confirmem; tamen illud addo, summum in eo ius, summamq; potestatem tribunorum pl. fuisse: qui, si uellent, non priuatos modo, uerum & magistratus ipsos, atque etiam consulem, qui summus erat

De legibus

erat magistratus, prohibere concione poterant. itaque Ciceronem consulem extremo magistratus die Q. Metellus Nepos tribunus pl. concionis habendæ potestate priuauit: et Q. Metellum Celerem consulem à L. Flauio tribuno pl. in carcerē deductum; annoq; proxime consecuto M. Bibulum, item consulem, à P. Vatinio tribuno pl. historiæ narrant. non enim de Rostris modo concionantem, atque etiam de curru triumphantem detrahere tribuno pl. licebat, uerum &, quoquò uellet, deducere, uel ad supplicium, si liberet: propterea quòd, cui uellet, manus iniicere, uetus Sacratarum legumi iure, poterat; ipsi, cum sacrosanctus esset, nemo poterat. Verū tribuni pl. potestatem suo loco, id est libro de magistratibus, reseruemus: interim, quod in manibus est, ipsum agamus. Cum suaserant, dissuaserant ue legem primo loco magistratus, qui legem ferebat, secundo priuati, tertio reliqui magistratus; tum, præsentibus sacerdotibus, ut Dionysius scribit, & diuina exponentibus, sitella, uel urna (sitellam Cicero, urnam Lucanus uocat) deferebatur: in quam siue tribuum, si tributis comitiis lex ferretur, siue centuriarum, si centuriatis, nomina coniiciebantur, deinde, sortibus æquatis, hoc est, ita agitata sitella, ne qua sors subsultaret, atque existeret, sed pariter omnes æquatae iacerent, sortitio siebat; quæq; prima uel tribus, uel centuria, quæ secunda, quæ tertia de sitella exiisset, eundem, quem sors dederat, in suffragio ferendo locum atque ordinem tenebat. hæc dum agerentur; si quis tribunus pl. legi uellet intercedere, locus erat. nunquam autem ante suasionem dissuasionemq; legis intercessionem fuisse, declarant illa proxime recitata, quæ Liuius libro XLV, Cicero in oratione pro C. Cornelio tradiderunt. Et quoniam de intercessione, quæ legem impeditiebat, mentionem facimus: (neque enim legi tantum, uerum & senatus consultis, & prætorum decretis, aut iudiciis intercessum esse, animaduertimus) omnibus de causis, quæ, quo minus promulgata lex perferri posset, impedimento fuerunt, dicendum nobis est. Hæ quatuor traduntur: prima, intercessio; cum tribuni pl. quorum proprie intercedendi ius erat, edita uoce illa, Veto, de qua meninit Liuius, intercedebant: cuius generis exempla non desunt: altera, cum is, qui promulgarat, uel amicorum precibus adductus, uel senatus auctoritate commotus, uel ipse sua sponte consilium mutabat: quod C. Manilius, & L. Cæcilius, uterque tribunus pl. diuersis temporibus fecerunt, ille in lege de libertinorum suffragiis, hic in ea, quam de

de minuenda ambitus pœna promulgavit. Tertia ratio fuit, cum, neque intercedente tribuno, neque eo, qui promulgauerat, consilium mutante, comitiales dies, id est eos, quibus agi cum populo licet, consul eximebat, uel supplicationibus decernendis, uel feriis indicendis, non solum iis, quæ Latinæ dicebantur, quas indicere so- li consules poterant, sed etiam iis, quæ imperatiuæ, quas non modo consulibus, uerum etiam prætoribus ipsorum arbitratu licebat imperare. quo genere usum esse Cn. Cornelium Lentulum Marcellinum consulem, ut C. Catonis tribuni pl. legibus obſisteret, uide- mus in epistola, Placitum, libro II ad Q. fratrem. Quartam cauſam, quæ & ipsa comitiis, quacunque de re haberentur, impedimen- to effet, obnunciationem inuenimus: quam omnes plane magistra- tus habebant, ut in oratione in Antonium II Cicero significat his uerbis: Nos nunciationem solum habemus, consules & reliqui ma- gistratus etiam spectionem: quo loco duas dictiones, nunciationem, & spectionem, alteram alterius sedem occupasse, facile credi- derim: ut augures spectionem duntaxat habuerint, magistratus, si modo augures essent, ut erat Antonius, idem consul, & augur, simul cum spectione etiam nunciationem, hoc est obnunciationem, idq; cum ad ipsam Ciceronis sententiam magis quadrare, qui diligenter animum intenderit, intelliget: tum Feltus Pompeius ita esse, deprauatis ille quidem uerbis, satis tamen aperte significat in dictione spe- ctio. legamus igitur in ea oratione sic: Nos enim spectionem solum habemus, consules & reliqui magistratus etiam nunciationem: ut augures intelligat, cum, Nos, dicit: erat enim ipse augur: cum ue- ro, Consules, subiicit, in eo notet Antonii consulis inscitiam; qui se id auguratus iure posse diceret, quod, quia consulatum gerebat, multo facilius poterat. præterea, ut de magistratibus obnuncianti- bus haud parū ſæpe legimus, ita de auguribus de cœlo feruantibus., feruare autem de cœlo, spectio est. quæ tolleretur, si uerum illud. effet, Nos nunciationem solum habemus. Quòd si quis dixerit; ideo uerum esse, nunciationem solum habuisse augures, quia spectionem, niſi iussi à magistratibus, non haberent: facile refelletur. nam si augu- rum spectio non est; quia pendet à magistratum uoluntate: ne nun- ciatio quidem erit; quia pendet à spectione. qui enim esse potest nun- ciatio, niſi spectio antecedat? præterea, si spectionem augur non ha- bet, niſi iubente magistratu: ne nunciationem quidem habet, niſi eo- dem uolente. neutram igitur habebit: quandoquidem nō ipsius, sed

De legibus

magistratus in utraque potestas est. quo modo igitur consistit illud; Nos nunciationem solum habemus : siue nunciationem pro renunciatione, siue pro obnunciatione accipias? Obnunciatio autem duarum rerum obseruatione fiebat, uel cum de cœlo fulsisset, aut tonasset; (erat enim in augurum disciplina, ut, Ioue fulgente, tonante, comitia dimitterentur) quo genere impedimenti Pompeius Magnus in secundo consulatu, cum prætorem creari, uirum omnium integerrimum, M. Catonem uideret, ipse autem, hominem flagitioussum, P. Vatinium, Cæsaris gratia, uellet, comitia dissoluit: uel cum aues aduersa portenderent. auium porro uel cantus, uel uolatus obseruabatur. nec omnium erat eadem significatio; cum quædam à dextra uolantes, quædam à sinistra prosperos euentus ostenderent. itaque sinistra Romanis læta, ut Græcis dextra: iisdem tamen & sinistrum fulmen triste omen fuit ad comitia, cum ad ceteras res esset optimum; et, si bubo uolaret à sinistra. præclare Lucanus hoc de genere lib. III, cum neglectam ueterem comitiorum rationem significaret, illa pronunciat: — Fingit solennia campus.

Nec cœlum seruare licet. tonat, augure surdo;

Et lætæ iurantur aues; bubone sinistro.

Redeo ad institutum. Sortitione tribuum aut centuriarum facta, dicebat is, qui legem ferebat: Si uobis uidetur, discedite Quirites. de quo Pediani uerba subscribam. Cum, inquit, id solum superest, ut populus sententiam ferat; iubet unumquenque is, qui fert legem, discedere. quod uerbum non hoc significat, quod in communi confitudine est, de eo loco, ubi lex fertur, sed in suam quisque tribum discedat, in qua est suffragium latus. populus enim confusus, ut semper alias, ita & in concione. Liuius autem lib. II, ubi de lege Lectoria loquitur, Consul, inquit, Appius negare ius esse tribuno in quenquam, nisi in plebeium: non enim populi, sed plebis eum magistratum esse; nec ullum ipsum summouere pro imperio posse more maiorū; quia ita dicatur: Si uobis uidetur, discedite Quirites. ubi, Discedite, dictum appareat, ad suffragia ferenda. libro uero III, ubi de Tentia lege agit, idem significat, cù ait: *Quemadmodū se tribuni gesſiffent in prohibendo delectu, sic patres in lege, quæ per omnes comitiales dies ferebatur, impediēda gerebant.* initū erat rixæ, cù discedere populu iussiffent tribuni; quod patres se summoueri haud sine bāt. Cum igitur, de concione iussi discedere, in suam quisque tribum, aut centuriā abiisset; priuatos homines inuenio, qui de lege laborarent, non

non modo populum, ut legem acciperet, ante lata suffragia rogasse, uerum etiam, cum suffragia lata essent, ne quid fallaciæ committeretur, ipsos aut tabellas distribuisse, aut distribuentibus præfuisse. idq; diribere proprio uocabulo dicebatur. quod muneris quia fere obiri curariq; ab iis soleret, qui neque ætate graues, neque gestis honoribus insignes admodum essent; id sibi & à senibus, & à dignitate præstantibus præcipue contigisse, gloriose commemorat Cicero in Pisonem. Hoc, inquit, certe uideo, quod indicant tabulae publicæ, uos rogatores, uos diribitores, uos custodes fuisse tabellarum: et, quod in honoribus uestrorum propinquorum non facitis, uel ætatis excusatione, uel honoris; id in salute mea, nullo rogante, uos uestra sponte fecistis. eodemq; uerbo eadem de re usus est in ea post redditum in senatu, cum ait: *Quando tantam frequentiam in campo, tantum splendorem Italiæ totius, ordinumq; omnium, quando illa dignitate tot rogatores, diribitores, custodesq; uidistis?* Nec dubito, quin legendum sit, diribeantur, non diripientur, in ea in Pisonem, in eo loco; An expectas, dum de te LXXV tabellæ diripientur? pro, distribuantur; ut de te iudicium fiat. sic & Plinius manifeste accepit libro XXXVI, cap. xv. Hic est, inquit, ille domitor orbis populus, qui gentes, & regna diribet. Cistis autem suffragiorum custodiendis certos homines in comitiis præfuisse, qui Nongenti sint appellati, idem Plinius lib. XXXIII cap. II scriptum reliquit. Tabellis distributis, primo loco ea tribus, aut centuria suffragium ferebat, quæ, omnium tribuum, aut centuriarum nominibus in sortem coniectis, prima de sitella, de qua iam diximus, sorte exierat: eaq; prærogatiua dicebatur; quia prima rogaretur à magistratu, qui comitia habebat. at in prima tribu, aut centuria quis primus? uidelicet is, quem magistratus legem ferens deligebat: deligebat autem, quem & dignitate præstare, & rogationi suæ præter ceteros fauere iudicabat. utrumque cognoscitur in oratione pro Plancio: in qua ita scriptū est. Nam quod primus sciuit legem de publicanis, tum, cum uir amplissimus consul id illi ordini per populum dedit, quod per senatum, si licuisset, dedit: si in eo crimen est, quia suffragium tulit; quis non tulit publicanus? si, quia primus sciuit: utrum id sortis esse uis, an eius, qui illam legem ferebat? si sortis: nullum crimen est in casu. si consulis: splendor etiam Plancii, hunc à summo uiro principem ordinis iudicatum. quo constat, ideo primum Plancium ad suffragium ferendum à Cæsare consule lectum esse, quia primus ordinis equestris iudicaretur.

De legibus

quod ipsum confirmant illa pro domo sua: Consulari homini P. Clo dius, euersa rep. ciuitatem adimere potuit, concilio aduocato, conductis operis non solum egentium, sed etiam seruorum, Sedulio principe? dixit enim, Sedulio principe, pro, primo omnium suffragium ferente. quod apertius proxime ostendit, cum ait: Sin autem is primus sciuit, erat enim quodam modo legis ornamentum, cum is eam sciscebatur primus, cuius in ciuitate non leuis esset auctoritas. quod et si satis clare indicant ea, quae ex oratione pro Plancio recitauiimus: tamen in hac ipsa pro domo sua idem fit illustrius. subiungit enim post ea, quae proxime ad exemplum attuli, non magno interuallo: Tu huius, ut acta tui præclari tribunatus hominis dignitate honestes, auctoritatem amplecteris. quasi Clodius Sedulii, tanquam clari hominis, nomen publicis in tabulis ad legem honestandam scripsisset, aut fortasse etiam in æs simul cum ipsa lege incidisset. nam, ut dicam quod sentio, suspicor de mendo, ubi Sedulii mentio fit in ea pro domo sua. quod enim legitur, Quid te audacius, qui in eius nomen incideris? id non placet. non enim cum audacia casus congruit. nam, incidere, uerbum est in casu positum: audacia uero uoluntatis est. non enim, qui incidit, audax est, sed imprudens, & inscius; qui uero audax, is non incidit, sed incurrit, & irruit. quare alter suspicor à Cicerone scriptum esse, & forte sic: Quid te audacius, qui in æs eius nomen incideris? leges enim in æs incidi solitas, paulo post docebimus. Cum igitur ab eo, quem magistratus ipse primum delegisset, deincepsq; ab aliis eiusdem tribus, aut centuriæ perlata suffragia erant; tum, suffragiis in utranque sententiam dinumeratis, & eorum numero punctis notato, eius tribus, aut centuriæ uoluntas cognoscetur, eaq; à præcone renūciabatur; &, eadem in reliquis tribubus aut centuriis ratione seruata, ex maiore tribuum centuria rum ue numero uel antiquabatur, uel sciscebatur lex. hoc autem, dirimere suffragia, &, diremptio suffragiorum, dicebatur. itaq; uetera habent exemplaria Varronis de re rust. lib. IIII. Dum dirimuntur suffragia, uis potius Villæ publicæ utamur umbra, quam priuati candidati tabella? quod aperte declarat Lucanus, quem locum deprauari, &, ut aliis in locis, diribet pro dirimit, reponere, facile non fuit, in illo uersu, lib. V. Et non admissæ dirimit suffragia plebis. et ad Q. fratrem, lib. IIII epist. IIII. lego, diremptis tabellis, non, ut uulgo legitur, & ut habent libri quoque manuscripti, diruptis. item in oratione pro Plancio, diremptio, non direptio. Direm ptis

ptis igitur suffragiis , uel de antiquata lege , uel de accepta cognoscet batur . ac de antiquata nihil est dicendum. scitam autem , atque acceptam , omnium ciuium iureiurando confirmari solitam legimus . itaque Q. Metellus , ille Numidicus , ne in legem Saturnini per uim latam iuraret , in exilium abire maluit , sibiq; potius de patria , quā de sententia , decedendum putauit . quem anno post XLIII imitatus non est M. Cato , is , quem Vticensem historici nominant : qui cum leges P. Clodii nullo neque iure neque more rogatas putaret , in eas tamen iurauit , consilio usus optimo , ut Cicero ait in ea pro Sextio . nam ab eo , quod omnino ne fiat , fieri non potest , cum periculo dissentire , temeritatis uidetur esse . Post iuriurandum , in æs lex incidebatur : quod indicat Liuius lib. III his uerbis : Prius quā urbem consules egrederen tur , leges x uirales , quibus tabulis duodecim est nomen , in æs incisas in publico proposuerunt . atque hoc libro x Dionysius confirmat : et Cicero in oratione III in Catilinam , Memoria tenetis , inquit , Cotta , & Torquato cos. complures in Capitolio turres de cœlo esse percussas : cum & simulacra deorum immortalium depulsa sunt ; & statuæ ueterum hominum deiectaæ ; & legum æra liquefacta . quod ipsum uersibus deinde persecutus est in secundo de consulatu suo , ut libro I & II de diuinatione patet . eandem consuetudinem probant illa , quæ in I Philippica scripta sunt . Forum sepietur : omnes claudentur aditus : armati in præsidii multis in locis collocabuntur . quid tum ? quod erit ita gestum , id lex erit , & in æs incidi iubebitis ? quod etiam non multo ante dixerat : Quæ illæ in æs incidit , in quo populi iussa perpetuasq; leges esse uoluit , pro nihilo habebuntur ? exemplis non egemus : sed unum Suetonii , quod in C. Cæsar is uita legimus , quod apertam rem multo etiam illustrius ostendit , apponemus . Marcus , inquit , Claudius Marcellus consul , edicto præfatus , de summa se rep. acturum , retulit ad senatum , ut ei succederetur ante tempus : quoniam , bello confecto , pax esset ; ac dimitti deberet uictor exercitus : & ne absens ratio comitiis haberetur ; quando nec plebiscito Pompeius postea abrogasset . acciderat autem , ut is , legem de iure magistratum ferens , eo capite , quo à petitione honorum absentes summo uebat , ne Cæsarem quidem exciperet per obliuionem ; acmox , lege iam in æs incisa , & in ærarium condita , corrigeret errorem . Hic illud occurrit . Si tum denique in æs leges incidebantur , cum perlatæ essent ; quod proxima Suetonii uerba ostendunt : cur in oratione pro Milone , cum de legibus

De legibus

gibus nondum latis, sed quas Clodius ferre cogitarat, mentionem facit, Incidebantur, inquit, iam domi leges, quæ nos nostris seruis addicerent? cur non, scribebantur, potius, quam, Incidebantur? an incideret Clodius leges nondum latas? dicamus, quod omisit Pedianus interpres; qui in arte Ciceronis indicanda parcus nimis est, sicuti in exponenda historia satis liberalis. notat Cicero cōfidentiam Clodii, hominis audacissimi; qui domi suæ leges non modo scribebat, sed etiam, quasi latae, incideret; quas, quo iure quaue iniuria, cum suis operis & seruis omnino perferre constituerat. et est oratoris artificium, ad odium concitandum ea de inimico dicere, quæ etiam si fortasse facta non sunt, fieri tamen potuisse, eius, in quem dicitur, ante acta uita declarat. nihil erat, quod in Clodium, quamvis atrociter excogitatum, non uerisimile uideretur. ideo, Incidebantur potius, quam scribebantur, dixit, uel uere, uel, quod magis puto, ὑπερβολικῶς, & tamen uerisimiliter, ut de P. Cladio; quem omnium audacissimum fuisse constabat. Ne illud quidem prætermittam, non in tabulis modo æneis, sed etiam in columnis incisas esse leges. de tabulis dubium non est: quas etiam aliquot, in hunc usque diem seruatas, ipsi uidimus. de columnis autem Cicero pro Balbo sic: Cum Latinis omnibus fœdus iustum Sp. Cassio, Postumo Geminio cos. quis ignorat? quod quidem nuper in columna ænea meminimus post Rostra incisum & perscriptum fuisse. qua ipsa de re Luius libro II sic: Tantum sua laude obstitit famæ consulis Marcius; ut, nisi fœdus cum Latinis, columna ænea insculptum, monumento esset, ab Sp. Cassio uno, quia collega abfuerat, iustum; Postumum bellum gessisse cum Volscis, memoria cessisset. et Varro, ut apud Macrobium legimus, antiquissimam legem in columna ænea scripsit incisam fuisse, cui mentio intercalaris ascriberetur. nec deest Dionis in historia testimonium; qui lib. XLI, columnas, quibus incisæ leges legerentur, de cœlo tactas memoria prodidit. Scripta iam legе, promulgata, perlata, in æs incisa, (his enim quasi gradibus ad id, quod in lege ultimum, ac summum est, peruenimus) unum restat, ut, ubi custodienda reponeretur, ostendamus. Scire igitur oportet, non eandem legum omnium fuisse rationem, sed aliquot, maximeq; tabulis æneis incisas, in publico proponi solitas, ut oculis ciuium paterent; quod exempla demonstrant; quæ uero æneas in tabulis essent incisæ, eas ad ærarium delatas, quò scilicet & senatus consulta. ibi cum publicis pecuniis, omniumq; publicarum rationum libris

bris conditæ afferuabantur. erat autem ærarium in Saturni Opisq; templo: templum autem in uico Iugario, id Capitolii radices. unde septies millies hs, à Cæsare dictatore depositum, post illius interitū M. Antonius consul abstulit. et si tantum Opis in Philippica I & II, ubi hac de re Cicero loquitur, mentio fit: puto, quòd duabus cellis simulacra Opis & Saturni separatim dedicata colerentur, & ad Opis cellam proprius, quām ad Saturni, eam pecuniam Cæsar locasset. pri mis tamen reip. temporibus legem Iciliam in templo Dianæ, quod in Auentino monte fuit, repositam esse, legimus in historia Dionysii. Quæ ad rationem perferendæ legis attinerent, quæ fere ponderis aliquiūs esse uiderentur; omnia, ut arbitramur, persecuti sumus. nam, in quo different legum ferendarum comitia à ceteris comitiis, ut de magistratu creando, de reo iudicando, quia conuenire magis in librum de comitiis hæc tractatio uidetur, qui post hunc de legibus exhibet, hic omittimus. Locum ferendæ legis interdum Prata Flaminia, qui postea circus Flaminius dictus est, interdum etiam lucum Petelinum, quandoque Capitolium, sed plerunque forum, aut campū Martium fuisse legimus. de Pratis Flaminii, luco Petelino, Capitlio, Liuīus testis est: de foro, declarant illa pro C. Rabirio Postumo: Si lex ferretur, conuolaretis ad Rostra. erant enim Rostra in foro, dixit autem, Conuolaretis ad Rostra, cum hoc subintelligeret, ut inde legem dissuaderetis, et aperte in oratione I in Antonium, & in V, & pro domo, & ubi non? de campo, inde constat, quòd, cum leges centuriatis comitiis sæpe latae sint; centuriata porro comitia in campo esse habita, omnes historiæ narrent: manifeste sequitur, ut leges centuriatis comitiis latae, in campo latae sint. Hic oritur alia consideratio, loco ne sacro, an profano ferretur. sacro potius, quām profano, crediderim: primum, quòd in Rostris, qui locus erat auguratus, templumq; dicebatur, sæpe à magistratu ferretur; itaque pro Sextio, Princeps, inquit, rogationis Q. Fabricius templum aliquanto ante lucem occupauit. occuparat enim, ut legem ferret. quod illa uerba pro Milone declarant: Potuit ne Fabricio, uiro optimo, cum de reditu meo legem ferret, pulso? occuparat autem Rostra, non templum alicui deo sacrum: quod ipse Cicero declarat infra, in eadem pro Sextio, subiungens, Tribunos pl. ferro è Rostris à Clodio pulsos, Fabricium intelligens. sed clarissime in Vatinium his uerbis: Cum L. Veſtium indicem in Rostris, in illo, inquam, augurato templo ac loco collocaris. et Liuīus lib. VIII, Naues, inquit, Attiatum

De legibus

tiatum partim in naualia Romæ subductæ, partim incensæ: Rostrisq;
earum suggestum in foro extructum adornari placuit: Rostraq; id
templum appellatum. Altera est ratio, quòd leges à P. Clodio tri-
buno pl. in templo Castoris latas inuenio. quod indicat illud in Pi-
sonem: Eodem in templo, eodem & loci uestigio, & temporis, arbit-
tria non mei solum, sed patriæ funeris abstulisti. sic enim interpre-
tor illud, Eodem in templo. quo in templo legem de mea pernicie
tulerat Clodius, eodem in templo de Macedonia tibi tradenda sta-
tim legem tulit: quam tu prouinciam ad arbitrium tuum pro meo
funere, quod idem funus patriæ fuit, ipse pactus eras. itaque prouin-
ciā lege traditam, quasi præmium à Clodio debitum, abstulisti. et
apertius in oratione pro domo sua: Cum arma, inquit, in ædem Ca-
storis comportabas, nihil aliud, nisi, uti ne quid per uim agi posset,
machinabare. in libris autem de inuentione, Flaminium, inquit,
eum, qui consul remp. male gessit bello Punico secundo, legem agra-
riam per seditionem ad populum ferentem, pater suus de templo
deduxit. accersitur maiestatis. et apud Liuum, ante quām Rostra
in foro extructa essent, de tribunis pl. legum rogandarum caussa in
templum coeuntibus, non semel mentionem fieri uidemus. Fere-
bat ergo magistratus legem in templo: ferebat suffragia de lege po-
pulus circa templum. locum enim tantæ multitudini ullo in templo
fuisse, credibile non est. cum uero lex à magistratu ferretur, eodem
in templo alios quoque magistratus affuisse, eos nimirum, qui cum
magistratu legem ferente consentirent, legimus in oratione in Va-
tinium: Quæ quidem leges, inquit, anno post, sedentibus in templo
duobus non consulibus, sed proditoribus huius ciuitatis, ac pestibus,
una cum auspiciis, cum intercessionibus, cum omni iure publico con-
flagrauerunt. Ostendi latam in templo legem, cum in foro fereba-
tur, hoc est tributis comitiis. quid, cum in campo, centuriatis? tum
in templis deorum non existimo, quæ in campo nulla fuisse legimus:
quo tamen in loco à magistratu ferretur, eum locum ante auguratū
fuisse crediderim, nam si tributis comitiis semper in templo; cur cen-
turiatis, quæ maiorum rerum caussa habebantur, profano in loco
lex ferretur? sed fortasse uideri possit infirma conjectura. addamus
exemplum, ut dubia res testimonio probetur. Liuius igitur lib. IIII,
Tribuni, inquit, ut impediendæ rei nulla spes erat, de proferendo
exercitu agere, eo magis, quòd, & augures iussos adesse ad lacum
Regillum, fama exierat, locumq; inauguari, ubi auspicato cum po-
pulo

pulo agi posset: ut, quidquid Romæ ui tribunicia rogatum esset, id comitiis ibi abrogaretur. Inter leges autem, quæ in foro, & eas, quæ in campo ferrentur, dixi iam hoc interfuisse, quòd in foro tributis comitiis ferrentur, in campo comitiis centuriatis. nunc adiungo, pri-
mum illud, centuriatis comitiis eas esse latae, quæ è s. c. fereban-
tur: deinde illud; quæ centuriatis comitiis ferrentur, eas, si è s. c.
non ferrentur, patribus quidem auctoribus semper esse latae. quod non à primis reip. temporibus, sed tantum post Publilii Philonis di-
ctaturam obseruatum est. hunc enim dictatorem legem tulisse, ut le-
gum, quæ comitiis centuriatis ferrentur, ante latum suffragium pa-
tres auctores fierent, scribit Liuius lib. VIII. quo significatur, non
omnes antea leges, quæ centuriatis comitiis ferrentur, è s. c. aut pa-
tribus auctoribus esse latae. quòd si factum nunquam antea nō erat,
consuetudine seruata, quæ in Numa rege creando est inducta; ut sci-
licet, ante quām populus suffragium iniret, patres in incertum comi-
tiorum euentum auctores fierent; Publilius in plebem propensus,
quia plebeiæ gentis erat, quod senatu liberum erat, id necessarium
fecit; quodq; more factum erat, id ut lege fieret, sua lege sanxit.
Neque uero, quod ait Liuius, Patres auctores fierent, expono, pa-
tres s. c. probarent. fiebant enim de re & relata, & disputata s. c.
quid porro referri & disputari opus erat id, quod omnino probari à
senatu Publilia lex iuberet? nam de quo fit s. c. id eiusmodi est, ut
improbari & abiici potuerit: est autem & probatum, & acceptum,
quia maior pars senatus ita senserit. at in hoc non, utrum uis licere,
neque plurium senatorum uoluntatem spectari, Publilius uoluit,
sed, quasi ab uniuerso senatu iam probatum esset, ita, uellent nol-
lent, patres auctores esse. ergo sic existimare debemus; quæ leges
centuriatis comitiis ferrentur, eas post legem Publiliam aut è s. c.
aut certe patribus auctoribus esse latae; quæ uero ante legem Pu-
bliliam centuriatis comitiis latæ erant, alias è s. c. alias sine s. c. pa-
tribus tamen auctoribus, alias neque è s. c. neque patribus aucto-
ribus. Nihil ne igitur interfuit, dicet aliquis, inter leges, quæ pa-
tribus auctoribus, & eas, quæ è s. c. ferrentur? nihil, mea sententia,
ante legem Publiliam. nam, siue è s. c. siue patribus auctoribus fer-
rentur; è senatus uoluntate ferebantur. post legem autem Publiliā
multum inter huiusmodi leges interfuit, atque adeo tantum, quan-
tum inter secundam & aduersam uoluntatem interest. nam secunda
senatus uoluntate ferebantur eæ leges, quæ s. c. probatæ iam erat:

De legibus

aduersa uero non nunquam eæ , quarum patres auctores siebant . probabant enim inuiti , lege coacti . itaque honorificentius habebatur id , quod è s. c. centuriatis comitiis latum esset , quād id , quod iisdem comitiis patribus auctoribus . sed extremis reip. temporibus nullam legem centuriatis comitiis sine s. c. patribus auctoribus latam inuenio , permultas autem s. c. iisdem comitiis : siue , quōd abrogata sit Publilia lex : siue , quōd , cum idem Publilius eodem tempore , postea quām Q. Hortensius dictator legem tulisset , ut eo iure quod plebs statuisset , omnes Quirites tenerentur ; nihil attinuit patres auctores de eo fieri , quo , uel si auctores ipsi non fierent , tamē omnes ciues æque tenerentur . itaque magistratus aut è s. c. centuriatis comitiis , aut , si senatus dissentiret , tributis leges tulerunt : (quāquam & leges multæ tributis comitiis ex s. c. latæ sunt) cum duabus legibus , Publilia , & Hortensia , eandem uim haberent leges tributis comitiis latæ , quam habuerunt antea leges eæ , quæ centuriatis comitiis , patribus auctoribus , latæ erant . non enim , quod ait Cicero Philippica x , Legem Pansa comitiis centuriatis ex auctoritate nostra latus est , eo sensu dictum existimo , quōd eam legem patribus auctoribus Pansa latus est ; sed , Ex auctoritate nostra , expo no , ex s. c. loquitur enim de Cæsar's actis : quæ lege confirmari , & & sancti , senatus cupiebat . cum porro cuperet ; nimurum s. c. potius , quām alia quauis ratione , declararet . quōd si cui , auctoritatem senatus pro s. c. usurpari , nouum est : nihil errabit , si , ut de latine loquendi consuetudine recte iudicare possit , Ciceronis libros diligenter euoluerit . Hic fortasse quæretur ; ante Publiliam legem omnes ne leges , quas senatus , siue centuriatis , siue tributis comitiis , ferri cuperet , ferré tur è s. c. an uero aliæ è s. c. aliæ uero sine s. c. tantū patribus auctoribus . utrumque factum est . nam neque omnes è s. c. neque omnes patribus auctoribus latæ sunt . de latis è s. c. testimonium res non desiderat : exemplorum enim plena sunt omnia . patribus autem auctoribus minus quidem multæ , sed aliquot tamen latæ sunt , ut Petilia de ambitu , à tribuno pl. tributis comitiis lata ; de qua Liuius libro VII . Quæretur etiam , (pergam enim dubitando , quōd non solum ueterum librorum obseruatio , sed ipsa me conjectura dicit) utrum centuriatis comitiis leges à maiore tantum magistratu , an etiam à minore ferrentur . faciamus , quod oratores solent : qui cum testib[us] rem probare non possunt , argumentantur à simili , & hoc genere s[ecundu]m fidem faciunt . item nos , cum , centuriatis

riatis comitiis à minore magistratu leges latæ sint, nec ne , affirmare non possumus ; quia neutrum ab antiquis traditum est ; similitudinē sequemur, & , quod in creandis magistratibus fieri solitum est, idem in ferendis legibus obseruatum esse dicemus . nam si creandis magistratibus centuriata comitia nunquam , nisi à maiore magistratu, habita sunt: itidem, ferendis legibus nunquam, nisi à maiore , esse habita, consentaneum est. illud autem est. esse igitur & hoc dicemus. neque enim, cur non sit, aut ratio suadet, aut exempla demonstrant . De legum tempore, quæ notauiimus, hæc sunt : neque omnibus diebus licuisse legem ferri , neque, quibus liceret, per omnes horas . licebat fastis tantum diebus : nefastis non licebat . nec uero fastis omnibus , sed comitialibus duntaxat. comitialibus autem ita licebat, si nemo de cœlo seruaret . quæ duabus legibus, Aelia, & Fusia, sancta erant. id annis prope centum ante Ciceronis ætatem, ut scripsit ipse in oratione in Pisonem, institutum, ad extrema fere mansit reip. tem pora . Pisone autem & Gabinio cos. P. Clodius tribunus pl. Ciceronis ac bonarum partium inimicus , ut armaret immoderata licentia tribuniciam potestatem, dierum discriminem, & auspiciorum impedimenta sustulit . neque enim tantum , ut omnibus plane fastis ferri lex posset, uerum etiam, ne quis per eos dies, quibus cum populo liceret agi , de cœlo seruaret, rogationem tulit . idq; postea seruatum esse, uidentur illa significare , quæ scripta sunt in oratione de prouinciis : Aut statuendum uobis est, legem Aeliam manere , legem Fusiam non esse abrogatam , non omnibus fastis legem ferri licere ; cum lex feratur , de cœlo seruari , obnunciari , intercedi licere . Ergo , ante legem Clodiā, non omnibus diebus, sed fastis, non omnibus fastis , sed comitialibus , nec comitialibus , si quis de cœlo seruaret, ius ferendæ legis erat : post legem Clodiā, non omnibus quidem diebus , sed omnibus tamen fastis , quod ante non licuerat , etiam si de cœlo seruaretur , ferri lex potuit . Horæ uero, quibus agi cum populo posset, omnes erant intra ortum solis , & occasum . reliquis non licebat . ante primam enim horam nihil agi licuisse cū populo, cum ait Dio in extremo lib. 18, non expono, ante primam horam Romani diei , cuius initium à media nocte sumebatur, sed, ante lucem, ante auroram . quod ipse quoque Dio sic interpretatur , his uerbis : ὁ γάλας ὁ σέρουσις κρύφα, καὶ ὑπὸ τὴν ἔω σφατηγῶν Τὸν τῆλφον Τισιν ἐδωκε : καὶ ταῦτα οὐκέτι ἐν τῶν νόμοιν, πρὶν τριώτην ἡραν γενέσθαι, ἐν τῷ δήμῳ τι' χρηματίσθιναι. quòd si non ante primam; sequitur, ut nec post extremam, id est

De legibus

eam, quæ diem claudit, agi cum populo licuerit: siquidem neque uespertina s. c. rata fuisse, neque prætori urb. ius dicere post solis occasum licuisse, traditum est. sicut igitur non omnibus diebus ferre legem licebat, ita nec omnibus horis: quibus autem horis, iis ita licebat, si neque fulgeret Iuppiter, neque tonaret. Nunc de causis agamus: quæ ipsa quoque nostri promissi pars est. A' corruptis moribus manasse leges, nemini dubium est. nam ubi continenter & sobrie uiuitur, ubi colitur pietas, ubi iustitiæ locus est; quorsum ibi lex feratur? nec sanis corporibus quæsita medicina est: nec, qui leniter & sedato cursu amnes fluerent, sed incitatis, extraq; ripas diffluentibus aggeres obiecti. ac uetusissimi mortalium, prorsus omnem uim, atque omnem luxum ignorantes, tranquillam uitam, ipsa natura duce, uiuebant. post erupit iniuria; et, quod quisque potuit, id quisque uelle, neglecta ratione, cœpit. tunc necessario leges latæ, & iniecta licentiæ quasi fræna, quæ, si quis recte agere sua sponte nollet, eum poenæ metu in officio continerent. itaque, conseruandæ augendæq; ciuitatis caussa, & ut esset bene uiuendi norma, legem inuentam, manifeste cognoscitur. neque minus ad hunc finem spectarunt, quæ de religione, quam quæ de bello leges latæ sunt. quæsita pietas in deos uidetur, quæsita populo uoluptas, ut in ludis: omnia tam ad publicam utilitatem referebantur. cuius autem legis uitiosa ac turpis origo sit; ea lex nominanda non est. nam legis caussa iustitia, & lex ipsa iusta ac sancta debet esse. inde enim publicum exortur commodum. publicum dico, & quo munitur imperium aduersus hostilem uim, & quo priuati ciues, sua quisque bona, suum quisque ius, aduersus priuatorum iniurias tuentur. quod si hoc in omni bene instituta ciuitate, multo magis agnoscitur in rep. Romana: quæ dum optimis legibus paret, malas autem uel abrogat suffragiis populi, uel tollit s. c. orbem terrarum pene uniuersum imperio comprehendit. quæq; ciuitates aut malas leges habuerunt, aut bonis non recte sunt usæ; aliae ui externa, aliae domestica seditione conciderunt. quod & apud ueteres sæpe accidisse legimus; & nostra non semel tempestate uidimus. Supereft de potestate legis. ea, queritur, prium utrum maxima, deinde, si maxima, utrum perpetua. quod pro nostra consuetudine breuiter ostendemus. Erat in lege summa uis; non solum, quia, quoderat lege sancitum, Quirites omnes tenebantur; quod tribus legibus, una consulari Valeria Horatia, duabus dictatoriis, Publilia, & Hortensia, sancitum supra diximus; (paucas tam

men excipio, quibus non omnes plane ciues obstringebantur; quo de genere fuisse legem de repetundis, iam ostendimus: lata enim est post illas tres, consularem unam, dictatorias duas, à nobis proxime nominatas: &, quocunque postremum populus iussit, id ius ratumq; esse XII tab. lege sancitum est) uerum etiam, quia, non, ut prætoris edictum, item lex annuo spatio terminabatur, sed uigebat usque dum alia lege abrogaretur. abrogari uero onines licuit, præter Sacratas: quæ uiolatae sæpe, abrogatae nunquam sunt. abroganti uero non eadem, quæ uiolanti legem, pœna sancitur. ceteræ leges & abrogari omnes potuerunt, & abrogatae multæ sunt. tametsi nulla lata lex est, quæ ipsa se contra abrogationem quasi sanctionis sepimento non munierit, graui pœna, multa ue ei, qui abrogasset, irrogata. at multi multas abrogarunt, neque tamen ullam propterea subiere pœnam. dixi iam, plus fuisse potestatis in eo, quod postremum populus iussisset, quam in eo, quod antea iusserat: id lege XII tab. sancitum esse. iussum autem populi & suffragia fuerunt, quibus abrogabantur leges. itaque, non quid antea populo placuisset, sed quid ei postremum placeret, spectari solebat. sensit autem in hoc genere populus non semper è rep. nam quemadmodum sæpe malas leges bonus populus, sic interdum bonas malus abrogauit. à senatu uero nunquam lex ulla, nisi reip. cauſa, sublata est; ut, cum Appuleiæ, Mario consule referente, s. c. damnatae sunt; quòd ab hoste reip. L. Appuleio Saturnino rogatae essent: aut, cum Liuiæ consilio Philippi consulis sublatæ, quia contra auspicia, quæ seruari lex Aelia iubebat, à M. Liui Druſo latæ iudicarentur. erant enim quatuor omnino genera, (ut ipsa fere Ciceronis uerba usurpem, quæ sunt in oratione pro C. Cornelio) quibus per senatum more maiorum statueretur aliquid de legibus: unum eiusmodi, placere legem abrogari, ut Q. Cæcilio M. Iunio cos. quæ leges rem militarem impedirent, ut abrogarentur. atque hoc genere non abrogabat legem senatus, (nam abrogare proprie populus dicebatur) sed, ut abrogaretur, statuebat. Alterum genus erat: quæ lex lata esse diceretur, ea non uideri populum teneri, ut L. Marcio Sex. Iulio cos. de legibus Liuiis: quæ ut uno s. c. tollerentur, Philippus consul, Liui inimicus, obtinuit à senatu. ideo autem, huiusmodi legibus non uideri populum teneri, senatus decernebat, quia, contra auspicia latas esse, augures monuissent. tanta Romæ fuit in auguribus auctoritas. de quibus libro II de legibus hæc à Cicerone scripta legimus.

Quid

De legibus

Quid religiosius, quam cum populo, cum plebe agendi ius aut dare, aut non dare? quid, leges, non iure rogatas, tollere? nihil domi, nihil militiae, per magistratus gestum, sine augurii auctoritate posse cuiquam probari? quae ipsa, & alia, in libro de religione, tractabimus. Tertium, de legum derogationibus. quo de genere perspectus. s. c. fiunt, ut de lege Calpurnia de ambitu, quae derogaretur.

Quartum genus, quod ea Ciceronis oratio mutila admodum est, neque in ipsa, neque in Pediano interprete, ac ne alibi quidem, quod sciam, inuenitur. me tamen in eam partem coniectura ducit, ut existimem, cum aliquem senatus hostem judicaret, simul, ut eius quae leges, quae quidem aduersus rem publicam essent, tollerentur, eodem s. c. aut alio, proxime facto, iudicasse. quarum enim maxime legum causa perniciosus patriae ciuis damnatus sit, & à rep. remotus; eas ipsas leges in rep. non habuisse, sed abiectas illico esse, etiam si ab historia non prodatur, ueri tamen simillimum est. quale fuit, quod de legibus Saturnini proxime, & de legibus M. Antonii in prima huius libri parte diximus. Rechte igitur semper, & iustissime senatus. A populo uero, aut ab iis, qui mercede conducti speciem quandam populi praeferebant, temeritate potius, aut fraude, quam consilio, aut ratione, salutares ciuitati leges non nunquam abrogatae sunt, ut, rogante P. Clodio tribuno pl. Aelia de auspiciis, Fusia de diebus coinitialibus. Postremum illud est, cum, uerbo quidem, neque à senatu, neque à populo, tacito autem omnium consensu per desuetudinem leges abrogabantur. id quod & Julianus iurisconsultus notauit. Erat igitur in lege uis non solum maxima; quod Cicero in Philippica II satis plane narrat, cum ait: In publicis actis nihil est lege gravius: uerum etiam perpetua: siquidem uetus state neque tollebatur lex, ut edictum; neque debilitabatur, ut s. c. nisi si leges essent eiusmodi, ut reip. minimum consulere uiderentur. nam has contrario usu non solum debilitas, uerum etiam plane extintas, neque damnatum esse quenquam, quia fecisset aduersus eam legem, quae iam exerceri delisset, satis constare video. leges autem multae, quandiu resp. stetit, perpetuo iure ualuerunt, cum, ipso libertatis initio, à primis consulibus, ac iam ante à primis regibus latae essent. quibus ego de legibus loquor, cum perpetuam uim legi tribuo. nam perniciose leges, nec iure rogatas, non perpetuo iure esse, sed tolli quamprimum utile est: cuiusmodi multae s. c. sublatae sunt. populus autem, quem saepe à reip. commodo malae rationes auerterent,

rectam

rectam in dijudicandis legibus normam non agnouit, sed utiles sæpe abrogavit, sæpe sciuit inutiles. Illud tamen, quia pertinet ad abrogandi rationem, quod in Festo Pompeio notaui, non omittam: in sanctione legum adscribi solitum, ne per saturam abrogari derogari ue liceret. erat enim satra, lex multis aliis conferta legibus, accepto nomine à genere cibi, ex uariis rebus condito. id autem eo placuit in sanctione adscribi, quia in lege multis legibus permixta & confusa subesse fraud, quæ populum falleret, facile poterat: at in simplici lege, si de abrogando derogando ue populus rogabatur, non difficile erat, id, quo de rogabatur, quale esset, intelligere.

Addam & illud, fractam esse legis uim, non modo cum alia lege nominatim abrogaretur, sed etiam, cum, non omnino tota, sed eius pars lege posterius lata tolleretur; quod, derogare, dicebatur; aut, cum, nulla superioris legis mentione facta, aliquid ei contrarium posteriore lege rogaretur: quod erat, obrogare. atque, hoc quidem de genere, apud Liuium libro IX P. Sempronius tribunus pl. aduersus Ap. Claudium censem in concione ita disputat: Ideo Aemiliæ potius legi paruerunt, quam illi antiquæ, quia hanc postremum populus iusslerat, & quia, ubi duæ contraria leges sunt, semper antiquæ abrogat noua. est etiam in II de inventione ita scriptum: In duabus contrariis legibus, utra posterius lata sit, considerare oportet. nam postrema quæque grauissima est. Omnia, quod legis uim maximam fuisse dixi, eo dixi, non solum quia nihil esset lege gruius, & in publicis actis nihil obseruaretur magis, uerum etiam, quia legis sententia pertineret ad omnes ciues, & omnibus æqua iura describeret, presertim à quo tempore Q. Hortensius dictator rationem tulit, de qua iam meminimus, ut, quod plebs sanxisset, eo Quirites omnes tenerentur. ueruntamen duo genera legum excipio, alterum, quo non omnes ciues, alterum, quod omnes quidem, sed dispari iure comprehenderet. primum enim illud apud Ciceronem lib. III ad Atticum obseruauit; quam legem aliquis tribunus pl. ferret, ea lege collegas eius obstrictos minime fuisse. deinde; ut omittam leges alias, quibus senatores tenebantur, ceteri autem erant ordines liberati; quam legem, ne quis iudicio circumueniretur, C. Gracchus tulit, eam pro plebe, non in plebem esse latam, declaratur in oratione pro Cluentio. posteaq; L. Sylla Felix, cum eius rei quæstionem sua lege constitueret, populum R. quem ab hoc genere liberum acceperat, alligare nouo quæstionis genere ausus non est.

De legibus

est. ergo hac lege, quæ primum Sempronia fuit, de C. Gracchi latoris nomine; deinde Cornelia, postea quam L. Sylla, lege lata, quæstionem & ipse eiusdem rei constituit; qua deinde potius, quam Sempronia, eius generis iudicia sunt administrata; hac, inquam, lege, ut est in oratione pro Cluentio, senatores, & ii, qui magistratum gesserant, soli tenetabantur: ut, quemadmodum recte agentibus plura præmia, sic plura peccantibus iudiciorum pericula propria sita essent. Lege etiam Iulia de pecuniis repetundis equestrem ordinem non fuisse alligatum legimus in oratione pro Rabirio Postumo. in oratione uero pro Cluentio quæ lex item de pecuniis repetundis nominatur, qua & ipsa præter ordinem senatorium nemo tenebatur, Iulia non fuit; ut ex temporum examinatione, quæ me saeppe magnis erroribus expedituit, facile conieci. nam cum, Iuliam de repetundis latam esse à C. Cæsare in primo consulatu, notum sit, uel ex historia, uel è Ciceronis orationibus, atque epistolis; orationem autem pro Cluentio annis aliquot ante Cæsaris consulatum Ciceron prætor habuerit; sequitur, ut omnino, quod ad nomen attinet, diuersæ leges fuerint. Quænam igitur fuit, dicet aliquis? Cornelia, L. Syllæ: ex qua multa in suam legem postea Cæsar transtulit. de qua sic in ea pro Postumo: Si est hoc nouum in lege Iulia; sicuti multa sunt, seuerius scripta, quam in antiquis legibus, & sanctius iudicata: sane etiam consuetudo huius generis iudiciorum noua. sin hoc totidem uerbis translatum caput est, quot fuit non modo in Cornelia, sed etiam ante in lege Seruilia: per deos immortales, quid agimus iudices, aut quem hunc morem nouorum iudiciorum in remp. inducimus? Reliquum est, ut de lege agamus, quæ omnes quidem ciues, dissimili tamen conditione astringeret. at hoc quidem cum multis exemplis probare possim, uno contentus ero. fuit igitur huius generis Tullia de ambitu: qua lege aliam plebi, aliam senatoribus irrogatam esse pœnam, constat ex oratione pro Murena. id quod ostendimus iam, cum de legibus capitalia crimina vindicantibus ageretur. Dictum est de legibus, ordiemur nunc de magistratibus.

INDEX RERUM MEMORABILIVM.

A C I L I A	lex de repetundis	53 a	Cassia lex L. Cassii de suffragis	20 b
Accusatores		68 a	Catōnis censoriū lex Porcia de sicariis	60 a
Adoptio		28 a	Cincia lex de donis & muneribus	42 b
Adulteria		66 b	Claudia lex de nummis ¹	42 a
Aebutia lex de xii tabulis corrigendis		40 a	Claudia lex de publicis iniuriis	68 a
Aebutia lex de legibus ferendis		40 a	Cœlia lex de suffragis	20 b
Aelīa lex de comitiorum iure ac tempore		17 a	Coitiones clandestinæ	67 b
Aelia Sanctia lex de locupletibus		29 a	Collegia restituta	28 a
Aelia Sentia lex de testamentis		29 a	Comitia	16 b 21 2
Aemilia lex de sumptibus		43 b	Coniugia	36 a
Agraria		26 b	Cornelia de alea	68 a
Alea		68 a	Cornelia Bæbia lex de ambitu	64 b
Ambitio		42 b	Cornelia lex L. Syllæ de falsis	28 b
Ambitus		64 b	Cornelia lex L. Syllæ de imperio	25 a
Annona		68 a	Cornelia lex L. Syllæ de iniuriis	67 b
Antonia lex de centurionum iudiciis		34 a	Cornelia lex L. Syllæ de maiestate	50 b
Antonia de damnatorū de ui prouocatione		57 b	Cornelia lex L. Syllæ de repetundis	55 a
Antonia de maiestate		50 b	Cornelia lex L. Sillæ dictatoris de senato-	
Antonia de iudicū numero		34 b	rum iudiciis	53 a
Appuleia lex L. Saturnini tribuni pl. de ma-		50 a	Cornelia lex L. Syllæ de sumptibus	43 b
iestate		67 b	Cornelia lex L. Sillæ de sicariis	62 a
Aquillia lex tribunicia de iniuria		67 a	Cornelia lex L. Syllæ de ueneficio	64 b
Aquillia lex de adulterio		67 a	Cornelia lex de iis, qui soluerentur legibus	21 b
Arma		55 b	Cornelia lex de prætoribus	36 b
Ateria uel Tarpeia lex de multa		41 b	Coronæ	26 b
Atinia lex de usucaptionibus		40 a	Crimen capitale	44 a
Atinia lex de furtis		67 b	Crimina	44 a
Atinii lex de tribunorum pl. creatione		10 b	Curiata lex de imperio	25 a
Aufidia lex de ambitu		66 a	D A M N A T I à populo	21 b
Augusti lex de iudicū numero		34 b	Decem viororum lex de coniugis	36 b
Augusti lex de adulterio		67 a	Didia lex de sumptibus	43 a
Augusti lex de testamentis		28 b	Dies iudicarii	35 b
Aurelia lex de iudicū numero		34 b	Drusī lex de iudicū numero	34 b
Aurelia lex L. Cottæ prætoris de iudiciis		33 a	Duodecim tab. leges de iure ac libertate ci-	
B A E B I A Cornelia lex de ambitu		64 b	uium Romanorum	37 a
Bæbia lex de quatuor prætorum creatione		15 b	Duodecim tab. leges de sumptu in mortuis	
Budæ error		64 a	et lamentatione	38 a
C A E C I L I A Didia lex de fœnore		39 a	Duodecim tab. leges X viororum de magi-	
Cæcilii tribuni pl. lex de repetundis		52 b	tribus	10 b
Cæfaris lex de iudicū numero		34 b	Duodecim tab. lex de arboribus	67 b
Cæfaris lex agraria de iniuriis		68 a	Duodecim tab. lex de clandestinis coitioni-	
Cæfaris consuliū lex de repetundis		55 a	bus	67 b
Cæfaris lex Iulia de damnatis de ui		57 a	Duodecim tab. lex de corruptis iudiciis	66 b
Cæfaris lex de ueneficio		64 b	Duodecim tab. lex de ueneficio	64 a
Cæfaris lex de maiestate		50 b	Duodecim tab. lex de falsis testimonis	67 a
Cæfaris lex de patronorum numero		35 a	Duodecim tab. lex de furiosis	43 b
Cæfaris lex de Stellate campo, agroq; Cam-		28 a	Duodecim tab. lex de furtis	67 b
pano diuidendo		60 a	Duodecim tab. lex de infamia	67 b
Cæfaris lex de sicariis		63 a	Duodecim tab. lex de iniuria	67 b
Cæfaris lex de paricidiis		5 b	Duodecim tab. lex de maiestate	50 a
Cæfaris lex de sacerdotiis		34 2	Duodecim tab. lex de populi postremo iussu	21 b
Cæfaris lex de iudiciis		8 a	Duodecim tab. lex de patria potestato	43 b
Calpurnia lex prætoria de ludis Apollinari-		65 a	Duodecim tab. leges de prodigi bonis	43 b
bus.		36 b	Duodecim tab. lex de sacris	4 b
Calpurnia de ambitu		20 b	Duodecim tab. lex de reis	43 b
Canuleii lex de coniugis		17 a	Duodecim tab. lex de sepulcris	37 b
Carbonis lex de suffragis		21 b	Duodecim tab. lex de fidalitiis	68 a
Cassii lex de ordine senatorio		21 b	Duodecim tab. lex de terminis ac finibus	44 a
Cassii tribuni pl. lex de damnatis à popu-		21 b	Duodecim tab. lex de tutoribus	67 b
lo.			Duodecim tab. lex de coniugiis	36 b
Cassii dictatoris lex de prouinciis			Duodecim tab. de fanatibus	44 a

ERROR Budæi		64 a	Lætoria de plebeis magistratibus	10 a
Error Gellii		41 b	Lætoria de plebiorum magistratum crea-	
Error Paterculi		33 b	tione	16 b
Error Pediani		31 a	Latores legum	68 b
Error Plutarchi		29 b	- Lætoria lex de adolescentibus circumscri-	
Error Valerii	27 a	41 a	bendis	68 a
Error Vlrici Zasii		17 b	Legationes	16 b
Exilium		45 a	Leges quo in loco latæ	76 a
- FABIA lex de seftatorum numero		42 b	Leges quo tempore ferrentur	78 a
Falcidia lex de testamentis		28 b	Legum Romanarum origo	78 a
Falsa testimonia		67 a	Leges de sotibus reis	68 a
Fannia lex de sumptibus		43 a	Leges de adoptione	28 a
Fannia de iudis Megalensibus		8 a	Leges de iudicibus	35 a
Fines		41 b	Leges quibus de cauſis latæ	78 b
Flavia lex de agris		27 b	Leges de adoptantis ac adoptati ætate	28 a
Flavia de plagiariis		67 a	Leges de iure ac libertate ciuium Romano-	
Fœnus		38 a	rum	37 a
Furia lex de testamentis		28 b	Leges à quibus latæ	68 b
Furiosi		43 b	Leges ne diuerſis de rebus ferrentur	39 a
Furta		67 b	Leges de sepulcris	38 a
Fusia lex de comitiorum iure ac tempore		17 a	Leges de perduellione	51 a
Fusia de iure ciuili		40 a	Leges de sepulcrorum sacratione	37 b
GABINIA lex de clandestinis coitioni- bus		67 b	Leges de triumphi cauſis	26 b
Gabinia de suffragiis		20 b	Leges de mulierum dote publicanda	37 a
Gegania lex de censoribus		11 b	Leges cur scriptæ	2 b
Gellii error		41 b	Legum uis	78 a
Gracchilex de iudicium numero		34 b	Leges de diebus iudicarii	36 a
- IMPERIVM rectorum prouinciarum		24 b	Legum custodiendarum reponendarumq; lo-	
Incestus		49 b	cus	76 a
Indicia		36 a	Leges de priuilegiorum irrogatione	21 b
Infamiae		67 b	Legibus foluendi	21 b
Iniuriae		67 b	Legis descriptio	2 b
Iniuriae publicæ		68 a	Legis ferenda impedimenta	73 a
Iudices	34 b	35 a	Legum numerus ac nomina	2 b
Iudicia		29 a	Legum correctio	40 a
Iudicia corrupta		66 b	Legum latores	68 a
Iudiciorum moderatio		37 b	Lex non omnes ciues similiter astringens	78 a
Iulia L. Cæfaris de ciuitate		40 b	Lex de ægroti in iudicium uocatione	43 b
Iulia lex C. Cæfaris de damnatis de ui		57 a	Lex de ædilium cur. creatione	13 a
Iulia de ambitu		66 a	Lex de tempore agendi cum populo	26 a
Iulia de iudiciis		34 a	Lex de ambitu	64 b
Iulia de maiestate		50 b	Lex de bellis gerendis	25 b
Iulia de ueneficio		64 b	Lex de candidatis	12 a
Iulia de annonæ		68 a	Lex de magistratibus	12 b
Iulia de armis		55 b	Lex de ciuitate	40 a
Iulia de coniugiis		37 a	Lex de ciuitate sociis ac Latinis danda	40 a
Iulia de iudicibus		35 b	Lex de comitiis	14 a 20 a 21 b
Iulia de iudicium ætate		35 b	Lex de uxore duocenda	36 b
Iulia de multa		34 b	Lex de comitiis	21 a
Iulia de peculatu		42 a	Lex de indicio	36 a
Iulia lex repertundarum de testibus		59 a	Lex de iudicium ætate	34 b
Iulia de testimonio dicendo		35 b	Lex de libertinorum coniugiis	36 b
Iulia de perduelleſione		35 b	Lex de laurea corona	26 b
Iulia Augusti de adulterio		52 a	Lex de consulum creatione	12 a
Iunia de testamentis		67 a	Lex de deorum manium iuribus	37 b
Iunia Licinia de trinundino non seruato		28 b	Lex de histrionibus	8 b
Iuris diffinitio		40 a	Lex de magistratibus curulibus	12 a
Iuris diuifio		1 b	Lex de moderandis iudiciis	37 b
Iuris altera diuifio		2 b	Lex naturæ	1 a
Ius ciuile	28 a	3 a	Lex de nomenclatore	21 a
Ius prætorum		43 b	Lex de triumpho	26 b
Ius populi		36 a	Lex de prænuptia	13 a
- LAETORIA lex de stipulantum ætate		21 b	Lex de petitione consulatus	12 a
		35 a	Lex de populo non feuocando	26 b

Lex de duorum prætorum creatione	15 b	Papiria de ciuitate	40 b
Lex de trium prætorum creatione	15 b	Parentum potestas	42 b
Lex de prætoris urbani absentia	12 b	Paricidium	63 a
Lex de quæstorum numero	25 b	Patricidium	63 a
Lex de sacerdotum uacatione militiæ	12 a	Patroni	34 b
Lex de sepulcris	7 a	Peculatus	57 b
Lex de tribunis militum consulati potestate	37 b	Perduellio	51 a
Lex de tribunorum pl. absentia ab urbe	11 b	Petronia lex de ciuitate	40 b
Lex de tribunorum pl. concione	16 a	Plagiarii	67 a
Lex de tuenda fide	10 b	Plautia lex de ciuitate	40 a
Lex de ueneficio	43 b	Plautia de iudicium numero	34 b
Lex de uindicis	64 b	Pletorii tribuni pl. lex de prætore urbis	15 b
Lex de auguribus	43 b	Plotia lex de agris	27 b
Lex de pontificum numero	5 a	Plotia de iudicibus	33 a
Lex de clavo pangendo	5 a	Plotia de ui	56 b
Licinia lex de sumptibus	8 b	Plutarchi error	29 b
Licinia de plebeii consulis creatione	43 a	Pœtelia lex de ambitu	64 b
Licinia de agris	12 a	Pompeia lex de ui	57 a
Licinia de ciuitate	27 a	Pompeia de iudicis	34 a
Licinia de fœnere	40 b	Pompeia de iudicium numero	34 b
Licinia de trinundino in legibus ferendis feruando	39 a	Pompeia de ambitu	66 a
Licinia de ludis Apollinaribus	40 a	Pompæi Magni editum de armis	55 b
Licinia de sodalitiis	7 b	Pompæi Magni lex de prouocatione	15 b
Liua lex de X uiris agrorum	68 a	Pompæi Magni lex Bithynis & Ponticis data	23 a
Liua de nummis	27 b	Pompæi Magni de magistratibus	16 b
Liua de iudicis	42 a	Pompeii Magni de patricidis	63 a
Liua de ciuitate	33 a	Populi iusfa	21 b
Ludi	41 b	Populi feuocatio	26 b
M A G I S T R A T U S	7 b	Porcia lex de fiscariis	60 a
Maiestas	9 a	Porcia de iure ac libertate ciuium Ro.	37 a
Math. Aemiliæ dictatoris lex de censura	49 b	Prætorum ius	36 a
Mathilia lex de Iugurthæ sociis	11 b	Provinciæ populi Romani	22 a
Mamilia de finibus	41 b	Publicæ iniuriae	68 a
Manlii lex de uicefima manumissorum	41 b	Publilia lex de prætoribus	17 a
Marcia lex de agris	26 b	Publilia de plebeiis magistratibus	10 a 16 b
Maria lex de suffragiis	27 b	Q u i n q u a n t a lex de agris	27 b
Meimnia lex de accusatione	21 a	Quintia de censorum creatione	11 b
Mencenia lex de multa	36 a	Religio	3 b
Menia lex de magistratibus	42 a	Remmia lex de accusatoribus	68 a
Metilia lex de sumptibus	13 b	Repetundæ	52 b
Militia	42 b	Remmia lex de testibus	35 b
Mucia lex de ciuitate	42 b	Romilia lex de facris	4 b
Multæ	1 a	Romilia lex de adulterio	66 b
Munera	4 b	Romuli regis lex de ipsius imperio	3 b
N A T U R A E lex	36 b	Romuli lex de urbis mœnibus	3 b
Numæ regis lex de sacerdotibus	49 b	Romuli lex de facris	4 a
Numæ de coniugis	51 a	Romuli lex de auguriis	3 b
Numæ de incœtu	51 a	Romuli lex de nocturnis uigiliis in templo	4 a
Numæ de paricidiis	63 a	Romuli lex de fabulosis deorum figuris	4 a
Numæ de cæde hominis liberi	42 a	Romuli lex de diis peregrinis	4 a
Nummi	52 a	Romuli lex de sacerdotibus	4 b
O C T A V I A N I lex de perduellione	5 a	Romuli lex de magistratibus	9 a
Ogulnia lex de pontificum augurumq; nu- mero	43 a	Romuli lex de populi potestate	9 a
Orchia lex de sumptibus	41 b	Romuli lex de duumvirorum creatione	9 a
P A P I A lex de ciuitate	36 b	Romuli lex de tribuno Celerum	9 a
Papia de coniugiis	35 b	Romuli lex de quæstorum creatione	9 a
Papia de testimonio dicendo	7 a	Romuli lex de coniugiis	36 a
Papia de uirgine Vestali	42 a	Romuli lex de mostruosis partibus	63 a
Papiria lex de multa	20 b	Romuli lex de cæde hominis liberi	63 a
Papiria de suffragiis	42 a	Romuli lex de adulterio	66 b
Papiria de nummis		Roscia lex de spectaculis	8 a
		Rubria lex de agris	27 b
		Ruili lex de agris	28 a
		S A C R A T A lex de militum nomine, deq; tri- bunis	

bitnis mil.	25 b	Syllæ lex de iudiciis	53 2
Sacra lex de plebeis magistratibus	10 a	Syllæ lex de sicariis	60 2
Sacra lex de iure ac libertate ciuium R.	37 a	Syllæ lex de corruptis iudiciis	66 b
- Scatinia lex de puerorum amoribus	67 a	T A R P E I A lex de multa	41 b
Scribonia lex de agris	27 b	Tarquinii superbi supplicium de patricidiis	63 b
- Sectatores	42 b	Termini	44 a
Sempronia lex de prouinciis	21 b	Taftamenta	28 b
Sempronia lex de iudicis	32 b	Testes	35 b
Sempronia lex de frumento	42 a	Testimonia falsa	67 a
S. c. de coniugio	36 b	Titia lex de agris	27 b
S. c. de tollendis M. Liuii Drusi legibus	41 b	Titia lex de ludis	8 b
- S. c. de ludis Apollinaribus	8 a	Titia lex de alea	68 a
- S. c. de ludis Megalensibus	8 a	Trebonia lex de Gallis prouinciis	23 b
S. c. de Ti. Gracchi seruanda lege agraria	27 b	Triumphi	26 a
- S. c. de sepulcris	38 a	Tullia lex de legationibus	16 b
- Sepulcra	37 b	Tullia lex de ambitu	65 b
Seruilia lex de repetundis	53 a	Tutelæ	67 b
Seruilia lex de ciuitate	40 a	V A L E R I A lex de iure ac libertate ciuium	
Seruilia lex de iudicis	32 b	Romanorum	37 a
Seruilia lex de repetundis	53 a	Valeria lex de sumptibus	42 b
Seuocatio populi	26 b	- Valerii Maximi errata	7 a 41 a
Sextia Licinia lex de sacris	4 b	Varia lex de maiestate	50 a
Sextia Menenia lex de multa	42 a	Vatinia lex de Gallis prouinciis	23 b
Sicavii	59 b	Vatinia lex de iudicis	34 a
Silvia lex Romuli regis de monstruosis partibus	63 a	Veneficium	63 b
Sodalitia	68 a	Viaria de agrorum diuisione	27 b
Stipulantes	35 a	Vicesima	26 b
Suffragia	20 b	Vindicæ	43 b
Sumptuariae leges	42 b	Vis	55 b
- Syllæ dictatoris lex de tribunis pl.	15 b	Voconia lex de testamentis	28 b
Syllæ lex de agris	27 b	Voleronis lex de plebeiorum magistratum	16 b
Syllæ lex de sumptibus	42 b	creatione	
		Vfucaciones	40 a

MARCOS
 y
 FRANCISCO VINALS
 MADRID

